

KASTAMONU

İletişim

Araştırmaları Dergisi

Sayı: 3 - Güz/ 2019

Hakemli Elektronik Dergi

Araştırma Makaleleri

Ilgar Seyidov

A Descriptive Evaluation on Civil Society Theses Written Between 1993 and 2018 in Turkey

Erdem Güven

İngiliz Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmgesi: 1919-1923 Yılları Arası Daily Mail Gazetesi'ne Bir Bakış

Derlemeler

Begüm Sekmenli

Peter Singer'ın, Jürgen Habermas'ın ve John Rawls'un Kuramlarında Sivil İtaatsizlik Tartışması

Salim Alan

Tanzimat Dönemi (1831-1876) Osmanlı Basını ve Vakayii Mısıriyye

Emre Aydilek

Türk Siyasal Hayatında Bürokrasi - Siyaset İlişkisi

Şerife Demirci

Çevre Hakkı Hangi Canlıya Haktır ve Kimin Ödevidir?

Zübeyde Süllü

Markalaşma Sürecinde Pazarlama Amaçlı Halkla İlişkilerin Rolü ve Önemi

E-ISSN: 2667-727X

KASTAMONU

iletifim

Araştırmaları Dergisi

Hakemli Elektronik Dergi

Güz 2019, Sayı 3

Yayın Tarihi: 31.12.2019

KASTAMONU İletişim Araştırmaları Dergisi

Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi

Sahibi

Prof. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL
Rektör

Editör

Prof. Dr. Muharrem ÇETİN

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Halil TAŞTEKİN (Teknik)
Arş. Gör. Dr. Sarper BÜTEV
Arş. Gör. Meryem SALAR

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ayhan BİBER
Prof. Dr. Özlen ÖZGEN
Prof. Dr. Recep TAYFUN
Doç. Dr. Erdem GÜVEN
Doç. Dr. Ayşe ASKER
Doç. Dr. Ersoy SOYDAN
Dr. Öğr. Üyesi Zübeyde SÜLLÜ

Yakın Doğu Üniversitesi
Atılım Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Kastamonu Üniversitesi
Kastamonu Üniversitesi
Kastamonu Üniversitesi
Kastamonu Üniversitesi

Bilim, Danışma ve Editörler Kurulu

Prof. Dr. Abdülrezak ALTUN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ATALAN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Zakir AVŞAR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Sema YILDIRIM BECERİKLİ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan BİBER	Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir CANÖZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz DEMİREL	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Suat GEZGİN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Aslı GÖNENÇ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Nazife GÜNGÖR	Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İbrahim GÜRCAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. E. Demet GÜRÜZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Çetin Murat HAZAR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet HÜLÜR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman İRVAN	Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Naci İSPİR	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KALENDER	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Şahin KARASAR	Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Özlen ÖZGEN	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Recep TAYFUN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TOLUNGÜÇ	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TOPAL	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Füsun TOPSÜMER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Cem YAŞIN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ	Kastamonu Üniversitesi

Yayın Türü: Yılda iki kez yayınlanan ulusal, hakemli, yaygın, süreli bir elektronik dergidir.

Yönetim Merkezi ve Adresi	: Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi, 37150 Kuzeykent, Kastamonu
Tel	: 90 366 280 25 28
Faks	: 90 366 280 25 02
Web	: http://iletisimdergisi.kastamonu.edu.tr
E-posta	: iletisimdergisi@kastamonu.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Ilgar Seyidov

*A Descriptive Evaluation on Civil Society Theses Written Between 1993 and 2018 in Turkey
1993-2018 Yılları Arasında Türkiye'de Yazılan Sivil Toplum Tezlerinin Betimsel Analizi*

1-19

Erdem Güven

*İngiliz Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmgesi: 1919-1923 Yılları Arası Daily Mail Gazetesi'ne Bir Bakış
Image of Mustafa Kemal Atatürk at the British Press: A Glance at the Daily Mail Newspaper Between 1919-1923*

20-33

Derlemeler / Compilations

Begüm Sekmenli

*Peter Singer'in, Jürgen Habermas'ın ve John Rawls'un Kuramlarında Sivil İtaatsizlik Tartışması
A Debate on Civil Disobedience in Theories of Peter Singer, Jürgen Habermas and John Rawls*

34-45

Salim Alan

*Tanzimat Dönemi (1831-1876) Osmanlı Basını ve Vakayii Mısriyye
Tanzimat Period (1831-1876) Ottoman Press and Vakayii Mısriyye*

46-56

Emre Aydılek

*Türk Siyasal Hayatında Bürokrasi - Siyaset İlişkisi
The Relationship Between Bureaucracy and Politics in Turkish Political Life*

57-72

Şerife Demirci

*Çevre Hakkı Hangi Canlıya Haktır ve Kimin Ödevidir?
Environmental Right: To Whom, Which Creature's Right?*

73-84

Zübeyde Süllü

*Markalaşma Sürecinde Pazarlama Amaçlı Halkla İlişkilerin Rolü ve Önemi
The Role and Importance of Marketing Public Relations in Branding Process*

85-99

A Descriptive Evaluation on Civil Society Theses Written Between 1993 and 2018 in Turkey

1993-2018 Yılları Arasında Türkiye’de Yazılan Sivil Toplum Tezlerinin Betimsel Analizi

İlgar Seyidov, Dr. Öğr. Üyesi, Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi, E-posta: ilgar.seyidov@atilim.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8420-1413
Araştırma Makalesi/Research Article

Keywords:

Civil Society, the History of Civil Society in Turkey, Descriptive Survey Method, Theses

Abstract

The purpose of this study is to track the thematic dynamics of civil society development from 1993 to 2018 in comprehensive researches. Owing to their comprehensive theoretical and research designs, only the civil society oriented M.A and PHD theses are included to the main sampling within this study. One of the main question is based on how the issues have changed over the years and what determinants can be listed for the main themes of studies. Another research interest of this study is to find out which research fields/departments mostly focused on civil society themes. In the scope of the current research study, firstly, the conceptualization of civil society is being dealt with as in different theoretical perspectives. Then, the brief history of civil society in Turkey is mentioned relevant to the consecutive periods. For the research, descriptive survey model is used as the analysis method. Therefore, the findings are described and articulated within the given research design. By using this method, three periodic categories are identified to comprehend the whole development process. In doing so, various tables were used to depict the quantitative information. The results revealed that the main themes of the theses were changed with the periodical social and political processes. However, the refugee crisis has not been examined sufficiently.

Anahtar Kelimeler:

Sivil Toplum, Sivil Toplum Tarihi, Betimleyici Tarama Modeli, Tezler

Öz

Bu çalışmanın amacı 1993’den 2018 yılına kadar olan süre zarfında Türkiye’de sivil toplum alanı ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin tematik dinamiklerini tarihsel olarak incelemektir. Özellikle tezlerin bu anlamda araştırmanın örneklemini oluşturmasının nedeni teorik ve araştırma açısından daha kapsamlı olmasıdır. Araştırma sorularına dayalı olarak çalışmada tarihsel olarak sivil toplum temalarının nasıl değiştiği ve hangi faktörlerin bu anlamda etkili olduğu incelenmektedir. Ayrıca üniversitelerdeki hangi bölümlerin/ araştırma alanlarının sivil toplum alanına ilişkin sorunları ve konuları daha fazla incelediğine de odaklanılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle sivil toplumun kavramsallaştırılmasına ilişkin farklı yaklaşımlar tartışılmakta, daha sonra Türkiye’de sivil toplum alanının kısa tarihine değinilmektedir. Araştırma bölümünde ise betimleyici tarama yöntemi kullanılarak 1993 ve 2018 yılları arasında yazılan tezler incelenmektedir. Bu doğrultuda üç ardışık periyodik kategori belirlenmiştir. Bulgular sonucunda dönemsel olarak sivil toplum tezlerindeki konuların toplumsal sorunlarla değişiklik göstermesine karşın, 2011 yılı itibarıyla ortaya çıkan mülteci krizinin yeterince yansıtılmadığı görülmüştür.

Introduction

The origin of the term “civil society” traced back to Ancient Greek philosophy. As Kucuradi (1998: 28) pointed out, generally, the scholars have underscored that this term is mainly identified within the framework of “politike koinonia”, the Aristotelian concept. This ancient term refers to political order formed by citizens. In such a system, there is no difference between “political” and “civil”. Here, the context of the order is interrelated with the emphasis of “society”.

In this vein, Onuf (2005: 45) mentioned about the various and sophisticated definitions of “civil society”. For instance, Liberal view depicts the civil society as the “association’s network” providing useful services to the citizenships within a social sphere. In opposite, critical thoughts ignore this articulation due to its having pragmatist purpose and subsidiary content to state policies. Therefore, “civil society” is being dealt with as pervasive independent sphere in the state which needs to be analyzed more profoundly.

However, both the dominant and critical views have been commonly stressing the importance of civil society within democratization process. In this respect, the term “public” is an essential component of socio-politic system. While the public is a sphere consisting of people who are expressing their ideas freely and living in coexistence, the civil society is “manifesto” of those organized thoughts (Khan et al, 2012: 43). So civil society is based on the convergence of public and state within the democratization process where social movements and deliberative democracy are intertwined with each other (Sitembolukbasi, 2005; Simsir, 2008)

Known as “the corner” of democracy, civil society has various definitions which have been shaped by both dominant- liberal views by Locke and critical- mostly Marxist perspectives started with Hegel. Locke (1998a; 1998b) described civil society as the political society in order to stress on the importance of legislation and legitimacy. The notions, freedom, health, money and property have become important as civil needs within this order. For Bignami (2007: 14-18), Liberal view touches on the significance of freedom of expression and right of association within the framework of democracy. Hegel (2001) interpreted civil society as the district association consisting of individuals under the legal essentialness. The legal order contributes to formation of universality of civil society. For Chakraborty (2016: 20), Hegelian perspective depicts civil society as the “transition” phase between family and state. Civil society is the “antithesis” of the state. Unlike Hegel, Marx (1979) put civil society in “base” and state in “superstructure”. Thus, the completion of idealism requires the existence of civil society. For Gramsci (1992), civil society is an ideological arena within “hegemony” conceptualization. Therefore, civil society fulfills the duty of “council” in the state. Unlike Marx, civil society is a “superstructure” and state is a “base” from the Gramscian perspective.

Both those opposite aspects have not only enriched the content of civil society, but also rendered it complex. In order to comprehend civil society in simple way, Scholte (2007: 16) suggested 4 (four) general definitions: (a) Civil society can be interpreted within human community. In this definition, civil society is a place where people interact with each other tolerantly, safely and non-violently; (b) Civil society can be understood

within public sphere conceptualization. In this definition, civil society as a politic platform of citizens where they discuss about the current and future lives; (c) Civil society is an associational evaluation of human community. In this framework, civil society refers to an area including the non-profit associations independent from state. This area should be independent from the political and private spheres; (d) Civil society is included in the “third sector”. This sector is where legally registered and professionally staffed non-profit organizations are working in different fields. In general, this articulation is the most referenced and commonly used definition amongst all.

Bayhan (2002: 6) underlined four main components of modern civil society: “pluralism”, “publicity”, “autonomy” and “legality”. All those consist of holistic civil society sphere where “pluralist” and “autonomous” structure exists and “public” interests are being protected under “legal” conditions. Therefore, within the framework of common definition, the concept of civil society can be positioned as opposite to dominant discourses through its ideological, economic and organizational characteristics. This perspective renders civil society crucial in terms of implementing and protecting the individual rights and freedoms within the triad relationship among individuals, society and state (Bedük, 2006: 54).

Based on the multifaceted importance of civil society, this study aims to find out how the main themes of comprehensive researches have been changed between 1993 and 2018 released in Turkey. Due to their more comprehensive theoretical background and research findings, M.A and PHD theses were included in the sampling. To reach the reliable data, it was searched on the Thesis Center of Web site of Council of Higher Education, and it was shown that the first entry of thesis concerning civil society issues was made in 1993. Therefore, the scope of civil society researches covers the period between 1993 and 2018. In total, 407 studies were reached.

The main purpose of this study is to track the thematic dynamics of the comprehensive researches within the given historical periods. In other word, this study aims to map out general view of civil society themes in 25 years by focusing on the theses. Having acknowledged that, civil society has been developing in Turkey since the late 1980’s, the research findings will allow to understand what were/are the main themes/issues in civil society studied by scholars and how the focal points of the researches have been changed by the time. In this context, the historical background of civil society in Turkey will be discussed as well. The research questions are as follow:

- What are the main civil society themes/issues focused by scholars in 25 years in Turkey?
- What are the comparative differences among the periods of 1990-2000, 2000-2010 and 2010-2018?
- Which departments of the universities mostly examined the issues of civil society?
- What reasonable determinants can be shown for the grounds of thematic dynamics?

As a research method, the descriptive survey model was used to analyze the

findings by resorting to the categorization. Prior to the findings, the history of civil society in Turkey will be traced back to Ottoman Empire and the present conditions will be mentioned. Research findings will be discussed in the conclusion.

The Brief History of Civil Society in Turkey

Unlike the West countries, the current formation of civil society has been developed since 1980's in Turkey. In this vein, one of the crucial factors in progress of civil society has been the acceleration process of membership negotiations to EU in 2000's. This occasion has led to the emergence and development of civil society as a "sector" in Turkey. EU granted opportunities have contributed to increasing of local NGOs and implementation of various projects in countrywide.

There are various studies tracing the roots of civil society back Ottoman Empire (Çaha, 1995; Acun, 2005; Aslan, 2010; Uluç, 2013). To understand the civil society in Ottoman empire, Buluş (2009: 28) exemplified the guilds, foundations, sects and Islamic monasteries. Foundations were more effective amongst them owing to the fact that there were many of them in different parts of the Empire and they were working actively. The foundations were both religious and social structures fulfilling various communal and public services in the society. The foundations were under the control of Ottoman Empire's management. They were the effective apparatuses of Ottoman government in order to carry out relief works in the society. In this context, they were not neutral organizations. They were not independent from the state. In fact, they were mainly implementing municipal services in different areas of the Empire under the control of the related government. Çaha (1995: 100) and Aslan (2010: 263-265) linked the non-formation of civil society in Ottoman Empire with the lack of autonomy and strict control. The main indicator was the financing of those organizations by the government. Therefore, the foundations were not independent from the state. Guilds were under the same conditions. The control of Ottoman government on the guilds was intended to inspect the production qualities and price determination. Due to aforementioned reasons, it is a debatable issue that foundations, guilds or others as well whether can be exemplified as initials for the current NGOs or not. Moreover, the claim of tracing back the civil society origins in Ottoman Empire needs to be researched and discussed inclusively (Acun, 2005: 51; Uluç, 2013: 405).

During the Ottoman Empire the civil initiatives, which can be considered as the significant progress for civil society were emerged in the II Constitutional Period. The first civil society entities such as labor organizations, trade unions and social movements were formalized in this period (Aslan, 2010: 266). II Constitutional Period refers to the period begun with 1908 and ended with the establishment of Republic. This period is also known as the pre-modernization process. The importance of the II Constitutional Period is concerned with the reconstructing of constitutional order and parliamentary system. The number of political parties was increased, public opinion was formed and the press was developed in the meantime. To add more, censorship and exile were forbidden in terms of individual rights and freedoms. The authority to apprehend and penalize was abolished except the reasons constituting crimes in accordance with the legislation. The

right of assembly and association was legitimized (Bilecikli, 2008: 218-222). All those were remarkable steps for the progress of civil society.

In the first years of the Republic period, the political and social conditions were not satisfying or suitable for the civil society. Under the single-party system (1923-1946), there were two main factors which are bureaucrat-highbrow elitism and the ideological pressure of one-party rule restraining the development of civil society (Uluç, 2013: 407). The transition to a multi-party system did not bring out crucial changes in civil society. The only progress was the amendment of Law of Associations accepted in 1946. This Law enabled the legal conditions for forming the non-governmental organizations in the country. However, it lasted too short time. By the direct intervention of government in 1947, all the labor unions were closed. Soon after this unfortunate occurrence, military intervention was made in 1960. This influenced all the democratic initiatives for civil society formation adversely (Özkiroz & Arslanel, 2015: 107).

According to Gündüz and Kaya (2014: 144), the formation of modern civil society started with 1980s in Turkey. They accounted this late development for the both internal and external factors. Internal factors were listed as downsizing of the state, liberalization policies, privatization, empowerment of local administration and some social movements. And, the external factors were exemplified as the end of Cold War, globalization, and development of information society and the start of membership negotiations with EU (Talas, 2011: 395).

By the 2000s, the acceleration process for EU membership negotiations led to rapid improvement of civil society in Turkey (Bedük et al, 2006; Karadağ & Usta, 2011; Tutar, 2012; Çepel, 2017). The funding opportunities, various projects on different issues, and such factors paved the way for enlargement of civil society field within the shortest time.

Following the Syrian crisis in 2011, the forced migration to Turkey have led to increase of the numbers of local NGOs in the country. In parallel with this, the focus of civil society has directed to refugees and migration issues. Many local NGOs started to implement various humanitarian projects for Syrian refugees and asylum-seekers by the support of the State and international NGOs (Erdoğan, 2014; Türk, 2016; Akpınar, 2017; Altay et al, 2017). In this context, the refugee crisis can be also aligned within the significant indicators that contributed to development of civil society in Turkey.

The current study aims to examine how the above mentioned processes affected the thematic focuses of the comprehensive researches from 1993 to 2018. In doing so, descriptive survey model was employed in the study due to its eligibility in using both quantitative and qualitative attributes.

Research Method

Descriptive survey method allows to examine and analyze a wide range of research materials and to arrive at general opinion over the findings (Cohen et al, 2007). Having both qualitative and quantitative aspects, descriptive survey model is very useful in analyzing numerical information and interpreting the data to aim for the generalization and prediction (Salaria, 2012). Based on the purpose of study, it can be employed for

either all population or the selected sample (Taşdemir & Taşdemir, 2011: 346). Most importantly, this research technique allows researcher to understand the ongoing process having been proceed since the certain time till the current date under the objectives of research (Yıldız, 2004: 79).

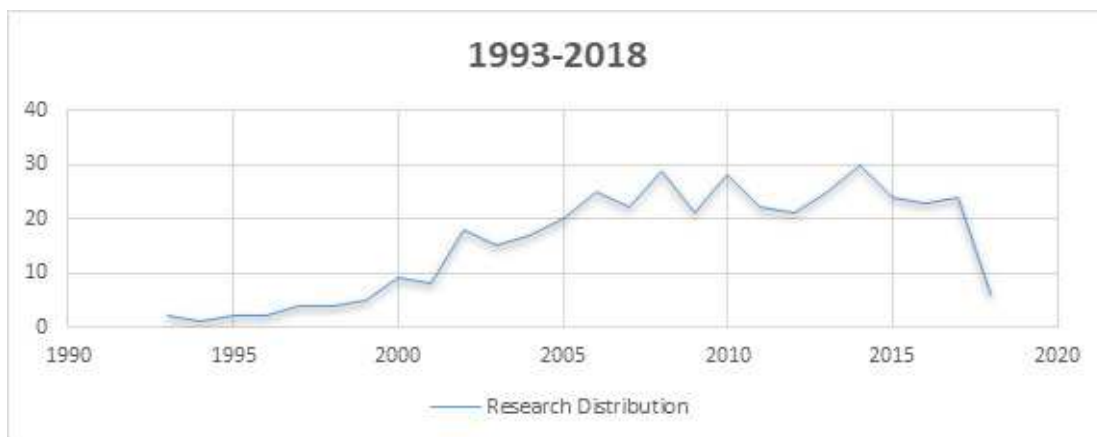
By using this method, first, M.A and PHD theses were searched on the Web site of Council of Higher Education by using the key words in Turkish, “*sivil toplum*”, “*sivil toplum alanı*”, “*sivil toplum kuruluşları*” and *sivil alan*” to reach the materials. Total number was 407 studies by the date of 20.03.2018. To analyze the quantitative data, the theses were categorized within the specific periodic categories and tables. Within qualitative examination, the tables of periodic categories were interpreted and discussed at the conclusion.

Findings

As indicated in research method, the research findings were categorized within periodic phases in order to be analyzed and interpreted in more comprehensive way. In this context, three different but consecutive periodic categories were identified. Each category includes the certain date ranges, which are the period between 1990-2000, 2000-2010 and 2010-2018. The main reason of such specifying is related with understanding and interpreting the main themes on historical base. In the same manner, general review/analysis of the studies is scrutinized relevant to categorization, as well.

Initially, it will be focused on the general review of the findings involving from 1993-2018. In this respect, Table 1 exhibits the distribution of M.A and PHD theses released in the given years, in Turkey. As can be shown in the Table, there was an upward trend in civil society oriented studies since 1993 until 2018. On the other hand, the number of the theses increased since 2000s, and it culminated in 2014:

Table 1. The Distribution of Researchs

Another finding is related with the main themes of the theses. This information is essential for making inquiries about the focal points of studies. 16 main themes were determined among the 407 different subjects. In accordance with the Table 2, the most focused issues were the analyzing of relation between politics and civil society, and

governance/institutionalization problems of NGOs. On the contrary, the least was the examining Syrian Crisis in terms of NGOs. To add more, the impact of civil society on development and the gender perspective on civil society were also less studied issues amongst all. The other themes and percentages are as below:

Table 2. General Overview on Civil Society Theses

The Main Themes	Number Of Studies	Percentage
<i>Theoretical Discussions on Civil Society</i>	48	11,79%
<i>Democracy and Civil Society</i>	34	8,35%
<i>Environmental Protection and Civil Society</i>	17	4,18%
<i>Education Policies and NGOs</i>	16	3,93%
<i>The History of Civil Society in Turkey</i>	24	5,90%
<i>EU Harmonization Process and Local NGOs</i>	34	8,35%
<i>Civil Society in Different Countries</i>	19	4,67%
<i>Politics and Civil Society</i>	61	14,99%
<i>Governance and Institutionalization Problems of NGOs</i>	56	13,76%
<i>Social Policies and NGOs</i>	22	5,41%
<i>Local NGOs in Turkey</i>	12	2,95%
<i>The Importance of Civil Society in Syrian Crisis</i>	3	0,74%
<i>Other Contributions of Civil Society</i>	17	4,18%
<i>Communication Activities of NGOs</i>	22	5,41%
<i>The Impact of Civil Society on Development</i>	11	2,70%
<i>Gender and NGOs</i>	11	2,70%
TOTAL	407	100%

Table 3 shows which departments of the universities have studied the civil society issues. This general overview on the studies gives us the important information of questioning which department mostly tackled or interested in the civil society as a research object in Turkey. To the table, Public Administration was the top department studied the subject. The other highest percentages were in Sociology and Political Science. The term, Other Departments was used to apply to the sum of some departments which studied only once during the 25 years. The less studied departments were Communication Sciences and Journalism, as shown in the table:

Table 3. General Overview of Departments Studied Civil Society Issues

Departments	Number of Studies	Percentage
<i>Education</i>	26	6,39%
<i>Public Administration</i>	89	21,87%
<i>International Relations</i>	26	6,39%
<i>Public Relations</i>	28	6,88%
<i>Sociology</i>	62	15,23%
<i>Social Services</i>	13	3,19%
<i>Economics</i>	11	2,70%

<i>Business Administration</i>	25	6,14%
<i>Political Science</i>	56	13,76%
<i>Law</i>	9	2,21%
<i>Communication Sciences</i>	6	1,47%
<i>Journalism</i>	6	1,47%
<i>Other Departments</i>	50	12,29%
TOTAL	407	100%

To expound the general overview of the studies in a detailed way, as mentioned before, three periodic categories were identified. These categories allow examining three important periods as 1990s, 2000s and 2010s in terms of civil society development. In such a way of analyzing, the change dynamics of the studies will be revealed more clearly.

The Theses Released between 1993-2000

The main themes and departments will be taken into account within all categories. In the period between 1993 and 2000, it was seen that totally 29 studies were written and released. Out of 29 studies, 25 were M.A and 4 were PHD theses.

According to Table 4, the most studied topic was the discussing of theoretical perspectives on civil society (27,59%). In this framework, Gramscian approach and the fundamental concepts of civil society were discussed mainly. Another most examined research object was the historical evaluation of civil society in Turkey (17,24%). In this respect, it was centered upon the period of Ottoman Empire and various sects existed in the meantime. Within the scope of relationship between civil society and democratization, civil society organizations were dealt with as supportive intermediaries of human rights, and essential components for the holistic democratization process. As to the politics and civil society theme, the connection between state and civil society, the relation with local administration, the role of NGOs in foreign policy, and the impact of civil society on the power were discussed comprehensively. Under the theme of other contributions, musical and health care activities of local NGOs, and the supportive role of civil society in Marmara Earthquake were the other less studied subjects of theses. Another least finding was about the role of NGOs in EU harmonization process, as described below:

Table 4. *The Main Themes of the Studies Released between 1993 and 2000*

The Main Themes	Number Of Studies	Percentage
<i>Theoretical Discussions on Civil Society</i>	8	27,59%
<i>EU Harmonization Process and Local NGOs</i>	1	3,45%
<i>Democracy and Civil Society</i>	4	13,79%
<i>The History of Civil Society in Turkey</i>	5	17,24%
<i>Environmental Protection and Civil Society</i>	3	10,34%
<i>Politics and Civil Society</i>	4	13,79%
<i>Gender and Civil Society</i>	1	3,45%
<i>Other Contributions of NGOs</i>	3	10,34%
TOTAL	29	100%

The distribution of departments on studying civil society themes is depicted in the Table 5. In compliance with those findings, Public Administration was the top of the list with the number of theses as 13 which means to the approximately half (44,83%). The latter most studied field was Sociology with the percentage of 20,69%. On the other hand, Music Studies, Law, Public Health, Philosophy, Environmental Engineering and Labor Economics were the departments settled at the bottom of the list due to the numeric data, as below:

Table 5. The Distribution of Departments on Civil Society between 1993 and 2000

Departments	Number of Studies	Percentage
<i>Music Studies</i>	1	3,45%
<i>Public Administration</i>	13	44,83%
<i>Religion</i>	2	6,90%
<i>Sociology</i>	6	20,69%
<i>Political Science</i>	2	6,90%
<i>Law</i>	1	3,45%
<i>Public Health</i>	1	3,45%
<i>Philosophy</i>	1	3,45%
<i>Environmental Engineering</i>	1	3,45%
<i>Labor Economics</i>	1	3,45%
TOTAL	29	100%

Two tables are providing important insights into the period of between 1993 and 2000 in terms of understanding general overview of civil society studies for that period of Turkey. Finally, concerning the languages of the studies, it was seen 7 of those theses were written in English and 22 were in Turkish.

The Studies Released between 2000 and 2010

In total, 203 theses were written and released in the period between 2000 and 2010. 34 of them were PHD and the rest of were MA theses. Regarding this period, 4 (four) main themes were ensued that are; *theoretical discussions on civil society, the relation between politics and civil society, the role of NGOs in EU harmonization process and governance/institutionalization problems of NGOs*. Theoretical approaches on civil society (12,81%) were associated with the discussing of such concepts as autonomy, ideology and such which are mostly based on Hegelian view. The convergence between corporate social responsibility projects and some civil society activities, and globalization effects were the other analyzed issues in this framework. Political parties, public opinion, local administration, civil unrest, the role of NGOs on active citizenship and foreign policy were the focal issues in the politics and civil society theme. Most particularly, the relation between state and civil society (11,82%), and the impact of civil society on the power were the prominent studies amongst all. As regards to title of EU harmonization process and local NGOs (11,33%), the significant role of NGOs in integration with EU and the funding opportunities provided by EU were discussed and emphasized in the related researches. To underline, this topic has become popular among the other

issues for this period. In the vein of governance/institutionalization problems of NGOs; funding problems, performance tracking, corporate reputation, quality and voluntary management were analyzed, predominantly. Gender perspective on civil society (2,46%) and communication activities (1,97%) of NGOs were the less interested themes, as shown below:

Table 6. The Main Themes of the Studies between 2000 and 2010

The Main Themes	Number Of Studies	Percentage
<i>Theoretical Discussions on Civil Society</i>	26	12,81%
<i>Democracy and Civil Society</i>	17	8,37%
<i>Environmental Protection and Civil Society</i>	13	6,40%
<i>Education Policies and NGOs</i>	8	3,94%
<i>The History of Civil Society in Turkey</i>	12	5,91%
<i>EU Harmonization Process and Local NGOs</i>	23	11,33%
<i>Civil Society in Different Countries</i>	11	5,42%
<i>Politics and Civil Society</i>	24	11,82%
<i>Governance/Institutionalization Problems of NGOs</i>	23	11,33%
<i>Social Policies and NGOs</i>	11	5,42%
<i>Local NGOs in Turkey</i>	11	5,42%
<i>Other Contributions of Civil Society</i>	8	3,94%
<i>Communication Activities of NGOs</i>	4	1,97%
<i>The Impact of Civil Society on Development</i>	7	3,45%
<i>Gender and NGOs</i>	5	2,46%
TOTAL	203	100%

To the Table 6, there was uptrend in analyzing of civil society role on environmental protection (6,40%), as well. In the same manner, the researches which analyzed the connection between education policies and civil society have being come into prominence since this period. Furthermore, the contributions of NGOs on rural and socio-economic development were examined within the theme of civil society impact on development (3,45%).

With respect to Table 7, Public Administration (22,66%) and Sociology (19,21%) were the premise departments studied civil society issues amongst all, likewise in previous periodic category. Education (7,88%) and Public Relations (7,88%) were the other prominent departments that increased interest in civil societies in this period. Art History, Finance, Industrial Engineering, Information and Records Management, Defense & Defense Technologies and Psychology were at the bottom of the list in terms of numbers of studies. The other findings are as follow:

Table 7. The Distribution of Departments on Civil Society between 2000 and 2010

Department	Number of Studies	Percentage
<i>Art History</i>	1	0,49%
<i>Fine Arts</i>	2	0,99%
<i>Finance</i>	1	0,49%
<i>Education</i>	16	7,88%
<i>Forestry Engineering</i>	2	0,99%
<i>Industrial Engineering</i>	1	0,49%
<i>Public Administration</i>	46	22,66%
<i>Information and Records Management</i>	1	0,49%
<i>International Relations</i>	10	4,93%
<i>Journalism</i>	4	1,97%
<i>Public Relations</i>	16	7,88%
<i>Religion</i>	2	0,99%
<i>Sociology</i>	39	19,21%
<i>Social Services</i>	5	2,46%
<i>Economics</i>	9	4,43%
<i>Business Administration</i>	6	2,96%
<i>Communication Sciences</i>	2	0,99%
<i>Political Science</i>	25	12,32%
<i>Defense and Defense Technologies</i>	1	0,49%
<i>Landscape Architecture</i>	2	0,99%
<i>Psychology</i>	1	0,49%
<i>Law</i>	4	1,97%
<i>Labor Economics</i>	2	0,99%
<i>Urban & Regional Planning</i>	1	0,49%
<i>Philosophy</i>	4	1,97%
TOTAL	203	100%

As described above, the dynamics of the civil society studies had discernibly changed from the period of 1993-2000 to 2000-2010. Above all, the highest number of civil society researches was in this period. Totally, 203 theses were written and released that equals to the half of all studies from 1993 to 2018. In this context, new research objects in civil society were ensued and new departments started to examine civil society issues. Concerning the written languages of the theses, 32 were in English, 3 were in French and the rest of all were written in Turkish.

The Theses Released between 2010 and 2018

The last category depends on the current overview of studies released from 2010 to 2018. Although it has been 8 years, totally, 175 theses were disseminated, and 36 of them are PHD theses. The rest were MA studies written by different departments and based on different perspectives. In this period, two main themes have become prominent which are the examination of politics and civil society interrelation (18,86%), and governance/

institutionalization problems of NGOs (18,86). Unlike the other periods, the relationship between local administration and civil society organizations were the focal point of researches within the framework of politics and civil society theme. Another main topic in this theme was about the role of NGOs on foreign policy. Conflict resolution, the relation between state and civil society, the role of NGOs in struggling towards terror, active citizenship and the impact of civil society on the power can be listed as the other issues studied in the scope of this theme. Concerning the governance/institutionalization problems of civil society, job satisfaction of NGOs' staff, performance and HR structures, voluntary management and financial transparency were being studied, predominantly. Analyzing of local NGOs in Turkey (0,57%) and the role on environmental protection (0,57%) were the less focused issues in accordance with the Table 8, as below:

Table 8. The Main Themes of the Studies between 2010 and 2018

The Main Themes	Number Of Studies	Percentage
<i>Theoretical Discussions on Civil Society</i>	14	8,00%
<i>Democracy and Civil Society</i>	13	7,43%
<i>Environmental Protection and Civil Society</i>	1	0,57%
<i>Education Policies and NGOs</i>	8	4,57%
<i>The History of Civil Society in Turkey</i>	7	4,00%
<i>EU Harmonization Process and Local NGOs</i>	10	5,71%
<i>Civil Society in Different Countries</i>	8	4,57%
<i>Politics and Civil Society</i>	33	18,86%
<i>Governance/Institutionalization Problems of NGOs</i>	33	18,86%
<i>Social Policies and NGOs</i>	11	6,29%
<i>Local NGOs in Turkey</i>	1	0,57%
<i>Syrian Crisis and Civil Society Activities</i>	3	1,71%
<i>Other Contributions of Civil Society</i>	6	3,43%
<i>Communication Activities of NGOs</i>	18	10,29%
<i>The Impact of Civil Society on Development</i>	4	2,29%
<i>Gender and NGOs</i>	5	2,86%
TOTAL	175	100%

Table 8 shows us theoretical discussions on civil society (8%), which were the most focused research object previously have decreased over the years comparing with the previous periods. Another downtrend theme has been the role of NGOs on environmental protection. New theme has been ensued that is related with the Syrian crisis and refugees. The sharp rise has been on the studies including communication activities of NGOs. On the other hand, the focus on the theme of EU harmonization process has decreased comparing with the 2000s.

The distribution of departments on civil society was not different form the other periods. Public Administration (17,05%) and Political Science (16,48%) took the leads amongst all. However, the field of International Relations (9,09%) has become more interested in civil society issues since 2010. Another uptrend has noticed in Business

Administration (10,80%). Moreover, some new departments, for instance, architecture, banking, computer engineering, medical history and ethics, and urban and regional planning analyzed the civil society themed theses in this period. Each of them studied only one study. The whole list is described as below:

Table 9. The Distribution of Departments on Civil Society between 2010 and 2018

Department	Number of Studies	Percentage
<i>Anthropology</i>	2	1,14%
<i>Architecture</i>	1	0,57%
<i>Banking</i>	1	0,57%
<i>Fine Arts</i>	2	1,14%
<i>Finance</i>	1	0,57%
<i>Computer Engineering</i>	1	0,57%
<i>History</i>	3	1,70%
<i>Healthcare Management</i>	1	0,57%
<i>Education</i>	10	5,68%
<i>Public Administration</i>	30	17,05%
<i>Information and Records Management</i>	1	0,57%
<i>International Relations</i>	16	9,09%
<i>Journalism</i>	2	1,14%
<i>Public Relations</i>	12	6,82%
<i>Visual Arts</i>	1	0,57%
<i>Sociology</i>	17	9,66%
<i>Social Services</i>	8	4,55%
<i>Economics</i>	2	1,14%
<i>Business Administration</i>	19	10,80%
<i>Communication Sciences</i>	4	2,27%
<i>Political Science</i>	29	16,48%
<i>Medical History and Ethics</i>	1	0,57%
<i>Tourism</i>	3	1,70%
<i>Psychology</i>	1	0,57%
<i>Law</i>	4	2,27%
<i>Labor Economics</i>	2	1,14%
<i>Urban & Regional Planning</i>	1	0,57%
<i>Philosophy</i>	1	0,57%
TOTAL	176	100%

Within this period, 23 of the theses were in English, and one was written in French. The rest, 151 studies were released in Turkish. New research objects of civil society field and departments have been emerged during this period. For all periods, uptrend and downtrends give us crucial details that have to be taken into account in the findings. In this context, the next section will discuss the results by comparing the periods and arrive at the conclusion.

Discussion and Conclusion

This study aimed to explore the main themes/issues focused by scholars in 25 years and which departments of universities mostly examined the civil society issues in Turkey. In doing so, the purpose was to elicit the comparative differences among the periods of 1990-2000, 2000-2010 and 2010-2018 in order to analyze more effectively. To comprehend the situation in a detailed way, three following periodic categories were identified within the analysis. Two kinds of tables were sketched for each category. In advance of the categories, the general overview of civil society oriented studies was described through the tables.

The Table 1 exhibited the study dynamics of the civil society over 25 years. As shown clearly in the related table, there has been upswing in civil society as research interest since 2000s. It can be associated with the funding opportunities provided by the state, EU, UN agencies and other sources. Moreover, this upswing is coincided with the striking upsurge of non-profit sector globally from the developed countries of North America, Europe and Asia to the developing countries of Latin America, Africa and the former Soviet Bloc. By referring to Salamon's (1994: 109) study, this development can be explained with the increasing numbers of associations, foundations and similar organizations formed by people in order to access human services, to prevent environmental degradation, to promote grass-roots economic development, to protect civil rights and so forth. On the other hand, another table (Table 2) centered upon the main themes within civil society mostly studied. The indicators revealed that the examination of politics and civil society interrelation, governance/institutionalization problems of NGOs and theoretical discussions on civil society were the popular research objects studied by researchers. The last one (Table 3) of the general overview statistics gives us the information about which departments of universities has been mostly interested in civil society. As regards to this table, Public Administration, Sociology and Political Science were at the top of the list.

In the first category (1993-2000), the Table 4 demonstrated that the theme of theoretical approaches on civil society was mostly discussed. In particular, Gramscian interpretation of civil society was mostly preferred in the discussions. Gramsci (1992) conceptualized the civil society as an ideological struggle practice within the framework of "hegemony". Therefore, as distinct from Hegel and Marx, the perception of Gramsci was based on the connection between civil society and the state. According to his examination, civil society is not utterly independent from the state (Tosun, 2001). This perspective was being approached in the majority of studies intended to understanding the background of civil society in Turkey. Taking into account of the development of civil society has been starting since the late 1980s, the questioning of the relationship between civil society and the state can be considered on valid grounds that why approached mostly by the theses. Therefore, the problematic of civil society conceptualization and the role of civil society organizations on democratization process became the focal points of the researches, predominantly, in 90s. On the other hand, the Table 5 shows us that, Public Administration and Sociology are at the top of the list by having maximum numbers of theses.

2000s and afterwards can be stated as very significant period in terms of civil society development in Turkey. Many changes have been occurred during this period. First and most one has been the initiating of membership negotiations with EU. The reason of the importance this process for civil society in Turkey must be associated with the funding opportunities provided by EU. Owing to these opportunities, the number of local NGOs has been increased, rapidly. On the other hand, the negative impact of EU funding as the conversion civil society field into “market” should be discussed more comprehensively as well. In the same manner, other funding opportunities have been ensued by means of UN agencies and other local or international sources in this period.

In the period between 2000 and 2010, theoretical discussions on civil society and the issue of interrelation with politics were the main themes focused by the researchers. For this period, Hegelian perspective was more preferred instead of Gramscian view. Hegel was on the premise theorists who distinguished civil society from the state. By addressing the universality, Hegel (2001: 138-155) defined civil society as the antithesis of the state. In this context, the notions of autonomy and ideology, the importance of NGOs in local administration, and the impact of civil society on foreign policy of the state were the other focal points analyzed mainly by the theses. In parallel, governance/institutionalization problems of NGOs were also examined, comprehensively. Concurrently, some researchers examined the large local NGOs such as TUSIAD, TESEV and etc. which are working efficiently in Turkey, from different perspectives. The civil society conditions in various countries were also research interest by the studies. On the other hand, the remarkable finding of this period was the sharp increase in studying the important role of NGOs in EU harmonization process. This can be caused by the starting of EU membership negotiations in this period, as mentioned above. Public Administration and Sociology were the premise departments in studying the civil society issues. The notable departments for this period can be shown as Public Relations and Education which steadily increased the number of theses since 2000 to 2010.

In the beginning of 2010s, some political and social movements happened inside and outside of the country that has affected the scope of civil society. One of them was Syrian crisis which has resulted with the forced migration of over 10 million people to various countries. Turkey is the top country hosting the highest number of refugee population. According to the statistics of UNHCR, there are approximately 3.6 million registered Syrian refugees living in Turkey. This unfortunate happening has led to the formation and development of refugee oriented civil society in Turkey and in other related countries, as well. Numerous support activities and aid programs have been implementing by means of local and international NGOs in collaboration with the governmental organizations. This is all to say; the importance of NGOs and the efficient domain of civil society have been emerged and emphasized during this period (Erdoğan, 2014; Türk, 2016; Akpınar, 2017; Altay et al, 2017). However, this development was not sufficiently examined in the researches as can be seen in the Table 8. Although it has been almost 7 years, it was reached only three theses analyzed the serious consequences of Syrian crisis and the contributions of NGOs in this process. On the other hand, the governance/institutionalization problems of NGOs and the relation between politics were the main themes of this period. In special,

the role of NGOs on local administration, on foreign policy, voluntary and performance management of NGOs were the most focused subjects comparing with the others. Another finding was the upswing in analyzing the communication activities of NGOs. Social media use and PR activities were the main topics in these theses. The importance of NGO on EU harmonization process was one of the important subjects, as well. As regards to the distribution of departments, the Table 9 exhibits the maximum numbered theses were released by Public Administration and Sociology. The uptrend in civil society topic has been shown in two departments which were Business Administration and Internal Relations during this period.

To conclude, it could be stated all the periodic developments are reflected in the theses excepting the one topic, Syrian crisis and refugees. The last category revealed that, it was one of the less studied issues amongst all. In general, the whole research shows us how the research objects of civil society studies have been changed over the years. For instance, although the conceptual background of civil society was being analyzed in 90s mainly, by the 2000s the organizational structures of NGOs become prominent issue of the studies. To sum up, there has been a strong relationship between the periodic occurrences and the themes of theses.

The importance of this study is related with the general overview on civil society theses written and released between 1993 and 2018. Therefore, this limited research can be helpful and useful in understanding the gaps in civil study issues that should be studied in the future. Also it is also suggested that, the contents of the theses can be scrutinized by extending the sampling to all related research articles in order to reach more detailed information.

References

- Acun, F. (2005). Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum. *Sivil Toplum*, 3 (10), 51-60.
- Akpınar, R. (2017). Metropollerde Yaşayan Suriyelilerin Yaşamlarında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: İzmir Örneği. *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22, 1355-1367.
- Altay, H et al. (2017). Measurement of Syrian Refugees' Satisfaction with NGOs Services: A Field Study in Turkish Southern Provinces. *Journal of Emerging Economy and Policies*, 2 (1), 63-79.
- Aslan, S. (2010). Türkiye'de Sivil Toplum. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (13), 260-283.
- Bayhan, V. (2002). Demokasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (1), 1-13
- Bedük, A et al. (2006). Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Ve Demokratikleşme Sürecindeki Misyolları. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, 10 (9), 52-64.

Bignami, F. (2007). Civil Society and International Organizations: A Liberal Framework for Global Governance, access date: 22.09.2017; access address: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/3057170/mod_resource/content/1/A%20liberal%20framework%20for%20global%20governance.pdf

Bilecikli, B, I. (2008). Yüzüncü Yılda II Meşrutiyetin İlan Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, 2 (3), 211-226.

Budak, H. (2016). Kamusal Alanda Dönüşen Yapılar: Agoradan Sanal Uzama. *KTO Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dergisi*, 56, 507-530.

Buluş, A. (2009). Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, 16, 21-36.

Chakraborty, L, S., (2016). Gramsci's Idea of Civil Society. *International Journal of Research in Humanities and Social Studies*, 3 (6), 19-27

Cohen, L, et al (2007). *Research Methods in Education*. NY: Routledge, Taylor Francis Group.

Çaha, Ö. (1995). Cumhuriyet Türkiye'sinin İlk Yıllarında Sivil Toplum. *Journal of Islamic Research*, 8 (2), 99-113.

Çaha, Ö, et al. (2013). *Sivil Toplum Kuruluşları Profili*. Ankara: Serka Kalkınma Ajansı Yayını.

Çepel, Ü, Z. (2017). Demokrasinin Güçlenmesi - Sivil Toplum Tartışmalarında Bir Dış Aktör Olarak Avrupa Birliği. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 16 (1), 33-60.

Erdoğan, M, M. (2014). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Ankara: HUGO Yayınları.

Gramsci, A. (1992). *Selections from the Prison Notebooks* (Translated by Quintin Hoore ve G, M, Smith), NY: International Publishers.

Gündüz, Y, A & Kaya, M. (2014). Küresel Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Kalkınmadaki Rollerini Üzerine bir Değerlendirme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6 (10), 130-169.

Hegel, G. N.F. (2001). *Philosophy of Right*, (Translated by S.W.Dyde), Ontario: Batoche Books.

Karadağ, A. & Usta, S. (2011). AB'ye Üyelik Sürecinde Türkiye'de Demokratikleşme, Sivil Toplum ve Sendikalar. *SDÜ İktisadi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (3), 29-52

Khan, Z et al. (2012). From Habermas Model to New Public Sphere: A Paradigm Shift. *Global Journal of Human Social Science*, 12 (5), 42-52

Kuçuradi, I. (1998). *Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar*. İstanbul: Tarih Vakfı yayını.

Locke, J. (1998a). *A Letter Concerning Toleration*, Pennsylvania: Penn State

University Press.

Locke, J. (1998b). Concerning Civil Government “Second Essay” An Essay Concerning the True Original Extent and End of Civil Government, Pennsylvania, Penn State University Press.

Marx, K. (1978). On the Jewish Question, In R. C. Tucker *The Marx Engels Reader*. London: Norton&Company, 26-46.

Onuf, N. (2005). Late Modern Civil Society, In D.R. Germain ve M. Kenny (eds), *The Idea of Global Civil Society: Politics and Ethics in a Globalizing Era*. NY: Routledge, 45-66.

Özkiraz, A. & Arslanel, N, M. (2015). Türkiye’de 1945-1960 Döneminde Sivil Toplum Örgütlerinin Varlığı Meselesi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları*, 10 (1), 100-120.

Salamon, L, M. (1994). The Rise of the Non-Profit Sector. *Council on Foreign Relations*, 73 (4), 109-122.

Salara, N. (2012). Meaning of the Term- Descriptive Survey Research Method. *International Journal of Transformations in Business Management*. 1 (6), Access date: 26.05.2018; Access link: http://ijtbm.com/images/short_pdf/Apr_2012_NEERU%20SALARIA%202.pdf

Scholte, H, J. (2007). Global Civil Society- Opportunity or Obstacle for Democracy. *Development Dialogue*, 49, 15-29.

Sitembölükbaşı, Ş. (2005). “Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi” *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, 10, 139-162

Şimşir, E. (2008). Liberal Demokrasinin Demokratikleştirilmesinde Alternatif Usuller: Müzakereci Demokrasi Kuramları ve Sınırlılıkları, In Bircan Şahin (ed), *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*, Orion Kitabevi, Ankara, 107-135.

Talas, M. (2011). Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi. *TÜBAR*, 19, 387-401.

Taşdemir, M. & Taşdemir, A. (2011). “Öğretmen Adayları Bilimsel Araştırmaları İnceleme Yeterlikleri” *Selçuk Üniveristesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 343-353.

Tosun, G, E. (2001). *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*. Istanbul: Alfa Yayınları.

Tutar, F. (2012). AB-Türkiye İlişkilerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü” *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10: 439-459.

Türk, D, G. (2016). Türkiye’de Suriyeli Mültecilere Yönelik Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyetlerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Marmara İletişim Dergisi*, 25, 145-157.

Uluç, V, A. (2013). Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkileri. *C.Ü. İktisadi*

ve İdari Bilimler Dergisi, 14 (1): 399-418.

Yatkın, A. (2008). Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Güçlü Sivil Toplum Kuruluşları, Avrupa Birliği Üyesi Türkiye. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 29-38

Yıldız, A. (2004). Türkiye’de Yetişkin Eğitimi Araştırmalarına Toplu Bakış. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 78-97.

İngiliz Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmgesi: 1919-1923 Yılları Arası *Daily Mail* Gazetesi'ne Bir Bakış

Image of Mustafa Kemal Atatürk at the British Press: A Glance at the *Daily Mail* Newspaper Between 1919-1923

Erdem Güven, Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-posta: eguven@kastamonu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3180-7731
Araştırma Makalesi/Research Article

Anahtar Kelimeler:

Mustafa Kemal Atatürk, Türk Kurtuluş Savaşı, İngiliz Basını, Daily Mail Gazetesi, Bağımsızlık

Öz

Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı ve ona ilişkin bilgiler gerek Türk gerek dünya tarihçileri tarafından yoğun bir biçimde incelenmiş ve yüzyılın en önemli askeri ve siyasi dehalarından biri olarak görülen bu şahsiyet ile ilgili bilgiler, birçok mecrada yayınlanmış ve yayınlanmaya devam etmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ü, yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve bu uğurda savaşmış önemli bir komutan olarak anmak, böylesi bir devrimciyi eksik tanımlamak anlamına gelecektir. Özellikle 1920'li yıllarda "hasta adam" olarak nitelendirdikleri Osmanlı coğrafyası üzerinde işgalci ve emperyalist emellere sahip olan büyük güçler ve o dönem için bu güçlerin önde geleni İngiltere'nin, bu topraklardaki emperyalist sömürü düzenine karşı çıkışa, Milli Mücadele'nin başladığı 1919 yılından, Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılına kadar nasıl baktığı konusu, 1896 yılından beri yayınlanan bir İngiliz gazetesi olan Daily Mail üzerinden incelenecektir. Çalışmada tarihsel betimleyici yöntem kullanılacak ve bu bağlamda gazetenin Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcındaki tavrı ile savaşın başarıya ulaşmasından sonraki tavrı arasındaki farklılıklar üzerinde durulacaktır. Bu minvalde, Türk Kurtuluş Savaşı'nın sadece Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran bir devrimci mücadele olmadığı, aynı zamanda emperyalizmden mustarip diğer müstemleke uluslara da bayraktarlık ettiği fikri işlenecektir.

Keywords:

Mustafa Kemal Atatürk, Turkish War of Independence, British press, Daily Mail Newspaper, Independence

Abstract

The life and other details about the great Turkish leader Mustafa Kemal Atatürk were and is published by many Turkish and foreign scholars and he was evaluated as one of the most important military and political geniuses of the world. Therefore, remembering Mustafa Kemal Atatürk only as the founder of the Republic of Turkey and a military leader who fought in order to gain that success would be an inadequate definition of an important revolutionist. In this research we will try to examine the viewpoint of British press about the Turkish War of Independence and its changing situation about it from 1920's to 1923. We will use the British Daily Mail Newspaper as a main source of the research which have been publishing since 1896. In the research historical descriptive method will be used and, in this context, the changing attitude of the newspaper at the first years of the Turkish War of Independence and after the success of young Turkish state. Thus, the idea that the Turkish War of Independence was not only the revolutionary struggle that created the modern Turkish state but it's also an international struggle that serves as a model for the other colonized nations would be emphasized.

Başvuru Tarihi: 24.12.2019

Yayına Kabul Tarihi: 30.12.2019

Giriş

Bu çalışmada, Türk Kurtuluş Savaşı'nın başladığı tarih olan 1919 -1920 yılları ile Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılı arasındaki dönemde, İngiliz basınında varlığını sürdürmüş *Daily News* Gazetesi'nin Atatürk ile ilgili yayınladığı haberler mercek altına alınmıştır. Kastamonu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin Elektronik Veri Tabanı'ndan ulaşılabilen bu gazetede, aramalar “Mustafa Kemal”, Mustapha Kemal Pasha”, “Mustafa Kemal Pasha” gibi anahtar kelimeler vasıtasıyla yapılmış ve konu ile ilgili bulunan haberler, tarihsel belgeleri içeren ikincil kaynaklarla da desteklenmek suretiyle incelenmiştir. Gazetede ilk bakışta bile özellikle 1920’li yıllardan itibaren adından bahsedilen Mustafa Kemal Paşa imajının yıllar içinde değişimi, kendisinin bir “maceracı”dan “saygın bir ülke kurucusuna” dönüşümü açıkça görülmüştür. Gazetede tavrı değişiminin neden meydana geldiği, İngiliz hükümetinin politikalarına ne şekilde hizmet ettiği ya da eleştirdiği, Atatürk kimliği üzerinden anlatılmıştır. Bu minvalde, yalnızca Atatürk’ün askeri başarıları değil, toplumu dönüştüren devrimci lider özelliğinin izleri de gazetenin sütunlarında aranmıştır.

Atatürk’ün, diğer Ortadoğu ve İslam devletleri için nasıl bir rol model olduğu, İngiliz emperyalizmine karşı direnme şuurunu müstemleke devletlere ne şekilde anlattığı da gazetenin sütunlarında ve metin aralarında gizlidir. Bu çalışmada yalnızca bir isim değil, bir fikriyata iletişimci gözüyle bakılmış ve çalışma yer yer tarihe ilişkin bilgilerle desteklenmiştir.

1919 Yılında Osmanlı Coğrafyası ve Anadolu’daki Durum: Doğum Sancıları ve Hal Çareleri

“1919 yılı Mayıs’ının 19. günü Samsun’a çıktım. Genel durum ve görünüm:

Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu grup, Dünya Savaşı’nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, ağır şartları olan bir ateşkes anlaşması imzalanmış. Dünya Savaşı’nın uzun yılları boyunca ulus yorgun ve fakir bir durumda... Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta... İtilaf devletleri, ateşkes hükümlerine uymaya gerek görmüyorlar. Birer bahaneyle, İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul’da. Adana ili, Fransızlar; Urfa, Maraş ve Ayıntap [Antep], İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya’da İtalyan askeri birlikleri; Merzifon ve Samsun’da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta, yabancı subay ve görevlilerle özel ajanlar çalışmakta. Sonuçta, konuşmamıza başlangıç kabul ettiğimiz tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919’da İtilaf devletlerinin onayıyla Yunan ordusu İzmir’e çıkartılıyor” (Atatürk, 2017: 1).

Atatürk, Nutuk adlı eserinde de açıkça ortaya koyduğu gibi vatanın dört bir tarafının işgal edildiğini beyan ediyordu. Bu gidişata bir son verilemezse, ortada Türk yurdu diye bir şey kalmayacağı açıktı. Bandırma Vapuru, İstanbul’dan Samsun’a hareket ederken Yunanlıların İzmir’e çıktığına ilişkin haberler bir ateş misali milletin bağrını yakmaktaydı. İzmir’in işgali ve yöre halkının direnişi İtilaf devletlerinin ve dolayısıyla tüm dünyanın gözleri önünde gerçekleşmekteydi. Sina Akşin’e göre İngiltere’nin en ciddi gazetelerinden biri sayılan *The Times* günlerce bu işgali sayfalarına taşımamış, ancak bir disiplin soruşturması açılması gerekince ancak ve sadece bu haber *The Times* Gazetesi’nce görülmüştür. Akşin’e göre bu ırkçı bir davranıştır (Akşin a, yty: 74).

Milli Mücadele kahramanlarından Kazım Karabekir Paşa'da o günlerde Türk yurdu ve Türk istikbalinin tehlikede olduğunu görenlerdendi. Ona göre Anadolu'nun içinde bulunduğu durum, iki görüşün varlığını ortaya koymaktaydı. Birinci ve en tehlikeli görüş, İtilaf orduları ve Yunan ve Ermeni orduları, karadan ve denizden hemen taarruza geçecek ve ülke çeşitli yönlerden gelen kuvvetler tarafından az zamanda istilaya uğrayacak ve milli istiklalimiz ve belki de milli varlığımız sona ermiş bulunacaktır. Karabekir'e göre, böyle bir tehdit durumunda bulunan çare, emr-i vakileri beklemeden derhal siyasi ve askeri harekete geçmektir (Karabekir, 2005: 60). Kazım Karabekir Paşa'ya göre, Mondros Mütarekesi'ni okuyanlar, Türk milletinin içine düştüğü felaketin boyutlarını anlamışlardı. 30 Ekim 1918 yılında Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda imzalanan mütarekenin içerdiği hükümler, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını işgal etmesi, Osmanlı Ordusu'nun terhis edilmesi, eldeki silah, cephane ve diğer gereçlerin düşmana teslim edilmesi, küçük gemiler haricindeki tüm donanmanın düşmanın gözetimine bırakılması, bütün ulaşım ve haberleşme ağının düşmanın eline verilmesini sağlamaktaydı. Mütarekenin en ağır şartlarından biri sayılan 7. Maddeye göre, İtilaf Devletleri, ülkenin dilediği yörelerini işgal edebilecekti (Giritli, 1997: 13).

Tarihçi Bernard Lewis (2004: 241), Anadolu'nun o günlerdeki durumunu şu sözlerle anlatmaktadır:

“Ümide gerçekten pek az yer vardı. Hemen hemen sekiz yıllık sürekli bir savaşla bitkinleşmiş, bir zamanların büyük Osmanlı İmparatorluğu, yenilerek sırt üstü yere serilmiş, başkenti işgal edilmiş, liderleri firarda idi. Ülke parçalanmış, yoksullaşmış, nüfusu azalmış ve maneviyatı kırılmıştı. Yenik ve şevki kırılmış Türk halkı, galiplerin hemen hemen tüm isteklerini kabule hazır görünüyordu”.

Ancak, daha önceleri Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalan Yunanistan'ın Mondros'tan hareketle ve İtilaf devletlerinin desteğiyle İzmir'e asker çıkarıp işgal etmeleri bardağı taşıran son nokta olmuştur. Lewis'e göre (2004: 241) “eski tabii bir ulusun Türk Anadolu'nun kalbine itilmesi katlanılmaz bir tehlike – ve utanç – olarak” görülmekteydi. 15 Mayıs 1919 tarihinde, İngiliz, Fransız ve Amerikan savaş gemileri tarafından korunan bir Yunan ordusu İzmir'e çıkıp, İç Anadolu'ya doğru ilerlemesini sürdürmüştür. Aynı dönem içerisinde, yerel isteklere aracılık eden, yerel örgütler olarak nitelendirilebilecek ve adalet arayışında olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri de kurulmuştu. Feroz Ahmad, o dönemde bir “ulus” fikri ve şuuru olmadığı için bu örgütlerin birleşik bir yapılanma haline gelmediğini belirtmektedir. Ancak o da Lewis gibi, İzmir'e çıkan Yunan güçlerinin, kısa sürede “ulusal” hale dönüşecek daha yaygın bir direniş hareketinin tetikleyicisi olduğunu belirtmektedir (Ahmad, 2008: 93).

Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkarken içinde bulunduğu görev, Anadolu'daki 9. Ordu'da Mondros sonrası silahlarını bırakmamış Osmanlı güçlerini silahsızlandırmaktı. Ancak Mustafa Kemal Paşa, şaşkınlık yaratacak bir hamle ile, yani 9. Ordu'ya silah bıraktırmak yerine Amasya Tamimini hazırlamıştır (Ahmad, 2008: 98). 21-22 Haziran 1919'da tarihte Amasya Tamimi olarak bilinen bu genelge, milli egemenliğe dayalı yeni bir devlet kurma girişiminin ilk adımı olarak tanımlanabilir (Giritli, 1997: 20). Amasya Tamimi, Mustafa Kemal Paşa haricinde üç kişinin katılımı ile güçlenmiştir. Bu

kişiler, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy), 3. Kolordu Komutanı Refet (Bele) ve Rauf (Orbay) idi. Ayrıca 15. Kolordu Komutanı Kazım (Karabekir) ve II. Ordu Müfettişi Cemal (Küçük) gibi isimler de telgrafla katkıda bulunmaktaydılar. Bu kararlarda tarihi bir sonuca yani “Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır” sözüne imza atılmıştır. Sina Akşin’e göre (2007b, : 128-129), “rütbe ve kıdem bir yana, Mustafa Kemal’in zeka, kültür, irade gücü bakımından öbürlerinden üstün olduğu muhakkaktır”.

Amasya Tamimi’nden sonra sırasıyla, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihinde Erzurum Kongresi; 4-11 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi düzenlenir ve emperyalizme karşı verilen haklı mücadele 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Milli sınırlarının belirlenmesiyle en tepe noktasına ulaşır. Bu kararların tamamı aslında, Türk Kurtuluş Savaşı’nı veren Türk milletinin uluslaşma ve bununla beraber kendi kaderini tayin etme hakkının perçinlenmesi anlamına gelmektedir. Bu kararların her biri Sevr Antlaşması’nı tarihin karanlığına gömen kararlardır. İtilaf devletlerinin egemenlik ve haksız işgali altındaki Anadolu topraklarında patlak veren ulusal bağımsızlık hareketi, üçüncü dünya adı verilen sömürge ülkelerinde ve yarı sömürge konumundaki ülkelerde hızla yayılmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde birleşen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin temsilcileri, 23 Nisan 1920’de Birinci Meclis’te bir araya gelmiş ve Millî Mücadeleyi örgütlemiştir. Üç yıl dört ay sonra yepyeni bir ulus devlet yani Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur (Dilan, 1998: 64).

İngiliz Basını ve *Daily Mail* Gazetesi

20. yüzyılın ilk iki on yılında, basında sahiplik yapısı, kazancını sanayiden sağlayan ve İşçi Partisi ya da sendikalardan dost edinmeyen bir grup iktidar sahibi insanın eline geçmiştir. Bu dönem İngiliz basını için de basın baronlarının çağı olarak bilinmektedir. Bunların ilki ve birçok takipçisi ve hayranının gözünde “dahi iş adamı” ya da “basın lordlarının en büyüğü” unvanlarını taşıyan ve İngiliz Basını’nı tümünden değiştiren *Daily Mail* Gazetesi’ni 1896 yılında kuran Alfred Harmsworth’tür. Alfred Harmsworth, genç yaşında gazeteciliğin gücünden etkilenmiş ve henüz 21 yaşında, 1886 yılında *Bicycling News* Gazetesi’nin editörü olmuştur. Alfred’in gazetecilik yetenekleri ve kardeşi Harold’un iş adamlığındaki becerileri sayesinde, 1888 senesinde kurdukları *Answers to Correspondents* dört yıl içinde, haftada 1 milyon kopya satmaya başlamıştır. Diğer başarılı çalışmalarından sonra Harmsworth Kardeşler, 1894 yılında ilk gazeteleri olan batma noktasındaki *Evening News* Gazetesi’ni satın alırlar. Alfred Harmsworth’un bu gazeteyle yenilikçi bir dokunuş getirmesi ile beraber, İngiliz basınında ilk kez sansasyonel başlıklar, illüstrasyonlar ve zinde bir gazetecilik anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu durum, gazetenin başarısını beraberinde getirmiş ve 4 Mayıs 1896 yılında *Daily Mail* Gazetesi’nin kurulmasını sağlamıştır (Temple, 1996: 28).

Alfred Harmsworth tabloid gazete çıkarma konusunda dahiyane sayılabilecek fikirlere sahipti. Bilindiği üzere “tabloid” kelimesi, telif hakkı Burroughs Welcome and Co. adlı bir ilaç şirketinde olan “tablet” ve “alkaloid” terimlerinin bileşiminden oluşan ve küçük haplar biçiminde sıkıştırılmış ilaçları ifade eden ve 1884 yılında ortaya çıkmış bir terimdi. Harmsworth, bu terimi kendi gazetecilik anlayışı için mükemmel bir metafor olarak kullanmaktaydı. Onun gazetecilik anlayışında gazete sayfa sayısı yarıya indiriliyor

ve muhabirlere hikayeleri en fazla 250 kelimeyle sınırlandırmaları isteniyordu. Alfred Harmsworth “20. Yüzyılın Gazeteciliği”ni denemekteydi. İngiltere’nin ilk günlük sabah gazetesi *Daily Mail*, kitlelere hitap etmeye çalışmış, insan temelli hikayelere öncelik vermiştir (Bingham ve Conboy, 2015: 1-2).

Yayın politikası ve siyasal görüş açısından bakıldığında, *Daily Mail* Gazetesi her ne kadar kolay okunabilir bir gazete hüviyetiyle fikir gazetesi olmaktan çok uzaklaşıyor gibi görünüyorsa da, gazete su götürmez bir şekilde Büyük Britanya’nın “iktidarı, üstünlüğü ve büyüklüğü kavramlarına vurgu yapmaktaydı. Alfred Harmsworth, açık bir biçimde “yeni İngiliz emperyalizminin hoyratlığından” “*Daily Mail* birlikçi ve emperyalisttir” sözleriyle iftiharla bahsetmekteydi (Temple, 1996: 29). Dolayısı ile *Daily Mail* Gazetesi’nin Türk Kurtuluş Savaşı, Anadolu’daki anti-emperyalist mücadele ve onun lideri Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili haberleri bu bağlamda değerlendirilmelidir.

***Daily Mail* Gazetesi’nin Mustafa Kemal Paşa’ya İlişkin Görüşleri (1920-1923): “Anadolu’da Bir Asi”den, “Türklerin Babası”na**

Berlin mahreçli ve 11 Eylül 1919 tarihli ilk haberde, Filistin’de savaşmış kumandanlardan biri olarak adlandırılan Mustafa Kemal Paşa’nın, verilen kesin emirlere rağmen denetim için gönderildiği Anadolu’dan geri dönmediği; bu ve buna benzer durumların Almanları cesaretlendirdiği, ancak Türk direniş hareketinin Almanlarca “biraz fazla gözde büyütüldüğü” belirtilmiştir. Anadolu’dan gelen bazı istihbaratın Charles Tower isimdeki muhabir tarafından değerlendirildiği haberde, “her ne kadar İngilizlerce abartılı bulunsa da”, “ülkenin [Türk halkının] %90’ının silah ve paralarıyla direnişin tarafgiri olduğu” bilgisine de yer verilmiştir. (*Daily Mail*, 11 Eylül 1919). Millî Mücadelemizin başlangıç tarihi olan 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yayınlanan bir diğer haber, “Asi, Türk Meclisine Hükmediyor” başlığını taşımaktadır. Bu haberde, Mustafa Kemal Paşa’dan “Anadolu’da bir isyancı / asi” olarak söz edildiğini ancak Fransız diplomatların, onun başını çektiği Türk milliyetçi hareketinden rahatsız olduklarını, bu durumda İtilaf devletlerinin Türkiye’yi bölmek yerine, İstanbul hükümetini ve onun memurlarını yöneterek iş yapması gerektiğine ilişkin fikirleri görmekteyiz (*Daily Mail*, 15 Ekim 1919).

1920 yılına geldiğimizde, Mustafa Kemal Paşa’ya ilişkin haberlerin artış gösterdiğini görmekteyiz. *Daily Mail* muhabiri H. Collinson Owen’in, “Mustapha Kemal Pasha” başlıklı özel haberi birçok açıdan önem arz eden bir metindir. Her şeyden önce haberde kullanılan Mustafa Kemal fotoğrafının gerçekle bir ilgisi bulunmamaktadır.

Resim 1. 12 Mart 1920 tarihli Daily Mail Gazetesi

Bununla beraber, gazete Mustafa Kemal Paşa'nın "Ermeni katliamını yapan ordunun" mensubu olduğunu belirtmekte ve bu tavrıyla Türk Kurtuluş Savaşı'na kara çalmaya çalışmaktadır. Gazeteye göre, o dönemdeki her Türk gibi Mustafa Kemal'de İngiliz gazetelerine konuşmaya can atmaktadır. 1918 yılında Paşayla Pera Palas otelinde mülakat yaptığını belirten muhabir, "Mustafa Kemal'in şu sıralarda Anadolu'da *sorun çıkarmaya hazırlandığını*" da sözlerine ekledikten sonra konuyu yeniden Ermenilere getirerek, Anadolu'daki İngiliz çıkarlarını desteklediğini ve Türk Kurtuluş Savaşı'nı "sorun" olarak nitelendiğini açıkça belirtmektedir (Daily Mail, 12 Mart 1920). Bu noktada gazetenin yayın politikasının, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele hareketini mümkün olduğunca yıpratmak ve tahkir etmeye çalışmak olduğunu söyleyebiliriz.

8 Haziran 1920 tarihli haberde gazete, İngilizlerin "Asi Mustafa Kemal'in" Fransızlarla yaptığı ateşkesin ve Fransızların Kilikya bölgesini boşaltmalarıyla birlikte Türk kuvvetlerinin elinin rahatlayacağını korkusunu yaşadıklarını belirtmektedir. Gazeteye göre, Fransız tehdidinden kurtulan Mustafa Kemal'in ordularının güçlenmesiyle, Ortadoğu ve Yakın Doğu'da birçok şeyin değişmesi muhtemeldir. Tabii ki böylesi bir durum Çanakkale ve Marmara Denizi'ni de tehlikeye sokacaktır (Daily Mail, 8 Haziran 1920). 1920 yılının haziran ayı, gazetenin Mustafa Kemal'e ilişkin haberleri yoğunlukla işlediği bir dönemdir. "Küstah Kemal" başlıklı haberde, Mustafa Kemal'e bağlı Türk milliyetçilerinin, İtalyan pasaportlu bir iş adamını tutukladıkları, soydukları ve kötü davrandıkları belirtilmiştir. Ancak haberdeki önemli nokta ilk kez Mustafa Kemal'den

“Türk milliyetçisi” ve “İtilaf devletleri karşıtı asi” olarak söz edilmesidir (Daily Mail, 14 Haziran 1920).

Mustafa Kemal Paşa ve destekçileri zafer kazanmaya devam ettikçe, *Daily Mail* Gazetesinin tavrı da değişmeye başlamış ve İngiltere'nin korkuları gazete vasıtasıyla su yüzüne çıkmaya başlamıştır. 17 Haziran 1920 tarihinde İstanbul mahreçli yayınlanan bir haberde, Mustafa Kemal'den “gittikçe güçlenen İtilaf Devletleri karşıtı isyancı lider” olarak bahsedilmekte ve kendisinin emrindeki güçlerin açık bir biçimde tüm Karadeniz bölgesini egemenliğine aldığını ve Fransız güçlerini Zonguldak şehrinden atarak kömür madenlerini ele geçirdiğini belirtmektedir. Gazete, Kemal'in güçlerinin İngilizlerin egemenliğindeki İzmit'e ilerlediğinden bahsettikten sonra, İzmit'in İngiliz güçlerinden arındırılacağını belirtmiştir (Daily Mail, 17 Haziran 1920). Temmuz ayından itibaren, Mustafa Kemal gazete tarafından artık “lider” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bundan daha da önemlisi, Bolşevik Ordularının Anadolu'daki direnişe katılacaklarına yönelik duyumlar ve bundan kaynaklanan endişelerdir (Daily Mail, 20 Temmuz 1920).

1922 yılında, Anadolu'daki Türk milliyetçilerinin lideri sıfatıyla tanımlanan Mustafa Kemal Paşa'yı İngilizler artık iyice nazarı dikkate almaya başlamışlar, hatta İngiliz generali Sir Charles Townshend, Ankara'ya kendisiyle mülakat yapmaya gönderilmişti (Daily Mail, 27 Temmuz 1922). “Yakın Doğu [Ortadoğu] Bataklığı” başlıklı haberde, İngiltere Parlamento Sözcülüğünden yapılan bir açıklamaya yer verilmiş ve Başbakan Lloyd George'un “barış görüşmelerine yanaşmayan Mustafa Kemal ve Kemalistleri” suçladığı belirtilmiştir. Bu haberde ayrıca, İzmir'deki Yunan varlığının yalnızca İngilizlerin teşvikiyle ortaya çıkmadığı, Fransa başta olmak üzere tüm İtilaf devletlerince kabul edildiği belirtilmiştir. İngilizlerin sadece “başkent Konstantinopolis'i” korudukları söylenmiştir. Buradaki en önemli iki unsur, İngilizlerin Yunanistan'ı tek başlarına teşvik etmediklerine ilişkin “günah çıkarma” tavırlarının vurgulanması ve “Anadolu'daki asiler” söyleminin yerini “Kemalistler” terimine bırakmasıdır (Daily Mail, 5 Ağustos 1922).

Eylül 1922, Mustafa Kemal Paşa ile ilintili haberlerin en yoğun biçimde görüldüğü aydır. Bunun sebebi artık Yunan Ordusu'nun geri çekilmeye başlaması ve Batı Anadolu'dan peyderpey çıkartılmaya başlanmasıdır. Gazetenin tavrı değişikliği de artık gözle görülür bir hal almıştır.

**GREEKS STILL
RETREATING.**

ATHENS ADMISSION.

NEW TURK ARMY.

Smyrna.

THE Turks are strongly pressing their offensive to drive the Greeks out of Asia Minor. Fighting is now most severe on the extreme southern front in the neighbourhood of Asum, Karahissar and Ushak, where the Greeks have retreated about 60 miles. Here the Greeks admit that they are retreating "in conformity with plans."

The new Turkish offensive, which has taken the Greeks completely by surprise, began last week under the command of Mustapha Kemal Pasha, the head of the Turkish Nationalist Government of Angora, Asia Minor. Comparative peace had reigned throughout the front since last summer, when the Greeks penetrated far into Asia Minor. An effort was made to settle the conflict last March, when the Greeks were told by the Allies, who first advised them to go to Smyrna, thus causing the present war, that they should, in the interests of a general settlement, hand back the province of Smyrna to the Turks provided that the Turks gave guarantees for the safety and welfare of the Greek subjects there.

Negotiations broke down. They were recently renewed, and it had been

Mustapha Kemal Pasha.

The black line shows Greek front.

arranged to hold a conference at Venice this month to discuss armistice proposals.

How the Greeks at Smyrna are killing British trade in Asia Minor is described by a Smyrna correspondent in Page 4.

Picture in Back Page.

Resim 2. *Daily Mail* Gazetesi'nin 2 Eylül 1922 tarihli nüshası: "Yunanlılar Geri Çekilmeye Devam Ediyor"

2 Eylül 1922 tarihli *Daily Mail* Gazetesi, "Yunanlılar Geri Çekilmeye Devam Ediyor" başlıklı haberinde, "Yeni Türk Ordusu" alt başlığını kullanmış ve Mustafa Kemal Paşa'yı "Ankara'daki Milliyetçi Türk Hükümeti'nin Başı" olarak açıkça tanımıştır. Haberde ayrıca Paşa'nın gerçek bir fotoğrafı kullanılmıştır (*Daily Mail*, 2 Eylül 1922). Gazetenin Türkiye muhabiri G. Ward Price'nin özel haberi ile, Yunanlıların telaş içinde adalara doğru kaçtıklarına yer verilmiştir. Bu süreçte İngilizler olaylara müdahale etmekten kaçınmış çünkü İngiliz sömürgelerinden Hindistan'daki Müslümanların Türk-Yunan Savaşı'ndaki İngiliz tavrını dikkatle izledikleri belirtilmiştir. Bu yüzden General Harrington, olaylara müdahale etmeyeceğini açık bir biçimde taahhüt etmiştir (*Daily Mail*, 13 Eylül 1922). Bu haberde önemli olan nokta, başarıya ulaşan Türk Kurtuluş Mücadelesi'nin artık Anadolu sınırlarını aşmış, tüm mazlum milletlere örnek olduğunun tasdik edilmiş olmasıdır.

Yunan Ordusu'na karşı zaferi kazanan Mustafa Kemal Paşa'nın yeni hedefleri, gazetenin 15 Eylül 1922 tarihi nüshasında kendi ağzından belirtilmiştir. "Kemal şartlarını ortaya koydu" başlıklı haberde Mustafa Kemal Paşa'nın şartları şöyle sıralanmıştır: "Biz Trakya ve İstanbul'u istiyoruz! Boğazların özgürleştirilmesini arzuluyoruz! Hâlihazırda yönetimde olan Sultan ülkeyi terk etmelidir!". G. Ward Price'ın özel haberinde kendisinden "Türk milliyetçilerinin lideri" olarak bahsedilen Kemal Paşa, "kutsal İslam şehirlerinden biri olan Edirne'den Yunanlıların çekilmesi gerektiğine" vurgu yapmıştır. Bu arada, Padişahın "Kemalist Ordu'ya Kızılay (Hilal-i Ahmer) vasıtasıyla 5000 Türk Lirası yardım gönderdiği" de belirtilmiştir (Daily Mail, 15 Eylül 1922). Bu haberden de anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Yunan Ordusu'ndan sonraki yeni hedefi belli olmuştur: İngiltere. Zaten haberle ilintili farklı bir metinde, Türkiye muhabiri Price, sözü Mustafa Kemal Paşa'ya bırakmıştır:

"Ben tüm iyi niyetimle barışı arzuluyorum. Bu savaşı ben istemedim. Ancak, Yunanlıların Küçük Asya'dan çıkmalarının başka bir yolu mevcut değildi. Türkiye için belirlediğimiz sınırlar, Suriye ve Mezopotamya'yı kapsamıyor. Ancak, Türk milletinin yaşamakta olduğu her bölgeyi talep ediyoruz. Bizim taleplerimiz zaferden önce neyse bugün de o. Biz Anadolu'yu, Meriç Nehri'ne kadar Trakya'yı ve İstanbul'u istiyoruz. Çanakkale'den geçiş konusunda gerekli özgürlüğü sağlamayı garanti ediyoruz. Ancak büyük devletler, Marmara kıyılarında bir savunma hattı oluşturmamızı kabul etmek zorundalar. Çünkü İstanbul'a sürpriz bir saldırıdan şehri korumak zorundayız. Eğer İtilaf devletleri bu isteklerimizi reddederlerse, Başkente [İstanbul'a] yürürüz." (Daily Mail, 15 Eylül 1922)

Mustafa Kemal Paşa, *Daily Mail* Gazetesi'ne yaptığı bu açıklamada üç hususa açıkça değinmiştir. Bunlardan ilki kendisinin başından beri barış isteyen bir lider olduğu ancak nefsi müdafaa için savaş yapmak durumunda kaldığı; Misak-ı Milli sınırlarından ödün vermeyeceği; ve bu uğurda İngiliz Ordusu'na da çekinmeden karşı duracağı fikridir.

Kemal Paşa'nın beyanatından sonra İngiliz Parlamentosu karışmış ve yeniden bir savaş fikri tartışılmaya başlanmıştır. "Hala savaşa hazırlanıyorlar" başlıklı haberde, Mustafa Kemal'in barış yanlısı olduğu halde İngiliz Parlamentosu'nun savaşa devam fikrini tartıştıkları ancak İngiliz, Fransız ve İtalyan kamuoyunun yeni bir maceraya karşı olduğu fikri gazete tarafından işlenmiştir. Bu arada aynı tarihli ve "Yunanlılar için savaşmayacağız!" başlıklı başka bir haberde, Avustralya Başbakanı'nın böyle bir savaşa katılmayacaklarını açıkladığını görmekteyiz (Daily Mail, 20 Eylül 1922).

Kızıışan böylesi bir ortamda Mustafa Kemal Paşa, tehditlere aldırmaksızın fikirlerini beyan etmeye devam etmekteydi. New York mahreçli ve "Kemal'den bir mesaj" başlıklı bir haberde, Mustafa Kemal Paşa'nın Trakya konusundaki tavrının değişmediği, oradaki Türk nüfusun Yunan baskısından kurtarılması gerektiği ve İtilaf devletlerinin aradan çekilmesi fikrini vurguladığı belirtilmiştir (Daily Mail, 20 Eylül 1922). Bu süreçte İngilizler ısrarla Kemalist güçlerle savaşa devam edilmesi fikrini savunmaktaydı. Lloyd George, tüm sömürgelerine, Fransızlara, İtalyanlara ve hatta Romanya gibi bazı Balkan Devletleri'ne İngiltere'nin yanında Türklere karşı savaşa hazırlıklı olmaları gerektiğini belirtmiştir. Ancak Fransa, İtalya ve Balkan Devletleri, Türklere karşı yeni bir askeri maceraya girmeyeceklerini açıkça beyan etmişler, bunun yanı sıra [Anadolu'daki Kurtuluş hareketine sempati besleyen] sömürge devletleri de "Downing Street'e [İngiliz Başbakanlık Konutu] bu konuda yardımcı olamayacaklarını belirtmişlerdir (Daily Mail,

21 Eylül 1922). Bu haber, İngiltere'nin Türklere karşı olası bir savaşta yalnız kalacaklarını açıkça bildiren bir haber olması açısından önem arz etmektedir.

MUSTAPHA KEMAL

BY ONE WHO KNOWS HIM.

The first time I saw **Mustapha Kemal Pasha** was in the late summer of 1919. The impression he made upon me was that of a rather thin man, blond, with serious blue eyes, who might have been a banker. The place of our meeting was Sivas, formerly known for its thick, handsome, and during a rage of brilliant colorings, and later as the meeting place of the National Pact, which met there a year earlier and opened by the Nationalist Pact, or declaration of independence. At this first meeting with the Turkish leader I formed an impression that has since never been altered either by later conversations or by his actions. He appeared to me then a rather timid and powerful, because possessed and moved by a single idea—the freedom of a proud and warlike race from the restraints of Europe.

The striking point about this now dominant personality is that in that year, 1919, he was neither more nor less modest, neither more nor less aggressive. One of the present moment when he has not all but carried out his programme. He is a bit of the unchanging East. Time is long in his opinion. It does not matter to him if he wins this year or next, provided he does win.

He said to me then: "We shall win. Our cause is just. The Turkish Empire has lost two-thirds of its territory. We have paid our war debt. The British are acting unwisely. They should treat us as equals. Indirectly, we like them and they like us. But our ways have parted. Now they are taking Greek territory to put us down. We shall throw out the Greeks, and the British had better beware. They will back the Greeks to their sorrow."

The next time I saw him was in Angora, two years after the visit to Sivas, a little more than a year ago.

Much water had run under the bridges during these two years. The Soviet power in Russia had melted. The Republic of the Ukraine and of Georgia had fallen under Moscow. The Armenians and the Wrangel movements had failed in South Russia. The British army of occupation in Persia, through the Caucasus, had been withdrawn. It had become useless for a British to penetrate Turkish Asia Minor. This also applied to the French.

Venizelos had left Athens. Constantinople was back. There had been varying contacts between the Greeks and the Turks, but on the whole military men granted that the Turks could never be driven from their mountain fastnesses without an army of half a million men, and nobody could produce such an army.

However, the Greek army had been heavily strengthened. It was threatening an advance to Angora itself. Black dawn seemed to face Kemal. The turbulent Turks in Constantinople were not volunteering to fight as they might have done. His courage, his staying powers, his personal popularity were being sorely tried.

I sent word that I wished to see him.

"Come out to-morrow at three o'clock," was the reply. It was an appointment for his country house near Angora.

I went out, passed the swarthy, stout man dressed in black, known as the Black Comrade, who guided him.

In two years he had grown stouter, firmer. He looked more successful. His blue eyes had a more far-away look. He asked after mutual acquaintances, and waited.

"How are things?" I asked impatiently, having the Greek advance in mind. The Press of Europe was announcing his personal capture.

Almost a smile hovered about his lips. "Things are going well. We shall win, or we shall die." He said simply. "But we shall win. Our cause is just."

In my opinion **Mustapha Kemal Pasha** has little or no ambition for himself. He is possessed by one idea—the winning for Turkey the right to live in her own guise.

He has no desire to be President of a Turkish Republic, but some time he may become so if he feels that it will be for the best.

Resim 3. Gazeteciler Mustafa Kemal Paşa'nın Peşinde: "Mustafa Kemal" başlıklı haber metni

Mustafa Kemal Paşa'yı tanıdığını söyleyen birinin kaynak gösterildiği bir haberde, bu kişinin Paşa'yı ilk kez 1919 tarihinde Sivas'ta gördüğü belirtilmiştir. Sivas'ta kendisine, ne yapacağını sorduğunda şu cevabı verdiğini belirtmektedir:

"Kazanacağız! Bizim davamız haklıdır. Türk İmparatorluğu topraklarının üçte ikisini kaybetmiştir. Biz bedelimizi ödedik. İngilizler akıllıca davranmıyorlar. Bize adil bir barış önermek zorundalar. Benim kişisel olarak onlarla bir sorunum yok. Onlar, şimdilerde Yunan

suikastçileri kiradılar ve bizi devirmeye çalışıyorlar. Yunanlıları bu topraklardan atacağız ve İngilizler de dikkatli olsunlar”.

Haber kaynağı, Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara'da gördüğünde köprü'nün altından çok sular aktığını, buluşmalarında işlerin nasıl gittiğini sorduğunu belirtmiştir. Paşa, bu soruya gülümseyerek basit bir cevap vermiştir: “İşler iyi gidiyor. Kazanacağız ya da öleceğiz! Ancak biz kazanacağız çünkü davamızda haklıyız!”. Haber kaynağı, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi için hiçbir şey istemediğini ve sadece bir fikre yani Türklerin bağımsızlığı fikrine saplanıp kaldığını da bir kişisel görüş olarak belirtmektedir (Daily Mail, 22 Eylül 1922).

Mustafa Kemal Paşa yalnızca İngilizlere değil Fransızlara da İstanbul ve Trakya'daki emellerinden bahsetmiş ve bu konuda geri adım atmayacağını açık bir biçimde deklare etmiştir. İzmir'e gelen Fransız Generali Pellé'ye, Mudanya'da derhal bu konuda bir konferans düzenlenmesini ve bedeli ne olursa olsun İstanbul'un Türklere terk edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Daily Mail, 22 Eylül 1922). Haberi yine Türkiye muhabiri G. Ward Price yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın söylemleri doğrultusunda, Türk askerleri devamlı surette özellikle Boğazların Anadolu yakasında kendisini göstermekte ve İngiliz birliklerinin moralini bozmaya çalışmaktadır (Daily Mail, 29 Eylül 1922). Bu dönemde Kemal Paşa, İngiliz kuvvetlerini iyice sıkıştırmış ve İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington'a, “Eğer askerlerinizi çekerseniz, ben de birliklerimi çekerim” teklifini yapmış ve İngilizlere, İtalyan ve Fransızlar gibi davranmalarını salık vermiştir (30 Eylül 1922). “Türklerin talepleri” başlıklı, Paris mahreçli bir haberde, İsmet Paşa'dan da bahsedilmiş ve Ankara'nın temsilcisi olarak Mudanya'ya üç şartla gideceği yazılmıştır. Habere göre Türklerin talepleri şunlar olacaktır:

1. Yunan Ordusu, 23 Eylül tarihindeki Paris Konferansı'nda belirtildiği şekilde Doğu Trakya'dan çıkartılacaktır.

2. Türk resmi makamları ve Türk jandarması bu bölgeye gönderilecektir. Ankara Hükümeti, tam bir barış imkanı oluşuncaya kadar Trakya bölgesindeki İtilaf güçlerinin varlığını reddetmeyecektir ve Türk Milli Ordusu'nun askeri güçlerinin bölgeye sevkiyatı hususunda ısrarcı olmayacaktır.

3. İsmet Paşa, Ankara Hükümeti'nin “Tampon bölge”nin ne olduğunu tam olarak anlayamadığını ancak Türk birliklerinin ötesine geçmeyeceği düzenlenmiş bir hattın varlığını kabul edebileceklerini belirtecektir (4 Ekim 1922).

6 Ekim 1922 tarihinde, emperyalist İngiltere'nin belki de en büyük kabuslarından biri gerçeğe dönüşmekteydi. İngiltere, Anadolu ve İstanbul'u işgale devam etme çabası içindeyken, “Tacın Mücevherleri”nden biri olarak gördüğü Mısır'da, Türk Kurtuluş Savaşı'ndan esinlenen bazı hareketler baş göstermeye başlamıştı. “Mısır ve Kemal” başlıklı ve “Britanya Savaş Politikaları Karşıtı Protesto” alt başlıklı haber Kahire'den gelmekteydi. Habere göre, Müslüman ulemalar, Hıristiyan rahipler, doktorlar, avukatlar, tacirler, ileri gelenler ve işçilerden oluşan bir grup imzacı, “Tüm Doğu Halklarını temsil ettiğini ifade ettikleri Mustafa Kemal Paşa ve Türklere karşı” Büyük Britanya'nın hasmane tutumunu protesto etmekteydiler. Protestocular, bu tutumun devamı halinde Doğu ve İslam toplumlarının öfkesinin artacağını da belirtmekteydiler. Haberde protesto

metnine imza atan kişiler şu şekilde sıralanmıştır:

Ulemalar: Yusuf el Digvi, Yusuf Sasi, Muhammed Şah Navani, Ahmed Ali, Selma es Sami, Muhammed İskenderi, Ali Can Kaloani, Sadık Sueb, Muhammed Kallaf, Abdülmuti Sakka, Mustafa Nakkadi, Rıdvan Ebiari, Mahruz Şerif, Ali Baguri, Ali Mahmud Muhammed Kurani, Ahmed Benna, Ali Sici, Abdülgilli Aşhub, Ali Mahfuz, Abdülabu Meftah, Ahmed Digvi.

Rahipler: John Elias, Mikhail Saad, Bolos Ebu Saad, Bolos Cebrail, Cebrail Beşiri, İbrahim Hanna.

Tacirler ve İleri Gelenler: Abdülkadir Paşa, El Cemal Abdülmelik Paşa, Madhur Hamid Bey, El Maverdi Taha, El Sergani Abdülmecid Bey, Rımalı Abdullah, Muhammed Muhammed, Bahgad Hamevi, Muhammed Abdülresul, Keşmirli İsmail Bey, Ali Abdülhadi Sergani, Muhammed Deyruti, Mustafa Abdülrahman, İsa Babi Halebi, Ahmed Nişili, Abdülvahid Mansur, Hanefi Bey, Naci Emin, Nur Sergani, Hüseyin Emeri, Mahmud Marzuk, Salim Akad, Muhammed Vakkad, Abdül Babli, İbrahim Borsali, Hasan Kasım, İbrahim Amer, Muhammed Vanas, Hüseyin Ferid, Ömer Dib, Hasan Nafi, Muhammed Sokhar, Ahmed Abduh, Abdülgani Bey.

Doktorlar: Saad Bey, Kadim Selim Bey, Sabri Muhammed, Abdülhey Mahmud, Mahir Mahmud, Fehmi Miniavi, Hasan Abdüssuud, Abdülhamid Gamravi, Zeki Gizavi.

Avukatlar: Muhammed Bey, Ezel Arab, Abdülbaki, Rafi Muhammed, Tevfik Fuda, Shekata Azer, Kemal Fanus, Muhammed Selim, Abdülhalim Bey, Ali Şefik Mansur, Rufai Muhammed, Muhammed Şükrü, Abdülrahman Bey, Ali İbrahim, Reyad Hamid Havad, Hüseyin Rüstem, Muhammed Es Said, Yosef Amin Milad.

İşçiler: Aşur Kinavi, Hasan Cemal, Muhammed Goz, İbrahim Kırgız, Ali Abdullah, Muhammed Selim, Mahmud Şalabi, Raşid Emari, Tevfik Şerkavi, Mahmud Ömer Abdülkadir, Muhammed Abdül Maliki, Muhammed Zayed. (Daily Mail, 6 Ekim 1922).

İngiltere'nin Doğu halklarının örgütlenmesinden korkması bir yana, İstanbul'da da bir büyük korku yaşanmaktaydı. Sultan'ın haremine çekildiğini ve kimseyle görüşmediğini belirten gazete, "Muzaffer Kemalistlerden Korku" başlığını atmıştır (Daily Mail, 17 Ekim 1922). Bununla beraber, Filistinliler de Mustafa Kemal Paşa'dan medet ummaktaydılar. 5. Arap Kongresi, İstanbul ile birlikte Ankara'ya da bir delegasyon heyeti göndermeleri konusunda telgraf çekmişlerdir (21 Ekim 1922). Artık Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti *de facto* uluslararası bir aktör haline gelmişti. Örneğin Bursa'da *Petit Parisien* Gazetesi'nin muhabirine konuşan Kemal Paşa, "Milli sınırlar içerisindeki tüm toprakların sahibi olmak konusunda kesin kararlı olduklarını, kapitülasyonların mutlaka kaldırılması gerektiğini" belirtmiştir. İtilaf devletlerinin en büyük korkularından biri olan Ankara-Moskova yakınlaşması ile ilgili olarak da Mustafa Kemal Paşa, "Biz Bolşevik ya da Komünist değiliz. Bizler milliyetçiyiz ve dinimize saygı duyarız" yorumunu yapmıştır. Halifelikle ilgili olarak, müessesenin devam ettiğini ancak saltanatın ve onun yönetiminin yok hükmünde olduğunu belirtmiştir. Haberin en önemli kısmı, Cumhuriyet kurulmadan önce bile "tüm yetkinin halkın seçtiği Büyük Millet Meclisi'nde olduğunun" altını çizmesidir (Daily Mail, 2 Kasım 1922). Ancak *Daily Mail* Gazetesi'ne göre sayısı 70

milyonu bulan Hint Müslümanları saltanatın kaldırılmasından ve halifenin Mustafa Kemal Paşa himayesinde seçilmesinden dolayı öfkelenmişlerdir (Daily Mail, 6 Kasım 1922). 1922 yılının son haberi, “Vatandaşlık komedisi” alt başlığı ve “Kemal, Türk oldu!” başlığıyla yayınlanan haberdir. Türkiye sınırları dışındaki Selanik’te doğduğu için kendisine sorun yaşatıldığı belirtilen haberde Mustafa Kemal Paşa’nın Türk milliyetçilerinin lideri olduğu hatırlatılmıştır (Daily Mail, 16 Aralık 1922).

Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılına girildiğinde, sorunlar devam etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, özellikle kapitülasyonlar sorunu hakkında Batı medyasına sert demeçler vermekteydi. *Paris Journal* Gazetesi’ne verdiği bir demeçte, “Lozan’da tartışılan kapitülasyonların Türk milletinin *amour propre* (izzet-i nefesine) bir hakaret olduğunu, bu şartların farklı isimlerle yeniden Türklerin karşısına getirilmesi halinde, köle olarak yaşamaktansa son nefese kadar mücadele verileceğini” belirtmiştir. Rum Patrikhanesi ile ilgili olarak “İstanbul’daki varlığına karşı olduğunu, bunun sebebinin geçmişte buranın entrika ve ihanetin mekanı olarak bilindiği” yönünde bir açıklama yapmıştır. Misak-ı Milli sınırları içinde gördüğü Musul’un ise “İngilizlerin adaletsizliği ile Türk yurdundan koparılmaya çalışıldığı” konusuna değinmiştir (Daily Mail, 2 Ocak 1923).

Kadınlar ve harem konusunda sansasyonel bir açıklama, 29 Ocak 1923 tarihinde Bursa Öğretmenler Birliği toplantısında gelmiştir. Gazetenin gördüğü bu haberde, Mustafa Kemal Paşa, “Türk kadınının artık haremi terk edip, eşit bireyler olması gerektiği” konusuna vurgu yapmıştır. Konuşmasının devamında şunları söylemiştir: “Bizim kadınlarımız kendilerini dinin emrettiğinden daha fazla saklıyor ve örtüyorlar. Gelenekler çok fazla ileri götürülüyor. Kadınlar kendilerini ne denli toplumdaki saklarsa, tüm toplum o denli acı çeker” (Daily Mail, 29 Ocak 1923).

Mustafa Kemal Paşa, her fırsatta “adil bir barıştan yana olduğunu ve bu uğurda gerekirse yeniden savaşmaktan çekinmeyeceğini” belirtmekteydi (Daily Mail, 6 Şubat, 6 Mart, 27 Mart ve 9 Nisan 1923).

30 Ekim 1923 tarihli bir haberde Cumhuriyetin ilanı ve Halk Partisi’nin yeni yönetim biçimini onayladığına ilişkin bilgi verilmiştir. Görece kısa tutulan haberde, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bahsedilmiştir (Daily Mail, 30 Ekim 1923).

Sonuç

İngiliz basınının önemli gazetelerinden *Daily Mail*’in Kurtuluş Savaşı’mızın başladığı 1919 yılından Cumhuriyetimizin kurulduğu 1923 yılına kadar Mustafa Kemal Paşa (daha sonra Atatürk) ile ilgili yaptığı haberlerin incelendiği bu çalışmada, veri tabanında sadece bu tarih aralığı ve yalnızca Mustafa Kemal Paşa’nın sorgulanması ile şu sonuçlara varılmıştır:

1. 1919-1920 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa ve hareketi “bir isyan hareketi olarak nitelendirilmiş” ve Ulu Önder Atatürk’e ilişkin “Küstah”, “Asi” gibi nitelendirmeler yapılmıştır.

2. Yine aynı dönemde, Türk Kurtuluş Savaşı’na, tam donanımlı ve İtilaf Devletleri destekli Yunan Ordusu karşısında şans tanınmamış, İngiliz çıkarları doğrultusunda hareket

eden Yunan Ordusu desteklenmiştir.

3. 1922 yılında ardı ardına gelen Türk zaferleri neticesinde, Mustafa Kemal Paşa “asi” konumundan “Türk Milli Hareketi”nin lideri konumuna çıkarılmış, Yunan işgalinde sadece İngilizlerin parmağı olmadığı konusuna vurgu yapılmıştır.

4. Anadolu’da başlayan hareket, İngiliz sömürge ve yarı sömürgelerinde ses getirmeye başlayınca gazete bu durumu görmezden gelememeye başlamıştır. İngiltere’nin ve Lloyd George’un politikaları sorgulanmaya başlanmıştır.

5. Gazete 1922-1923 yıllarından itibaren G. Ward Price adlı muhabirini Türkiye’ye göndermiş ve Türkiye’yi daha yakından gözlemlemeye ve Mustafa Kemal Paşa’nın görüşlerine daha fazla yer vermeye başlamıştır.

Kaynakça

Ahmad, Feroz, (2008). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akşin, Sina, (yty). “*Siyasal Tarih (1908-1923)*”, Sina Akşin (der.), *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1 (1908-1980)*, İstanbul: Milliyet Yayınları, s. 27-122.

Akşin, Sina, (2007b). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atatürk, Mustafa Kemal, (2017). *Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bingham, A. ve Conboy M., (2015). *Tabloid Century: The Popular Press in Britain, 1896 to the present*, Oxford: Peter Lang.

Dilan, H. Berke, (1998). *Siyasi Tarih 1914-1939*, İstanbul: Alfa Basım Dağıtım.

Giritli, İsmet, (1997). *Yıldönümleriyle Türk Devrim Tarihi: Kurtuluş ve Kuruluş*, İstanbul: Der Yayınları.

Karabekir, Kazım, (2005). *İstiklal Harbimizin Esasları*, İstanbul: Emre Yayınları.

Lewis, Bernard, (2004). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Temple, Mick, (1996). *The British Press*, New York: Open University Press.

Daily Mail Gazetesi - 1919-1923 yılları arası.

Peter Singer'in, Jürgen Habermas'ın ve John Rawls'un Kuramlarında Sivil İtaatsizlik Tartışması

A Debate on Civil Disobedience in Theories of Peter Singer, Jürgen Habermas and John Rawls

Begüm Sekmenli, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

E-posta: begumsekmen@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1685-2913

Derleme/Compilation

Anahtar Kelimeler:

Sivil İtaatsizlik,
Peter Singer, Jürgen
Habermas, John Rawls,
Meşruluk

Öz

Demokratik anayasal sistemler diğer sistemlere göre bireylere haklarını arayabilmeleri için daha çok olanak sunarlar. Bu olanaklardan biri de barışçıl olan sivil itaatsizlik eylemleridir. Demokratik hukuk devletlerinde kimi adaletsizlik ve haksızlıklara hukuk ve yasaların yetersiz kaldığı durumlar vardır. Böyle durumlarda başvurulacak en güvenli ve en hızlı sonuç alınabilecek yol; gerek şiddetsiz olması gerek basın ve medya aracılığıyla daha büyük kitlelere ulaşabilmesi bakımından sivil itaatsizliktir. Fakat sonuca ulaşmada avantaj gibi gözükse de basın ve medya (yandaş) kimi zaman barışçıl olan bu eylemleri bir terör eylemi gibi gösterebilir. "İtaatsizlik" anlamı olumsuzlaştırsada bu itaatsizlik demokratik sistemin kendisine değildir. Çalışmada, geçmişten medyatik örneklere de yer verilerek; sivil itaatsizlik eylemlerinin işlevi, meşruluğu, uygulanabilirliği ve sivil itaatsizliği diğer toplumsal eylemlerden ayıran unsurlar Singer, Habermas ve Rawls'un adil demokratik sistemleri çerçevesinde sunulmuştur. Bu üç düşünürün adil anayasal sisteme ulaşma teorileri farklılıklar gösterse de adaletin ön koşulunun adil bir demokratik ortamın sağlanması olduğu ve sivil itaatsizliğin özgürlükleri kazanma ve korumadaki önemine vurgu yapmaları ortaktır.

Keywords:

Civil Disobedience,
Peter Singer, Jürgen
Habermas, John
Rawls, Legitimacy

Abstract

Democratic constitutional systems offer individuals more opportunities to exercise their rights than other systems. One of these opportunities is peaceful civil disobedience. There are cases where justice and law are inadequate in democratic states of law. In such cases, the safest and fastest way to achieve result is civil disobedience in that it is nonviolent and can reach larger audiences through the press and the media. Civil disobedience actions can be confused with other social actions, even with terrorist acts. In this study, the function, legitimacy, applicability and the differences of civil disobedience from any other social acts are discussed through the theories and examples of Singer, Rawls and Habermas. Although these three thinkers differ in their theories of attaining a fair constitutional system, they agree on that to ensure a fair democratic environment is the prerequisite for justice. Moreover, all of the three thinkers emphasize the importance of civil disobedience in gaining and protecting freedoms.

Giriş

Sivil itaatsizlik, yaşadığımız düzen içerisinde aslında adaletsizliğe karşı çıkışın başka bir yoludur. Bize dayatılmış olan düzeni sorgusuz sualsiz ve sonsuza dek kabul edemeyeceğimizi karşı tarafa ve üçüncü kişilere barışçıl bir yolla anlatmanın bir yöntemidir. Uğradığımız haksızlıklarda, bizim veya başka kişilerin, toplulukların ve insan dışı doğanın aleyhine uygulamalarda, verilmiş hukuki kararlarda yasal olarak iyileştirmeye gitmek mümkün olsa da bu süreç uzun, yorucu ve yavaş gerçekleşmektedir. Hatta çoğu zaman sonuç verme olasılığı düşüktür. Bazen hukukun kendisi bile adaletsiz olabilmektedir. Kamu vicdanına seslenmenin bazen en hızlı ve en ses getiren yolu sivil itaatsizlik eylemleridir. “İtaatsizlik” yasayı bilinçli olarak çiğneme anlamında kullanılsa da, anayasal düzene karşı yapılan eylemler olmadığının altını çizmek gerekir. Sivil itaatsizlik; eylemcinin, cezai sorumluluğu gönüllü olarak kabul ettiği, eylemden önce süreci kamuoyu ile paylaştığı ve amacı karşı tarafı yok etmek değil ikna etmek olduğundan şiddete başvurulmayan pasif bir direniştir. Bugüne kadar birçok farklı tanımı yapılmış olsa da, sivil itaatsizlik genel olarak Hayrettin Ökçesiz’in tanımladığı gibi tanımlanabilir: “Sivil itaatsizlik hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto edimidir” (Ökçesiz, 1995: 13).

Sivil itaatsizlik kavramı ilk kez Thoreau tarafından 1848 yılında kullanılmıştır (Coşar, 1997: 9). *Devlete Karşı Sivil İtaatsizlik Üzerine* adlı makalesinde; “En iyi hükümet, en az yöneten hükümettir” görüşünü savunan Thoreau, devletin bir papazı desteklemek adına kendinden talep ettiği vergiyi ödemeyi reddettiği için bir gece hapis hane tutulmuştur. Sözü geçen makaleyi de o gece yazmıştır. Yol yapımına veya okullara ödenecek olan vergiyi reddetmediğini, vergisinin herhangi bir silah alımı veya birini öldürmek için kullanılmadığını sürece vergi ödemeye karşı çıkmadığını, ancak devlete kendi iradesi dışında itaati reddetmek adına vergi vermeyi kabul etmediğini, bu eyleminin bir pasif direniş olduğunu bu makalede belirtir (Thoreau, 2013: 20). Ökçesiz’in sivil itaatsizlik davranışına ilişkin ifade ettiği özelliği, Thoreau’nun davranışında da görebiliriz: “Sivil itaatsiz, norm ihlalinin sonuçlarına katlanmaya hazır olduğunu belirtmekle ve bunu göstermekle edimin içtenliğine olan inancı destekleyebilir” (Ökçesiz, 1995: 13).

Bu tanımdan hareketle yasaya aykırılık, hukuk düzenin temel ilkelerine bir karşı çıkış değil onun çiğnenmesinden doğan yasadışıdır. Eylemin kamuya açık gerçekleştirilmesi eylemin gerçekçiliğini desteklemekle beraber kamu vicdanını harekete geçirmek, yanlışlığın pek çok kimse tarafından fark edilmesi için önemlidir. Ayrıca eylemcinin samimiyetinin de göstergesidir; yasadışı eylemi inkâr edemeyeceğinden cezai sorumluluğu üstlenmeyi göze aldığı gösterir. Üçüncü kişilerin haklarını çiğnememeyi ilke edindiğinden psikolojik ve fiziki şiddet sivil itaatsizliğin ruhuna aykırıdır. İtaatsizlik eylemlerinde bahsedilen bu öğeler, eylemlerin temel unsurlarını oluştururlar (Coşar, 1997: 10-5).

Demokratik hukuk devletlerinde sivil itaatsizlik eylemler farklı şekillerde kendini gösterir. Oturma, binayı boşaltma, istifaya çağırma, grev, yasak bölgeye girme, işi bırakma, yasak bölgelere girme, yolu kapatma örnek olarak verilebilir (Coşar, 1997: 23). Bu eylemler, yasaya aykırı olsa da, yasaya, yasa koyucuya, devletin tüzel kişiliğine toptan

bir karşı çıkış anlamına gelmez. Zarar vermemeyi hedef aldığı için, kamu binalarına ve kişilere yönelik bir saldırı söz konusu olamaz. Ancak, mevcut bir işleyiş, uygulama, bir yasa maddesi, bir mahkeme kararı, vb. protesto ediliyorsa, sivil itaatsizlik eylemi, o uygulamayı veya işleyişi durdurmak için, hayatın rutin akışını engelleyecek faaliyetler gösterebilir.

Sivil itaatsizliğin tarihteki örnekleriyle birlikte pek çok tanımı ve özelliği ortaya çıkmıştır. Felsefede, politika ve iletişim disiplinlerinde kuramcılar, sivil itaatsizliğin sınırlarını ve hangi durumlarda meşru olup olmadığını tartışmışlardır. Bu kuramcılardan özellikle üçü, Peter Singer, Jürgen Habermas ve John Rawls modern demokratik devletlerin işleyişine ve sorunlara dair çarpıcı tespitler ve çözüm önerileriyle öne çıkan düşünürlerdir. Bu düşünürlerin sivil itaatsizliğe yaklaşımları da çarpıcıdır ve çözüm odaklıdır. Her üçünün de, sivil itaatsizliğe bakışları, kendi etik ve politik kuramlarıyla tutarlıdır.

Özellikle Singer bazı sivil itaatsizlik eylemlerini etik bir duruş olarak görür. Ona göre sivil itaatsizlik eylemlerinin hepsini etik bir duruş olarak görmek doğru değildir. Daha iyi ifade etmek gerekirse, her hukuk dışı uygulamaya veya hukuki de olsa her türlü adaletsizliğe karşı çıkmak için sivil itaatsizlik eylemine başvurulamaz. Böyle olursa, hukuksal düzenin anlamı kalmaz. *Sivil İtaatsizlik* adında bir eseri olan Habermas için sivil itaatsizlik eylemi, kendi kuramı olan kamusal alan için önem taşımaktadır. Kamusal alanın gereği olarak herkes için geçerli olan yargılara tartışma, karşılıklı müzakare ile ulaşılabilir. Sivil itaatsizlik eylemleri de bu tartışma alanını sağlar. Rawls, sözleşme kuramından hareket ederek sivil itaatsizlik değerlendirmesi yapar. Her üç düşünür de, sivil itaatsizliğin şiddet içermemesi, bazı durumlarda meşru olması ama esas olanın hukuki kamu düzenini korumak olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu çalışmada, bu üç düşünürün sivil itaatsizliğe yaklaşımları bağlamında şu sorulara yanıt aranacaktır: Hangi durumlarda sivil itaatsizlik eylemine başvurulmalıdır? İtaatsizlik vicdani bir eylem midir? Çoğunluk kuramına uymak vicdani midir? Demokratik olmayan toplumlarda sivil itaatsizliğe başvurulabilir mi?

Singer'da Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu, İşlevi ve Uygulanabilirliği

Singer, *Pratik Etik* kitabında sivil itaatsizlik tanımını daha iyi çözümleyebilmemiz için beş örneği tartışmaya açmıştır. İlk olarak Oscar Schindler'in Nazi Almanya'sında esir Yahudileri subaylara yalan söyleyip, rüşvet vererek kurtarmasından bahseder. İkinci örnek Hayvan Kurtuluş Cephesi adında bir sivil toplum örgütünün hayvanlara eziyet edildiği ispatlanmış bir laboratuvara girip, videokasetleri çalıp, halka sunmasıdır. Üçüncü olarak Joan Andrews adlı bir kadının kürtaj kliniğinin önünde kadınları vazgeçirmeye çalışması ve kliniğe girip kürtaj aletlerine zarar vermesini örnek gösterir. Dördüncü örneği Tazmania Yaban Hayatı Koruma Cemiyeti'nin Franklin nehrine kurulacak hidroelektrik santraline karşı, şiddet içermeyen bir şekilde yolu kapatmasıdır. Son olarak Washington'da kömürle çalışan bir santralin kapatılması ve devletin küresel ısınmaya karşı duyarsızlığını protesto etmek için santralin etrafını kapatan eylemciden bahseder (Singer, 2015: 381-5).

Bu beş örneğin göze ilk çarpan ortak özellikleri; kendi adına konuşamayan, kendi haklarını savunamayan kişi ve şeyler için yapılmış olmasıdır. İlk örnek dışındakilerde

demokratik olarak mücadele etme olanağı varken; ilk örnekte anayasaya açıkça karşı çıkmak mümkün değildir. Çünkü Alman Nazizm'i içerisinde hukukun üstünlüğünden bahsetmek olanaklı değildir. Diğerlerinde bir yasa mevcut olduğundan yasadışı olarak değerlendirilir. Tüm bu eylemlerde yasalar çiğneniyorsa bu eylemler ne kadar meşrudur? sorusuna Singer, amacın bazı durumlarda araçları haklı gösterebileceğini ifade eder. İyi niyetli birinin kalbini kırmamak için ona yalan söylediğimizde bu davranış bize haklı olanmış gibi geliyorsa, daha önemli amaçlar için yalan söylemenin çok daha kabul edilebilir olduğunu söyler (Singer, 2015: 385). Fakat özellikle belirttiği unsur neyin doğru olduğuna nasıl karar vereceğimizdir. Bu durumda bizim vicdan dediğimiz kavramı devreye sokar. Fakat Singer için vicdan bizimkinden farklıdır. Vicdan ona göre bize doğrunun ne olduğunu söyleyen içimizdeki ses değildir, içine doğduğumuz toplumun ürünü olarak bize doğru ve yanlış olanı göstermesidir. İçimizdeki sesi de eğer akla, başkalarının tercihlerine ve özellikle kendisi adına konuşamayacak olanların çıkarlarına da uygunsuz eyleme geçirmemiz gerektiğini söyler.

Singer'ın etik anlayışı klasik etik kuramlarından epey farklıdır. Faydacı (*utilitarian*) bir düşünür olan Singer, baştan belirlenmiş ahlaki doğruları yapay bulur. “İnsan hayatının kutsallığı”, “insanın değeri” gibi evrensel ahlaki gerekçelendiren nosyonlar da, tıpkı “vicdan” kavramı gibi, toplumsal bir ön kabuldür (Kibar, 2018: 71).

Singer'a göre yasa ve etik aynı şeyler değildir. Yasa ile ahlak arasında her zaman bir bağlantı yoktur. Yasa ahlaka uymak zorunda değildir. Yasalar bazen etik değerler taşısa da yasal olmayan eylemler etik olabilirler. Oscar Schindler örneği bu durum için özellikle seçilmiş gibi durmaktadır. Hem yasadışı bir yola başvurulmuş hem de etik olarak kabul edilemeyecek eylemler olan yalan ve rüşvet araç olarak kullanılmıştır. Ama tüm bunlara birçok insanın hayatını kurtarmıştır. İşte böyle durumlarda Singer için amaç, araçları haklı gösterir.

Singer, insanın sosyal tarafının yanında saldırganlığından da bahseder ve korunmaya olan ihtiyacına dikkat çeker. Başlangıçta korunmaya duyduğumuz ihtiyaçtan ortaya çıkan yasaya itaat etmek için de iki kanıt öne sürer. Fakat bu iki kanıt değişmez ve evrensel olarak nitelendirmez. İlk kanıt saldırıları ya da cezalandırmaları, yasal olmayan örgütlerle sağlıyor olsaydık bu durumun bir kaos yaratabileceği bu yüzden herkesin uyması gereken, evrensel bir yasaya ihtiyacımız olduğudur. Düşünülebilecek tüm senaryolarda mutlaka bir yasaya ihtiyaç duyacağımızı belirtir ve herhangi bir zor kullanma, saldırı müdahaleleri yerine oturmuş bir yasayı yeğler. İkinci kanıt olarak yasanın sürekliliği ve işlerliği için yasayı çiğneyenin cezalandırılmasıdır. Fakat bu kanıtları yasaya karşı çıkmamız gerekmeyen durumlar için sunmuştur. Kimse beni görmeyecek diye kırmızı ışıkta geçmem için bir sebep yoktur. İtaatsizlik sebeplerinin itaate ağır bastığı durumlar iyice düşünülmüş olmalıdır (Singer, 2015: 390-2).

Düzeltilmesini, değişmesini istediğimiz bir şeye eğer yasal olarak itiraz edebiliyorsak önce tüm yasal yolları tüketmeliyiz. Ona göre yasal olmayan yolu tercih etmeyi ertelememiz için bir sebeptir. Eğer iyileştirilmesini istediğimiz şeyi yasal olarak değiştiremediyse bu da bizim istediğimiz şeyin çoğunluğun istediği şey olmadığını gösterir. Bu da demokratik yönetimin ilkelerinden biri olan çoğunluk kuramının ihlali

demektir. Singer'a göre eylemci buna olgusal ve felsefi olarak karşı çıkabilir. Olgusal karşı çıkış temsili demokrasilerde geçerlidir. Temsili demokrasilerde yurttaş kendisine sunulan Singer'ın tabiri ile "paket teklifler" arasında bir seçim yapar. İstedığı bir yasa için istemediği birkaç yasaya da razı gelmek durumunda kalır. Bu da çoğunluğun istediği gibi görünen, aslında mecbur bırakılan birçok yasanın yürürlüğe girmesi ile sonuçlanır. Bu durum da çoğunluk yanlış kararlar da verdiğinin göstergesidir. Felsefi olarak karşı çıkış ise çoğunluğun kararına saygı duyma gerekliliğidir. Singer'a göre çoğunluğun her zaman haklı olduğu düşüncesini reddetmeliyiz. Devlet, meşruluğunu koruyabilmek için seçme hakkı tanır. Çoğunluğa baskı ile bir şeyi kabul ettiremez. Bu durumda zorba gibi görünür. Fakat tüm seçenekler kötüyken ve seçilmiş seçeneklerin içerisinde tercih yaparken Singer oy kullanmayı kumardan daha korkutucu bulur. Sivil itaatsizlik eylemini de sunduğu iki argümanla destekleyerek, zorbalık olarak nitelendirmez. Bu durumda da çoğunluğun kullandığı oyun haklılığı da açık şekilde yanlışlanabilir. Yine de yasaya olan saygıyı önce yasal yolları tüketip, düşünülmüş bir itaatsizlik eylemine başvurarak ve bu eylemde sınırlara dikkat ederek göstermeliyiz. Singer'a göre sivil itaatsizlik eylemleri yasadışı olsalar da yasaya karşı değildirler. Amaçları, çoğunluğa zorbalıkla bir şeyi dayatmak değil, aksine yurttaşın alması gereken kararı daha önce siyasetçilerin belki de önyargılı ya da bazı grupların çıkarına karar vermesinin önüne geçmektir. Çoğunluğu bunun hakkında uyarmaktır, ikna etmektir. Ve bunu şiddete başvurmadan gerçekleştirirler. İtaatsizlik eylemi ile terör eylemi arasındaki en büyük zıtlığı oluşturan şey şiddetsizliktir. Eylemciler demokrasiye duydukları saygıdan çiğnedikleri yasanın cezasını gönüllü olarak kabul ederler. Bu durumda asıl soru çoğunluğun kararın yanlış olduğuna kimin karar vereceğidir. Singer, buna yalnızca bizim karar verebileceğimizi söyler. Yalnız bu karar bizim gelişigüzel alabileceğimiz bir karar değildir. İyileştirmeye çalıştığımız kötülüğün boyutu ve bizim eylemimizin yasaya olan saygıyı alçaltmaması için iyi bir denge yakalamalıyız. Çünkü Singer'a göre yasaya bağlılığımız ne kadar köklü ise itaatsizlik de o kadar meşru kabul edilir (Singer, 2015: 400-2). Ayrıca Singer, sivil itaatsizlik eylemlerinin kendi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Çünkü onun için hangi amacın, hangi araçla haklı gösterildiği önemlidir. Buna karar vermek için genellemeler kullanılamaz. Schindler'in rüşvet vermesi bulunduğu koşullar içerisinde değerlendirildiğinde haksız gösterilemez. Joan Andrews'un dışarıdan bakıldığında sivil itaatsizlik eylemi gibi görünen kürtaj karşıtı eylemi de Singer'a göre aynı derecede haklı gösterilmez. Andrews, kürtaja kutsal kitaba dayanarak karşı çıkar ve cinayet olarak nitelendirir. Ama bu temellendirme sivil itaatsizliğin dayandığı ahlaki temelle uyumsuz. Ayrıca, üçüncü kişi olan annenin de hakkını gasp etmiş olur. Bu yüzden sivil itaatsizliğin haklılığını genel yargılarla sınırlamaz.

Habermas'ta Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu, İşlevi ve Uygulanabilirliği

Habermas, Federal Almanya'da protestoların gidişatını değiştiren olayın 2 Haziran 1967'de diktatör Şah Pehlevi'nin ziyaretini protesto etmek isteyen, çoğunluğu öğrencilerden oluşan grupta elinde "Tahran Üniversitesine özgürlük" pankartı taşıyan Benno Ohnesorg'un sivil bir polis tarafından vurularak öldürülmesi olduğunu söyler. Ohnesorg'un ölmesi ile olay protestodan direnişe dönüşmüştür. Bu olay Batı Alman üniversitesinde öğrenci protestoları olarak da kendini göstermiştir. Bu tip protestoların

ilham kaynağının da ABD’de Michigan Üniversitesi öğrencilerinin ABD’nin Vietnam’a askeri müdahalesine karşı askere alma dairesini işgal ettikleri eylem olduğunu belirtir (Habermas, 1995: 28-9).

Almanya’da yetmişli yılların ikinci yarısından sonra farklılaşmış protesto hareketlerine; Bonn kentinde polis tarafından çevrilmiş olan atom santraline karşı ülke çapında katılımın sağlandığı yürüyüşü ve bu sayede atom santrali inşaatının geçici olarak bloke edilmesi ve korunmaya alınması gereken eski evleri üzerindeki spekülasyonlara kamuoyunun dikkatini çekmek için yapılan ev işgallerini örnek gösterir. Ona göre bu hareketlerin ortak özelliği plansız ortaya çıkmaları ve heterojen olmalarıdır. Grupların heterojen olması birey ya da grupların çıkarının gözetilmediğinin, yalnızca ortak bir adalet anlayışının hâkim olduğunun açık göstergesidir. Bu durumda da meşrudurlar. Habermas’a göre de yasaklanamazlar (Habermas, 1995: 29-30). Habermas’a göre sivil itaatsizlik eylemlerinin terör eylemleri olduğu bakış açısının bir yaratıcısı aslında basındır. Çünkü devlet, basını kontrol altına alıp kendi istediği şekilde kamuoyunu yönlendirecek güce sahiptir. 1930’larda, haber alma kaynaklarının günümüzle kıyaslanamayacak kadar kıt, yalnızca gazete ve radyonun olduğu dönemlerde bile bu iletişim araçlarının etkisi tartışılmazdır. Bu etkinin büyüklüğüne verilecek en iyi örnek Hitler’in radyo propagandaları olacaktır. Hatta Polonya’nın Alman sınırlarını işgal ettiğine dair radyoda sunulan kasıtlı bir haberle İkinci Dünya Savaşı başlamıştır (Kasım, 2013). Devlet hem meşruluğunu kullanarak hem de kamuoyunu şekillendirmenin en hızlı yöntemi olan basın kontrol altında tutarak istediği algıyı yaratabilir. Bu bağlamda Almanya’ya yerleştirilecek olan Cruise Missile ve Pershin-2 füzelerine karşı trafiği engelleme, insan zincirleri gibi yapılacak sivil itaatsizlik eylemlerinin ilan edilmesinin yanında savaş hazırlıkları yapılmıyormuşçasına sunulmasını, barış kamplarının gerilla sığınakları gibi ifade edilmesini örnek olarak gösterir. Bu basın kışkırtmasının yanında barış gösterilerinin sonunda kargaşa yaratan, şiddet içeren eylemlerde bulunan gruplar da barış eylemlerini sabote edebilirler. Bu gruplar da ahlaki olarak gerekçelendirilen sivil itaatsizlik eylemlerinin terör eylemleri olduğu bakış açısını güçlendirmektedir (Habermas, 1995: 30-3). Bu yüzden sivil itaatsizlik eylemleri şiddet içermemelidir. En ufak şiddet eylemi basın tarafından kamuoyuna; tekellerin, erk sahiplerinin istedikleri gibi yansıtılabilir. Şah Pehlevi’yi protesto eden öğrencilerden biri olan Ohnesorg da silahlı olsaydı ve polis ile girdiği çatışma sonucu vurulup ölseydi bu denli kamuoyu oluşturamaz bu olay muhtemelen Almanya’nın dönüm noktası olarak anılmazdı.

Habermas, öğrenci ayaklanmaları dönemindeki kimi eylemlerin ve öğrenci liderlerinin eylemlerini cumhuriyetin anayasal kurallarıyla bağdaşmadığını söyler. Onları sözde bir devrimin taklitçileri olarak nitelendirir. Çünkü bu eylemler ne protesto eylemi ne de savaş eylemi olma niteliğindedir. Arada kalmıştır. Bu arada kalmışlık ile barışçıl eylemlerde karşılaşılmaz. Habermas’a göre eğer bir eylem hareketi barışçı yöntemi seçtiyse bu bir araç olarak kullanılmamalıdır. Barış, ilke olarak benimsenmelidir. Bilinçli olarak yasaların çiğnendiği eylem biçimlerinde bu durum semboliktir, çoğunluğun adalet duygusunu harekete geçirmek içindir (Habermas, 1995: 33). Kendi tanımında da sivil itaatsizliğin sınırlarını çizmiştir:

Sivil itaatsizlik, yalnızca kişisel inanç ya da çıkarlara dayandırılmayacak, ahlaki olarak gerekçelendirilen bir protesto eylemidir; ikinci olarak, sivil itaatsizlik, kural olarak önceden ilan edilen ve polis devamını kestirebileceği, aleni bir edimdir; hukuk düzenine karşı genel bir itaatsizlik amacı gütmeyen kurallardan birinin ya da birkaçının kasti (iradi, planlı) bir şekilde ihlalini içerir; ihlalin yasal sonuçlarını üstlenmeye hazır olmayı; sivil itaatsizlik eyleminde ifadesini bulan ihlal sembolik özelliindedir–buradan da protestonun barışçı (şiddet içermeyen) araçlarla sınırlı olması kuralı çıkar (Habermas, 1997: 121).

Habermas'a göre sivil itaatsizlik olgunlaşmış bir anayasal cumhuriyetin olgunluğunun koşuludur. Neden demokratik hukuk devletinde sivil itaatsizlik haklı görülmelidir sorusuna da kendi söylemiyle hukuk felsefesi çerçevesinde bir cevap verir. Hukuk devletinin, vatandaşlarından, hukuk düzenini, cezalandırma korkusundan dolayı değil gönüllü olarak tanımalarını talep eden meşruiyet iddiası ile yola çıktığını söyler. Yasaya bağlılık, gönüllü benimsenmenin sonucudur. Bu benimseme de bir yasanın anayasal organlarca görüşülüp, tartışıldığı ve meclislerce kararlaştırıldığı varsayımına dayanır. Bu yolla yasa, pozitif bir geçerlilik kazanır ve geçerli olduğu alanda yasal davranışı belirler. Bunu da süreç içinde meşruiyet kazanma olarak adlandırır. Fakat bu meşruiyet süreci anayasal organların yasaya uygun hareket ettiğini meşru kılmaz. Anayasanın geçerliliği pozitif hukuka uygunluğuna bağlı olmamalıdır. Bu yüzden hukuk devleti sadece benimsenebilecek değerlerde prensipler üzerine kurulmuş olması koşuluyla yasalara itaat bekleyebilir. Bu prensipler ışığında yasal olan, meşru olarak haklı gösterilebilir ya da gayri meşru olarak reddedilebilir (Habermas, 1997: 123).

Habermas'ın durduğu yerden, kamusal alandan bakıldığında ideal bir anayasal düzen zaten bir süreç içerisinde. Yapılıp- bozulan, değişen koşullarla süreç içerisinde kendini bulur. Bu yüzden yurttaşlar gönüllü olarak değil ilkesel olarak devletin varlığını kabul edebilirler. Çünkü biz devlet organlarının yasayı yasal olarak ya da adil olarak tartışıp yürürlüğe koyduklarını bilemeyiz, tarihte yasallığın kötüye kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Sonuçta diktatörlüklerde de yasalar mevcuttur fakat bu yasaların adil ya da diyalog ile kararlaştırılmadığı açıktır ya da diyelim ki çoğunluğun aynı fikirde olmasıyla ve çoğunluk kararı ile oluşturuldular o zaman da çoğunluğun haklılığı problemi ortaya çıkar. Çoğunluk her zaman haklı değildir. Ona göre evrensel olan yasalara diyalog ile ulaşılabilir. Sunulan sınırlı seçenekler içerisinde tercih yapmam o yasanın evrensel olamayacağını gösterir. Bu yüzden de sivil itaatsizlik eylemleri kamusal alandaki bu diyalogu sağlayan bir etkinliktir. Anayasal düzenin idealleşmesi ve meşrulaşmasını destekler.

Habermas'a göre haklı bir sivil itaatsizlik olayı, demokratik bir hukuk devletinde bile yasal düzenlemelerin gayrimeşru olabilmesi ihtimalinden ortaya çıkmaktadır. Bu gayrimeşruluk ile kastedilen bireysel ahlak ya da özel bir hak değildir. Modern anayasal devletin yurttaşlar tarafından gönüllü olarak tanınması ve herkesçe anlaşılabilir olan ahlak yasalarıdır. Fakat bu durumlar da hukuk düzeninin ortadan kalktığı durumlar değildir, her zaman ortaya çıkabilecek normal bir durumdur. Evrensel içerikli olan anayasal ilkeler uzun vadede stabil olarak devam etmez. Yanlırlarla, direnişlerle, yenilgilerle şekillenir (Habermas, 1995: 42). Anayasal düzene tamamlanmamış bir süreç olarak baktığı için anayasanın ihtiyaçları karşılayamadığı durumlarda bireylerin haklarına sahip çıkmaları gerektiğini söyler. Çünkü haksızlığa uğrayanların yetkililer, güç sahipleri olmadığını

bilir. Yine de en son çare olarak sivil itaatsizliğe başvurulması gerektiğini savunur.

Sivil itaatsizlik eylemleri ile terör eylemlerinin arasındaki bariz farkı göstermek için Alman faşizmine karşı pasif direniş grubu Beyaz Gül'ün üyesi Sophie Scholl ve Siyah Gül olarak gönderme de bulunduğu Baader Meinhoff grubunun eylemlerini örnek olarak sunar. Beyaz Gül üyesi Sophie savaş karşıtı bildiriler dağıtırken abisi ile vatan haini ilan edilip, yargılanıp, idam edilmiştir. Amacı eşitlikçi ve sınıfsız bir toplumun önderliğini etmek isteyen Baader Meinhoff grubu ise Almanya'nın gördüğü en öfkeli grup olmuştur. Silahlı saldırılar, banka soygunları ve bombalar yapıp bir mağazayı dahi patlatmışlardır (Who were Germany's Red Army Faction militants?, 2016). Eylem ahlaki bir temele dayandırılrsa da meşruluğunu; şiddet içermeyen bir eylem olması, üçüncü kişilerin haklarına saygı duyması, dayandırdığı ahlaki temelle orantılı hareket ederek tutarlı davranması maddeleriyle sınırlar. Bir eylemin terör mü yoksa sivil itaatsizlik mi olduğu belirsizliğinin çözümünde hem eylemciye hem de devlete bir sorumluluk yüklemektedir. Eylemi gerçekleştiren bireyden gerekçelerinin ahlaki olup olmadığını tartmasını, eyleme geçtiğinde de kullandığı aracın gerekçesine uygunluğunu tartmasını bekler. Devletten ise kesin yargılardan uzak durmasının ve yaptırım gücünü sonuna kadar kullanmamasını bekler. Eylemcinin de devletin de ölçülü olması gerektiğini savunur (Habermas, 1995: 46). Ölçülülüğün bulunmadığı durumlara örnek olarak Habermas, Schwalba-Hoth örneğini vermiştir. Amerikan ordusu subayları adına düzenlenen bir resepsiyonda, siyasetçi Frank Schwalba-Hoth Amerikan ordusu generali Paul Williams'ın üzerine yarım litre kan dökerek Amerikan politikalarını protesto etmiştir (American Doused With Blood By a West German Activist, 1983). Bu başarısız bir itaatsizlik eylemi olarak nitelendirilse de Habermas için daha kötü olan şey kamuoyunda eylemciye verilen tepkilerdir. Bu eylem için Schwalba'nın ceza alması gerektiğini savunulmuş. Bu ve bunun gibi protestolar hukukçuların, protestoları yasallaştırmaya çalışmalarına gerekçe olmuştur fakat Habermas'a göre sivil itaatsizlik eylemi yasallaştırılmamalıdır. Yasallaştırıldığında normalleşir ve etkisini yitirir, vermek istediği mesajı veremez. Ona göre sivil itaatsizlik yasallıkla meşruluk arasında kalmalıdır (Habermas, 1995: 47).

Devletin aşırı meşruluk isteğinin sivil itaatsizliği doğurduğunu söyler. Eğer savcılar ve hâkimler kural çiğneyeni adi bir suçlu olarak yargılayıp cezalandırıyorsa onların otoriter bir yasacı şekline dönüştüğünü, demokratik toplumun politik kültürünü ve ahlaki temellerinin anlamını daralttığını savunur. Devletin yasallık ve hukuka itaate karşı tarafsız olmadığını belirtir (Habermas, 1997: 129).

Habermas'a, eğer çoğunluk kuralı işleyecekse bunun belirlenmiş ön koşullarla sağlanabileceğini söyler. Günümüzde medya ve iletişim araçlarıyla hepimiz yaşanan olaylarla ilgili fikirlerimizi, tepkilerimizi anında gösterebiliyoruz ve bunu büyük kitlelerle paylaşıyoruz. Hatta bizim gibi düşünenlerle birleşip daha büyük sesler çıkarabiliyoruz. Örnek verecek olursak; yeni medya sayesinde artık daha çok farkında olduğumuz kadın cinayetleri, tecavüzler ve istismarlar hakkında da sessiz kalmıyoruz. Kimileri idam isterken kimileri kadın haklarının korunması için yasal düzenlemeler talebinde bulunuyor. İdam cezası isteyenlerin çoğunlukta olduğu bir seçimde olduğumuzu, oy çokluğuyla idam cezasının geri getirildiği düşünelim... Yalnızca sayı olarak fazla olmaları savundukları şeyi doğru ya da haklı kılmaz. Bu yüzden geri dönüşü olmayan kararlar çoğunluğun

kararına bırakılmamalıdır, kültürel gelenekler ve kimliklerden kaynaklanan doğuştan azınlıklar da olmamalıdır (Habermas, 1995: 58).

Rawls'da Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu, İşlevi ve Uygulanabilirliği

Rawls'a göre sivil itaatsizlik eylemleri yalnızca adil toplumların sonucudur. Bir toplumun adil olmasının şartı da demokrasidir. Bu yüzden sivil itaatsizliğin başka yönetim şekillerinde mümkün olmayacağını söyler (Rawls, 1997: 55). Rawls kendi tanım ve çıkarımlarından sivil itaatsizlik için kesin sonuçlara varılamayacağını, zaman ve durumlara göre itaatsizlik eylemlerin değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Ona göre sivil itaatsizlik: "...yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), şiddete dayanmayan vicdani, ancak yasal olmayan politik bir eylem" (Rawls, 1997: 56). Tanımdan çıkardığımız gibi burada sistemin tümüne bir karşı çıkış yoktur. Sivil itaatsizlik yalnızca reform hareketleri olarak değerlendirilir.

Rawls, Habermas ve Singer'da olduğu gibi eylemcinin suçun cezai yaptırımını kabul etmesi gerektiğini düşündüğünden hangi yasanın ihlal edileceğinin de eylemci tarafından düşünülmüş olması gerektiğini savunur. Karşı çıktığımız, değiştirilmesini istediğimiz yasayı protesto ederken karşı çıktığımız yasayı ihlal etmemek için kimi sebepler öne sürer. Örneğin yaptırımı çok ağır olabilir. Bu yüzden başka bir yasayı ihlal ederek de protesto edebileceğimizi söyler. Ayrıca eylemlerin sonucunda mahkeme aleyhte bir karar verse de eylemlere devam edilmelidir, adile yakın anayasal bir temelde yargıçlar eylemcileri haklı görebilecektir (Rawls, 1997: 57). Rawls'a göre sivil itaatsizliği haklı gösterecek şeylerden en önemlisi, en kötü durumda olanın en çok faydayı sağlayacağı adalet ilkelerinden yola çıkan eylemler olmasıdır. İkinci önemli husus ise kamuya açık yapılmasıdır. Böylece bir çağrı niteliği kazanır. Hem kamuya açık olduğu için şiddet içermezler hem de başkalarının özgürlüklerinin kısıtlanmasına sebebiyet vereceğinden şiddet, sivil itaatsizliğin ruhu ile çelişir. Bu durum eylemin başarısız olduğu durumlarda da geçerlidir. Yasaya duyulan bu saygı eylemcilerin samimiyetinin de göstergesidir. Rawls, kişinin kendisi ile ilgili bile emin olamadığı durumların bulabildiğini ve kamuoyunun samimiyetinin yakalanmasının zor olduğunu söyler (Rawls, 1997: 58-60).

Sivil itaatsizlik eylemi ile terör eylemleri arasında derin bir çizgi çizer. Terör eylemlerinde yasaya tümüyle bir karşı çıkış vardır. Başta sistemi adil olarak kabul etmezler. Terör eylemcisinin de kendine göre ahlaki bir gerekçelendirmesi olsa da onun amacı adalet duygusuna çağrıda bulunmak değildir. Karşıtı yok edicidir. Ayrıca cezadan da kaçır, bu da Rawls'a göre anayasayı tanımaması anlamına gelmektedir (Rawls, 1997: 59-60).

Rawls, eşit özgürlük ilkesi, farklılık ilkesi, hakkaniyet ilkesi ile sivil itaatsizliğin sınırlarını da çizmiş olur. Anlaşmazlık durumunda bu ilkelerin öncelik sırası bulunmaktadır. Özgürlük ilkesi, farklılık ilkesine göre önceliklidir. Buna göre özgürlük, toplumsal ya da ekonomik amaçlar için feda edilemeyecek bir garanti altına alınır. Hakkaniyet ilkesinin ise farklılık ilkesine göre önceliği vardır. Çünkü Rawls'a göre tüm toplumsal mallar, fırsatlar eşit dağıtılmalı ve bu dağıtım en kötü durumda olanın avantajına olmalıdır (Macit, 2007: 143). Rawls'a göre eşit özgürlükler ilkesi ve şans eşitliği ilkesinin ihlal edilmesi, farklılık ilkesinin ihlal edilmesinden daha kolay ayırt edilir. Azınlıkların kimi haklarının

sınırlandırılması, bazı grupların diğer gruplar üzerine kurduğu baskılar kolayca fark edilebilir. Farklılık ilkesi iktisadi, kurumsal ve önlemleri ilgilendirdiğinden ihlal edildiğini anlamak için birçok veri, istatistiksel sonuçlara ihtiyaç duyulur. Kesin yargıların yanında kişisel yargılarımız da çözümlenmeye dahil olacağından buna başkalarını ikna etmenin çok daha zor olduğunu söyler. Rawls, eğer eşit özgürlük ilkesi sınırlandırılmasına rağmen hala güvence altındaysa bunun sivil itaatsizlikle değil politik süreçle çözüleceğine inanır. Eğer eşit özgürlük ilkesi zedeleniyorsa o durumda sivil itaatsizliğe başvurulabileceğini söyler. Sivil itaatsizliğin haklı bulunduğu durumlar için tüm yasal yolların tüketilmesi koşulunu öne sürmez. Tüm yasal sürecin tekrar edilebileceğini ve kamuoyunda ya da politik olarak bir değişiklik yaratmıyorsa başka bir yol olarak sivil itaatsizliğe başvurulabileceğini söyler. Eşit özgürlük ilkesinin açıkça ihlalinin söz konusu olduğu durumlarda öncelikli olan yasal yola başvurma koşulunu da ortadan kaldırır. Hatta sivil itaatsizliğin bile yumuşak kalacağını söyler. Azınlık olan bir mezhebin yasaklanmasını örnek veren Rawls, bu durumda çoğunluğun düşmanca yaklaştığını söyler ama nasıl karşılık verileceğini açıklığa kavuşturmaz. Sivil itaatsizliğin haklılığının tartışılacağı durumlardan biri olan, birden fazla grubun itaatsizlik eyleminde bulunması örneği verir. Bu durumda Rawls için önemli olan anayasal düzenin zarar görmemesidir. Var olan sisteme sarsmadan, böylece başkalarına da zarar verecek durumların söz konusu olmadığı zeminde birden fazla grubun itaatsizlik eyleminde bulabileceğini söyler. Bu gibi durumların önüne geçebilmek için de ideal olanın itaatsizliği sınırlamak, azınlıklar arasında politik iş birliği yapılması olduğunu söyler. Çünkü birçok azınlığın aynı anda sivil itaatsizlik eylemine girişmesinin anayasayı zedeleyeceğini düşünür. Politik iş birliğiyle hem mevcut sistem zarar görmez hem de farklı talepleri olan azınlıklar kendi haklarını kullanmış olurlar. Rawls'a göre bu yöntem zor ama imkânsız değildir (Rawls, 1997: 61-5).

Rawls, yasaya uymanın hepimizin ödevi olduğunu söyler. Fakat politik sisteme daha yakın olan, ayrıcalıklı bireylerin bu ödevin haricinde politik sorumluluğa da sahip olduğunu, onların diğer yurttaşlara karşı adil düzeni koruma yükümlülüğünde olduklarını belirtir. Ama azınlıkla politik bir sorumluluk yüklemesiz. Politik eyleme katılan azınlık bireylerin oluşturduğu gruplarda; grup içi adillik, sadakatin onların ödevi olduğunu söyler (Rawls, 1997: 67).

Sivil itaatsizliğe doğal durumdaki insanın gözünden de yaklaşır. Doğal durumdaki insanın çözmesi gereken iki sorundan bahseder. İlki ödev ve sorumlulukların belirlenmesi, ikincisi adil olmayan durumlarda nasıl davranılacağıdır. Rawls, doğal durumdaki insanın adil toplum koşullarında bulunduğunu varsayarak, adil olmayan durumlarda zamanla sivil itaatsizliğin haklı olduğu durumlar üzerine uzlaşacaklarını söyler. Bu, özel durumlarda da doğal adalet ödevini önemini vurgular. Sivil itaatsizlik, eşit yurttaşların iş birliği ile herkesçe kabul edilmiş bir ilkedir. Bu yüzden bireysel ya da grup çıkarları değil, bir ideolojiyi zorla kabul ettirmek değil; herkesin uymayı kabul edeceği adillik ilkelere temel alır. Böylece Rawls aslında sözleşme teorisinden sivil itaatsizliğin nasıl çıktığını gösterir (Rawls, 1997: 68-9). Eylemin amacı çoğunluğun adalet duygusuna seslenmektir. Toplumun diğer üyeleri de kendi hakları ihlal edilmemiş olsa bile kendisini hakkı ihlal edilenlerin yerine koyarak onları anlayacaktır. Fakat demokrasi dışında yönetilen özellikle de dinsel rejimlerde sivil itaatsizlik eylemlerinin anlamsız olduğunu savunur.

Çünkü bu tür rejimler muhalefete hiçbir şekilde izin vermeyecektir. Böyle durumlarda sivil itaatsizlik dışında rejime uygun başka yollar denenmesi gerektiğini söyler. (Beriş, 2002: 204) Singer'in Oscar Schindler örneğinde olduğu gibi.

Rawls'a göre modern anayasal yönetim nasıl orta çağ yönetimini anayasal kurumlar olarak geliştirdiyse, modern anayasal yönetimini, demokrasinin yalnızca yasalara bağlı olmadığı anlayışı ile sivil itaatsizlik geliştirecektir (Rawls, 1997: 70).

Sonuç

Geçmişten bugüne insanlar birçok haksızlıkla karşı karşıya gelmiştir. Günümüz toplumları kozmopolit yapıya sahip olsalar da haksızlıklara uğrayanlar genellikle güçsüzler ve azınlıklar olmuştur. Sivil itaatsizlik, çoğunluğun, azınlık üzerindeki tahakkümünü hafifletirken, azınlığın da sesi olmuştur. Makalede ele alınan düşünürlerin ortak olarak vardığı en belirgin sonuç bu haksızlıklara karşı çıkabilecek imkânı adile yakın bir demokratik bir sistemin sağladığıdır. Fakat adile yakın demokratik sistemlerde yasalar mükemmel şekilde işlemediğini her zaman adil sonuçlar doğurmadığı da örneklerle gösterilmiştir. Yasaların, yönetmeliklerin ve genelgelerin her hükmü herkes için adil olamaz. Bu yüzden demokrasi, yasanın yarattığı haksızlıklara da karşı çıkma olanağı sağlar. Sivil itaatsizlik de bu hakkı aramaktır. Ama önemli olan maksimum adaleti sağlayıp itaatsizlik eylemlerini en aza indirmektir. Habermas'a göre herkes için adaleti sağlamanın yolu diyalogdur. Her yeni durum için yeni bir tartışmaya oturulması gerekir. Etkilenen herkesin tartışmaya katılarak bir adil bir sonuca ulaşılacağını söyler. Biz, yasaların adil bir şekilde tartışılıp yürürlüğe konulduğunu bilemeyiz. Makalede bahsi geçen olaylarda da gördük ki yasallığını kötüye kullanan yönetimler de bulunmakta. Bu noktada sivil itaatsizlik de bize tartışma, diyalog kapısını aralar. Singer için de her durum kendi içinde değerlendirilmelidir ki hangi amaç araçları haklı kılıyor mu iyice düşünölsün. Habermas için evrensel yasalara ulaşılma hedeflenmelidir. Anayasal ilkeler kalıcı değildirler, zaman içerisinde koşullara göre şekillenirler. Böylece etkilenen herkesin tartışmaya katılmasıyla—tartışmaya katılma sivil itaatsizlik yoluyla da olabilir—adil bir sonuca ulaşılacağını söyler. Rawls'a göre toplumsal adalet sözleşmeyle sağlanır. Rawls, başlangıç durumunu temel alarak en kötü durumda olanın maksimum fayda sağlayacağı tercih ile adil bir ortam sağlanacağını söyler. Onun diğerlerinden bir farkı; sivil itaatsizliğin haklı bulunması için tüm yasal yolların tüketilmesi gerektiği koşulunu sunmamasıdır. Aynı yasal sürecin tekrar etmesi kamuoyunda bir değişiklik yaratmıyorsa bunun zaman kaybı olacağını söyler. Zaten tüm güçleri elinde bulunduran iktidar bu süreçte kamuoyunu en kolay ve hızlı etkileyebileceği basın yoluyla kitleleri harekete geçirerek algı yaratabilir. Bu yüzden en hızlı şekilde kamuoyunun dikkatini çekecek bir sivil itaatsizlik eylemi en doğru tercih olacaktır. Hatta eşit özgürlük ilkesi ihlalinin söz konusu olduğu durumlarda öncelikli olan yasal yola başvurma koşulunu atlar. Singer için ise her itaatsizlik eylemi kendi içinde değerlendirilmelidir. Onun için en önemlisi mümkün olduğu kadar yasallığın sınırlarının içerisinde kalmaktır. Ancak yasa kendisi adına konuşamayanları korumuyorsa, o takdirde sivil itaatsizliğe başvurulabilir. Ancak verdiği kürtaj kliniği örneğinde olduğu gibi, kişiler kendi ahlaki doğrularını başkalarına dayatmak için sivil itaatsizliği kullanmamalıdır.

Rawls, Habermas ve Singer için amaca en uygun araç şiddetsizlik olmuştur. Sivil itaatsizliğin demokratik rejimin ürünü olduğu ve desteklediği konusunda hemfikirdirler. Onlara göre eylem kişilerin ya da grupların çıkarlarına hizmet etmemelidir. Sivil itaatsizliğin sınırlarını, anayasal düzenin sarsılmaması ve üçüncü kişilerin zarar görmemesi temelinde çizmişlerdir. Eylemin sistemi ortadan kaldırmak niyetiyle yapılmış bir terör eylemi olmadığı konusundaki samimiyet için eylemin cezai sonuçlarına gönüllü katlanması gerektiğini savunurlar. Fakat bir eylemin sivil itaatsizlik olarak değerlendirilebilmesi zordur, yoruma açıktır. Birçok unsuru aynı anda taşıması gerekmektedir. Yine de özgürlüklerin korunması, daha demokratik bir ortam sağlaması açısından önemli bir rol oynadığı açıktır.

Kaynakça

Beriş, Hamit Emrah (2002). *Çağdaş Liberalizmde Farklı Yönelimler: John Rawls ve Robert Nozick*, Liberal Düşünce Dergisi, (22), 197- 215.

Coşar, Yakup (1997). *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Ayrıntı yayınları.

Habermas, Jürgen. (1995). *Sivil İtaatsizlik*, çev. Hayrettin Ökçesiz. İstanbul: AFA yayıncılık.

Habermas, Jürgen. (1997). *Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denek Taşı Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı*, çev. Yakup Coşar, İstanbul: Ayrıntı yayınları.

Kasım, Metin. (2013). Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo, Selçuk İletişim, 6 (4) , 64-75

Kibar, Sibel. (2018). “Peter Singer” içinde *Modern Felsefe Tartışmaları*, ed. Eray Yağanak. İstanbul: Sosyal Yayınları.

Ökçesiz, Hayrettin. (1995). “Önsöz” içinde Habermas, Jürgen. *Sivil İtaatsizlik*, çev. Hayrettin Ökçesiz. İstanbul: AFA yayıncılık.

Macit, M. (2010). *Şiddet İçermeyen Bir Eylem: John Rawls'da Sivil İtaatsizlik*, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (16), 134-146.

Rawls, John. (1997). *Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı*, çev. Yakup Coşar, İstanbul: Ayrıntı yayınları.

Singer, Peter. (2015). *Pratik Etik*, çev. Nedim Çatlı İstanbul: İthaki Yayınları.

Thoureau, Henry David. (2013). *Sivil İtaatsizlik*, çev. Ölçüm Melis, İstanbul: Kafekültür Yayıncılık.

“American Doused With Blood By a West German Activist” (1983). New York Times, World. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/1983/08/04/world/american-doused-with-blood-by-a-west-german-activist.html> Erişim tarihi: 20.11.2019

“Who were Germany’s Red Army Faction militants?” (2016). BBC News, World-Europe. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/world-europe-35354812> Erişim tarihi: 20.11.2019

Tanzimat Dönemi (1831-1876) Osmanlı Basını ve Vakayii Mısriyye

Tanzimat Period (1831-1876) Ottoman Press and Vakayii Mısriyye

Salim Alan, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-posta: salimalan96@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5011-3287
Derleme/Compilation

Anahtar Kelimeler:

Basın Tarihi, Osmanlı
Basını, Tanzimat
Dönemi Basın,
Osmanlı'da İlk
Gazeteler, Vakayii
Mısriyye

Öz

İlk baskı makinesinin Gutenberg tarafından 1440 yılında çıkarıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise ilk basımevleri 15.yüzyılın sonlarına doğru yabancılar eliyle kurulmuştur. Türkçe baskı yapılan ilk matbaa ise İbrahim Müteferrika'nın girişimleriyle 1727 yılında kurulmuş ve işletilmiştir. Matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte gazeteler ortaya çıkmış, Osmanlı Devleti'nde ilk gazeteler matbaada olduğu gibi yabancılar tarafından çıkarılmıştır. İstanbul'daki Fransız Elçiliği 1795'te Bulletin Des Nouvelles (Haber Bülteni), 1796'da Gazette Française de Constantinople (İstanbul Fransız Gazetesi) ve 1797'de Mercure Oriental (Doğu Merkür'ü) gazetelerini Fransız kolonisi ve Fransızca bilenlere dağıtılması amacıyla yayınlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gazetesi 1831 yılında yayınlanan Takvim-i Vakayi olsa da, 1828 yılında Osmanlı topraklarında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın girişimleriyle çıkarılan Vakayii Mısriyye gazetesi Türkçe-Arapça yayınlanan ilk gazete olarak bilinmektedir. Bu gazetelerin ardından 1840 yılında Ceride-i Havadis, 1860 yılında ise Tercüman-ı Ahval gazeteleri çıkarılmıştır. Resmi gazete olan Takvim-i Vakayi kamuoyu oluşturmayı ve kamuoyunu bilgilendirmeyi, Ceride-i Havadis ise halkı eğitmeyi amaçlamıştır. Tercüman-ı Ahval gazetesi ise özel sermaye ile çıkarılan ilk gazete olma özelliğini taşımaktadır. Zamanla basım teknolojilerinin gelişip yaygınlaşmasıyla birlikte Osmanlı topraklarında çeşitli gazeteler çıkarılmaya başlanmıştır. Osmanlı basın hayatını Tanzimat Dönemi (1831-1876), 1. Meşrutiyet Dönemi (1876-1908) ve 2. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) olacak şekilde üçe ayırmak mümkündür. Osmanlı Devleti'nde çıkarılan ilk gazetelerin anlatıldığı bu çalışma betimleyici tarihsel analiz yöntemi ile hazırlanmıştır. Konuyla ilgili literatür taraması yapılarak, çalışmada Osmanlı basınının Tanzimat Dönemindeki durumu ve ilk Türkçe gazete olarak bilinen Vakayii Mısriyye gazetesi hakkında genel bir bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Keywords:

History of Press,
Ottoman Press,
First Newspapers in
Ottoman, Vakayii
Mısriyye

Abstract

The first printing machine was established by Gutenberg in 1440. In the Ottoman Empire, the first printing presses were founded by foreigners towards the end of the 15th century. The first Turkish printing press was established in 1727 by Ibrahim Müteferrika. With the development of the printing press, newspapers appeared and the first newspapers in the Ottoman Empire were published by foreigners. The French Embassy in Istanbul published the Bulletin Des Nouvelles in 1795, Gazette Française de Constantinople in 1796 and Mercure Oriental in 1797 for the purpose of distributing them to Frenchs and Franch speakers. Although the first official newspaper of the Ottoman Empire was Takvim-i Vakayi, Vakayii Mısriyye was published in Egypt in 1828 with the initiatives of Kavalalı Mehmet Ali Pasha, is known as the first newspaper published in Turkish and Arabic. Following these newspapers, Ceride-i Havadis and Tercüman-ı Ahval newspapers were published. With the development and diffusion of printery technologies, various newspapers began to be published in Ottoman lands. This study, which describes the first newspapers published in the Ottoman Empire, was prepared by descriptive historical analysis. A literature review was conducted on the subject and a general information was given about the status of the Ottoman Press in the Tanzimat period and about Vakayii Mısriyye newspaper, known as the first Turkish newspaper.

Başvuru Tarihi: 23.11.2019

Yayına Kabul Tarihi: 16.12.2019

Giriş

Yazının bulunuşu insanlık tarihi için bir dönüm noktasıdır. Baskı makinesinin icadı ve matbaanın yaygınlaşması ise bir diğer önemli gelişmedir. Tang hanedanlığı döneminde 7. yüzyılda Çin’de tahta kalıplar kullanılarak blok baskı tekniği ile kitap baskılarının yapıldığı bilinmektedir. Avrupa’da ilk baskı makinesi Gutenberg tarafından 1400’lü yılların ortalarında kurulmuştur. İlk kurulan matbaaların ilkel olmasına rağmen zamanla teknolojik olarak gelişmeleri iletişim alanını da etkileyecek, periyodiklerin ve gazetelerin öncüsü olan ve o döneme kadar elle çoğaltılan haber mektupları matbaalarda basılarak çoğaltılmaya başlanacaktır (İnuğur’dan akt. Güz, 2000: 41).

Matbaanın gelişmesi yayıncılığın da gelişmesine etki etmiştir. Gazete, dergi ve bültenlerin yayınlanması matbaanın gelişmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. Avrupa’da gazetenin atası sayılabilecek haber yaprakları 1450’lerde, günlük yayınlar ise 1660’larda ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu matbaa ile İbrahim Müteferrika’nın girişimiyle Avrupa’dan üç asır sonra 1727 yılında tanışmıştır. Ancak Müteferrika matbaasından önce Osmanlı topraklarında Yahudiler tarafından kurulan matbaaların olduğu bilinmektedir. Museviler 1491 yılında, İspanya’dan uzaklaştırıldıktan sonra Türkiye’ye gelirken getirdikleri basımevini, 1493 yılında İstanbul’da kurmuşlardır(Girgin, 2009). Ayrıca Yahudiler tarafından 1510’da Selanik’te, 1554’te Edirne’de, 1605’te Şam’da ve 1646’da İzmir’de çeşitli matbaaların kurulduğu da bilinmektedir(Özkaya Duman, 2013: 1034). İlk Türk matbaası İbrahim Müteferrika ve Said Efendi tarafından 1727 yılında kurulmuştur. İbrahim Müteferrika dönemin Fransız elçisi Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin oğlu Said Efendi ile birlikte ilk matbaa için Temmuz 1727’de izin almış ve gerekli malzemeleri Viyana’dan getirterek 14-16 Aralık 1727’de matbaayı kurarak faaliyete geçirmiştir (Tosun Durmuş, 2017: 961).

Osmanlı Devleti’nde İlk Gazeteler

Osmanlı Devleti’nde ilk gazeteler yabancılar tarafından 18. yüzyılın sonunda çıkarılmaya başlanmıştır. Özellikle Fransız ağırlıklı olan bu gazeteler İstanbul ve İzmir’de yayınlanmıştır. “Le Bulletin de Nouvelles” Eylül 1795’te, “La Gazette Française de Constantinople” Eylül 1796’da yayın hayatına başlamıştır. İstanbul’daki Fransız Elçiliği tarafından çıkarılan bu gazeteler Fransız devrimini ve fikirlerini Osmanlı’da yaşayan Fransızlara aktarmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla hedef kitleleri Fransızlar olan bu yayınları, Türk basın tarihinin bir parçası saymak mümkün değildir (akt. Akbulut, 2013: 34).

Le Bulletin de Nouvelles gazetesi ayda iki gün 6 ila 8 sayfa arasında yayınlanmış ve yalnızca Fransa ile Avrupa’dan haberler vermiştir. La Gazette Française de Constantinople gazetesi dört sayfa şeklinde aylık olarak yayınlanmıştır. Gazetenin yayınlanması iki yıl sürmüş ve gazetede yalnızca Fransa ve dış dünya ile ilgili haberler yer almıştır (Topuz, 2018:35-36).

Elçilik tarafından İstanbul'da yayınlanan gazetelerin ardından İzmir'de de Fransızca gazeteler ortaya çıkmıştır. İzmir'de 24 Mart 1821 yılında Alexandre Blacque (Blak Bey) tarafından Le Spectateur Oriental gazetesi çıkarılmıştır. Blacque, gazetesinde İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı eleştiri yazıları yayınlamış ve devlet yönetimi ile azınlıkların sevgisini kazanmıştır. Dış haberlere geniş bir yer ayrılan gazete, Fransız Konsoloslugu tarafından 27 Mart 1824'te kapatılmış ancak yeni biçimiyle 1 Ekim 1824'te yeniden yayınlanmaya başlamıştır. Blacque o zaman Yunanistan'ın bağımsızlığı için Adalar'da geniş bir eyleme girişmiş olan ihtilalcilere karşı Osmanlı politikasını savunmuştur. Gazete çeşitli baskılarla karşılaşmış ve 1827'nin son günü kapatılmıştır (Topuz, 2018:37).

Sultan 2. Mahmut'un isteği ile İstanbul'da 1831 yılında Babiâli'nin görüşlerini yansıtmak amacıyla Le Moniteur Ottoman gazetesi çıkarılmıştır. 2. Mahmut bir yandan Takvim-i Vakayi gazetesinin hazırlıklarıyla uğraşırken, diğer yandan Alexandre Blacque'ı İstanbul'a getirterek gazetenin kurulması görevini vermiştir. Yarı resmi bir devlet organı sayılan gazetede daha sonra çıkarılan Takvim-i Vakayi'de yer alan birçok haber yer almıştır (Topuz, 2018:38).

Bu gazetelerin dışında Osmanlı topraklarında yabancılar tarafından 1824'te Symerneen (İzmirli) ve Journal de Smyrne (İzmir Gazetesi), 1828'de Courier de Smyrne (İzmir Postası), 1838'de Echo de l'Orient (Doğunun Yankısı), 1841'de Impartial (Tarafsız), 1846'da Journal de Constantinople (İstanbul Gazetesi) gibi gazeteler de yayınlanmıştır.

İlk Türkçe Gazeteler

Osmanlı'da ilk Türkçe gazete Takvim-i Vakayi olarak bilinmektedir. Ancak bu gazeteden üç yıl önce 1828 yılında Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın girişimleriyle çıkarılan Vakayii Mısriyye gazetesi yarı Arapça yarı Türkçe olacak şekilde yayınlanmıştır.

Takvim-i Vakayi

Tanzimat Döneminin ilk gazetesi ve Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gazetesi olan Takvim-i Vakayi 2. Mahmut'un çabalarıyla 11 Kasım 1831'de yayın hayatına başlamıştır. Takvim-i Vakayi devlet eliyle, devlet matbaasında memurlar vasıtasıyla haftalık olarak yayınlanmıştır. Önsöz başlıklı özel sayıda gazetenin çıkış nedenlerini Topuz şu şekilde özetlemiştir; "Eskiden vak'anüvis denen resmi tarih yazarları, kendi çağlarının önemli olaylarını kaleme alsalar da bunlar ancak 20-30 yıl sonra bastırılıp dağıtılırdı. Halk gerçekleri zamanında öğrenemediği için de olaylar yanlış yorumlanır ve bunun devlete zararları olurdu. Gazete, bütün bunları önleyerek iç ve dış olayları zamanında duyurmak için çıkmaktadır (Topuz, 2018:16).

Haftalık olarak çıkartılan gazete bütün devlet örgütlerine, memurlara, subaylara ve elçiliklere gönderilmekteydi. Müteferrika matbaasının yetersiz olduğu düşünülerek Takvimhane-i Amire adı verilen bir basımevi kurulmuş ve gazete burada basılmıştır. Gazetede yazılar umur-u dahiliye (iç haberler), mevad-dı askeriye (askeri işler), umur-u

hariciye (dış haberler), fûnun (bilimler), tevcihat-ı ilmiye (din adamlarının atanması), ticaret ve es'ar (fiyatlar) bölümlerinde toplanmaktaydı (Topuz, 1973:6). Gazete haberleri herkesin anlayabileceği bir dilde yazılmıştır. Takvim-i Vakayi Fransızca ve azınlık dillerinde de yayınlanmıştır. Arapça, Farsça, Ermenice, Rumca olarak yayınlanan gazete Fransızca olarak Le Moniteur Ottoman adıyla yayınlanmıştır.

1860'tan sonra resmi bir nitelik kazanan gazete dizgi yanlışlarından dolayı 1879 ve 1892 yıllarında kapatılmıştır. 27 Temmuz 1908'de yeniden çıkmaya başlayan Takvim-i Vakayi İstanbul Hükümeti düşene kadar yayınlanmış ve 4 Kasım 1922'de tarihe karışmıştır (Topuz, 2018: 17).

Ceride-i Havadis

Takvim-i Vakayi'den yaklaşık dokuz yıl sonra 31 Temmuz 1840'da Morning Herald gazetesinin muhabirliğini yapan William Churchill Ceride-i Havadis adlı gazeteyi çıkarmıştır. Gazetenin bütün masrafı Churchill'e aittir ancak kendisine üç yıl süreyle ayda beş bin kuruş hazine yardımı yapılmıştır (Yazıcı, 1994: 59). Devletten aldığı destekle yayın hayatına başlayan ve bu nedenle yarı resmi sayılan gazete ilk başlarda ilgi görmemiş ve ilk üç sayısı bedava dağıtılmıştır. Ceride-i Havadis on günde bir yayınlanmak üzere çıkarılsa da yayınlar düzenli olmamıştır.

Gazetede yazılar "Havadisat-ı Dahiliye", "Havadisat-ı Ecnebiye" ve "İlanat" başlıkları altında toplanmıştır. Havadisat-ı Dahiliye bölümünde resmi haberler, İstanbul ve yurt haberleri, Havadisat-ı Ecnebiye bölümünde ise dış haberler yabancı gazetelerden tercüme edilerek yayınlanmıştır (Demir, 2014: 64). Dış haberlere daha fazla yer verilen gazetenin gelişmesi Kırım Savaşı ile başlamıştır. 1854'te bazı İngiliz gazetelerinin muhabiri olarak Kırım'a gönderilen Churchill, Ceride-i Havadis'e de yazılar yollamış ve gazete canlılık kazanmıştır (Topuz, 1973:9).

Gazetede ilanların yayınlanması Osmanlı basını için bir ilki başlatmıştır. Gelirini geniş ölçüde bu ilanlardan sağlayan gazete Takvim-i Vakayi'nin yayınlanmadığı zamanlarda devletin idare haberlerini yayınlarak ortaya çıkan açığın kapanmasını sağlamıştır. Ayrıca Ceride-i Havadis dış haberlere ağırlık vermiş, sıklıkla çevirilere sütunlarında yer ayırmıştır (Köksal, 2018: 819). Ülkenin ilk yarı resmi özel teşebbüs gazetesi olma özelliğini taşıyan Ceride-i Havadis 1864 yılına kadar toplam 1212 sayı yayınlanmıştır (Ölker, 2013: 2023).

Tercüman-ı Ahval

Takvim-i Vakayi'den 30, Ceride-i Havadis'ten 20 yıl sonra 21 Ekim 1860'da yayın hayatına başlayan Tercüman-ı Ahval gazetesi, Osmanlı'da özel sermaye ile çıkartılan ilk gazetedir. Gazetenin kurucusu ve sahibi Ağâh Efendi'dir. Gazetenin Şinasi tarafından yazılan ilk sayfası o dönemde gazetenin konumunun değiştiğini göstermektedir. Gazete daha önceki konumundan farklı bir hale gelerek devletin yanından vatandaşın yanına geçmiş, halkın ifade aracı konumuna gelmiştir (Güz, 2000: 46).

Tercüman-ı Ahval önceleri haftada bir, 25. sayıdan itibaren de haftada üç kez çıkmaya başlamış, daha sonraları ise haftada dört, beş ve altı kez yayınlanmıştır (Kabacalı, 2000:63-64). Gazetede iç ve dış haberlere, resmi haberlere, bildirimlere, tüzüklere, anlaşmalara yer verilmiş, piyasa ve borsa haberleri, fiyat listeleri, ekonomik konularla ilgili inceleme yazıları da önemli yer tutmuştur (Topuz, 2018:19). Gazetede resmi ve özel ilanlar da yayınlanmış, ayrıca ilk tefrika da yine Tercüman-ı Ahval gazetesinde yer almıştır. Gazete yazıları herkesin kolaylıkla anlayabileceği düzeyde yazılmıştır.

İlk olarak 1861 yılında iki hafta süreyle kapatılan Tercüman-ı Ahval gazetesi 792 sayı yayımlandıktan sonra 11 Mart 1866 tarihinde yayın hayatına son vermiştir (Topuz, 1973:12). Gazetede Ağâh Efendi'nin en büyük yardımcısı Şinasi olmuştur. Siyasi yazılardan çok edebi yazılar yazan Şinasi Tercüman-ı Ahval gazetesinde 6 ay çalıştıktan sonra gazeteden ayrılarak Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkartmıştır.

Tasvir-i Efkâr

Ağâh Efendi ile birlikte Tercüman-ı Ahval gazetesinde çalışan Şinasi bir süre sonra bu gazeteyi bırakarak tek başına bir düşünce gazetesi çıkarmak istemiş ve 27 Haziran 1862'de Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkartmıştır. İlk sayıda yayınlanan giriş yazısında belirtildiğine göre gazetenin amacı havadis vermek, halka kendi yararlarını düşünmeyi ve kendi sorunları üzerinde durmayı öğretmektir (Topuz, 1973:15). Haftada iki kez yayımlanan gazetede haberler "Havadis-i Dahiliyye" ve "Havadis-i Hariciyye" başlıkları altında verilmiştir. Ayrıca gazetede "İlanat" başlığı altında ihale, kitap, ev, arsa satışları gibi ilanlar yer almıştır.

Tasvir-i Efkâr kamuoyunun önemini her şeyin üstünde ön plana çıkaran ilk gazetedir (Koloğlu, 2013:46). Halkı ilgilendiren her konuda haber Tasvir-i Efkâr gazetesinde yer almıştır. Ekonomik durum, eğitim konusu, mali reformlar, dış politikada yaşanan önemli olayların yayınlanması sonucu gazeteye olan ilgi artmıştır. Gazetede okuyucu mektuplarına da yer verilmiştir. Takvim-i Vakayi ve Ceride-i Havadis, sadece padişaha ve vezirlere övgü taşıyan okuyucu mektuplarına yer vermesine karşılık Tasvir-i Efkâr okuyucularının fikirlerini yayımlatacak mektupları da yayımlamıştır (Koloğlu, 2013:47). Sade ve anlaşılabilir bir dile sahip olan gazetenin tirajı yirmi bine, Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetesi ile Tasvir-i Efkâr arasında tartışmaların yapıldığı dönemlerde ise yirmi dört bine ulaşmıştır (Demir, 2014: 73).

Şinasi 1863'te hükümet karşıtı yazıları nedeniyle Meclis-i Maarif görevinden azledilmiş, 1865 yılında tam olarak bilinmeyen bir nedenden dolayı Paris'e kaçmıştır. Şinasi'nin gidişinin ardından Tasvir-i Efkâr gazetesinin yönetimini Namık Kemal üstlenmiştir. 1867'de gazetede yayımlanan Şark Meselesi başlıklı bir yazı dizisi üzerine Namık Kemal'in gazetecilik yapması yasaklanmıştır (Topuz, 2018:22). Tasvir-i Efkâr 835 sayılık yayın hayatının ardından kapanmıştır.

Osmanlı basımında Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkâr gazeteleriyle birlikte 1866'da Ali Suavi tarafından Muhbir, 1869'da Basiretçi Ali

Bey tarafından Basiret, 1870’de Namık Kemal tarafından İbret gazeteleri çıkarılmıştır. Bu gazetelerin yanı sıra El Cevaib, Muhip, Terakki, Mümeyyiz, Asır, Medeniyet gibi ufak gazeteler de yayınlanmıştır.

Tanzimat Dönemi Basın Düzenlemeleri

Gazetelerin devlet tekelinden çıkarak özgürleşme ve fikir yayıncılığına geçme girişimleri basına bazı düzenlemelerin getirilmesine sebep olmuştur. Keyfi kitap ve gazete çıkarılmasını engellemek ve matbaalara düzen getirmek amacıyla 1857’de Matbuat Nizamnamesi hazırlanmıştır. Nizamname matbaa ile ilgilidir ve amacı matbaa kurmanın ve eser basmanın bir izne bağlanmasını sağlamaktır.

1858 yılında çıkarılan Ceza Kanunu’nun bazı maddeleri de matbaa ve basınla ilgilidir. 137. madde ruhsatsız olarak açılan matbaaların kapatılacağını ve para cezası uygulanacağını hükmetmektedir. 138. maddede Saltanat-ı Seniyye, Erbabı Hükümet ve Tebaa-ı Saltanatı Seniyeden olan bir millet aleyhinde gazete veya kitap, zararlı belgeler çıkarmaya yeltenen kimselerin bastırdıkları şeylere el konulacağını, suçun derecesine göre matbaanın kısmen veya tamamen kapatılacağını ve para cezası uygulanacağını bildirmektedir. 139. madde adaba aykırı olarak resim basan, bastıran kimselerin para ve hapis cezasına çarptırılacağı, 213. maddede ise afiş ve yayın yoluyla başkasına asılsız suç yüklemenin yasaklandığı bildirilmiştir (Ceylan, 2006: 149).

Tanzimat Döneminde Âli Paşa’nın uygulamalarına muhalif olan bir grup, gazeteler aracılığıyla kamuoyu oluşturmaya başlamıştır. Gazetelerin sayısının artması bu grubun sesini duyurmasını sağlamış ve 1867’de Âli Paşa tarafından Âli Kararname adıyla basına yeni düzenlemeler getirilmiştir. Matbuat Nizamnamesi geçici olarak yürürlükten kaldırılarak, hükümete matbuat hakkında idari kararlar alma yetkisi verilir (Tezcan, 2005: 168). Kararnamede; İstanbul’da yayınlanmakta olan gazetelerin tuttukları yol, devlete dil uzatmaları, karışıklık çıkarabilecek düşüncelerin yazılması, halkın durumu ve memleketin ilerlemesi çabalanırken bunların yapılması nedeniyle asayiş ve düzenin korunması için geçici olarak bu kararnamenin çıkarıldığı ve bu koşullar ortadan kalkınca yürürlükten kaldırılacağı bildirilmiştir. Âli Kararname geçici olarak çıkarılsa da 1909 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Topuz, 2018:46).

Âli Kararnamenin basını susturmak için yetersiz olduğunu düşünen hükümet 11 Mayıs 1876’de yeni bir kararname ile basına ilk sansürü uygulamıştır. Bu kararnamede kısaca; “Osmanlı basınında çıkan yazılara hükümet gerekli dikkati göstermiş ve çoğu zaman gazeteleri süreli veya süresiz olarak kapatmışsa da basın inzibat altına alınamamıştır. Bunun için gazetelerin baskıdan önce denetimine karar verilmiştir.” denmektedir (Topuz, 1973:48). Ancak bu kararname kısa süre yürürlükte kalmıştır. Kararnamenin ilânında önemli rol oynayan Mahmut Nedim Paşa’nın, görevden alınıp yerine Mütercim Rüştü Paşa’nın sadrazam yapılmasıyla yürürlükten kaldırılmıştır (Ünal Özkorkut, 2002: 74).

Vakayii Mısriyye

Afrika Kıtası'nın kuzeyinde yer alan Mısır; Nil Vadisi ve Deltası, Arabistan Çölü, Libya Çölü ve Sina Yarımadası olmak üzere dört bölgeye ayrılmaktadır (Demirci, 2014: 29). Yavuz Sultan Selim 1517 yılında Mısır'ı Memlüklerden alarak bir Osmanlı Beylerbeyi olmasını sağlamıştır. 1798 yılında Mısır'ı işgal eden Fransızlar üç yıl sonra bölgeden ayrılmış ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa 1805 yılında Mısır'a Vali olarak atanmıştır. Mehmed Ali Paşa iktidarı ele geçirdikten sonra Mısır, başta askeri olmak üzere birçok alanda modernleşme sürecine girmiştir (Hourani, 2013: 323). Mehmed Ali Paşa ülke ekonomisini geliştirmek, tarımı modernleştirmek, refahı arttırmak ve öğretimi yaymak istemiştir. Bu amaçlarla Mısır'da modern bir ordu, güçlü bir donanma, askeri okullar ve fabrikalar kurmuştur.

Yeni bir görünüme bürünen Mısır'da bir iletişim aracı ihtiyacı ortaya çıkmıştır. İşe planlı olarak başlayan Mehmet Ali, Nikola Musabek'i 1815'te harf dökme ve baskı sanatını öğrenmesi için İtalya'ya göndermiş ve basımevinde çalışacak birçok kişiyi yetiştirmiştir (Koloğlu, 2014:22). 1820'de Bulak Basımevi kurulmuş ilk eserler 1822'de verilmiştir. Gazeteye yönelik ilk adım 1826'da Bulak basımevinde Curnalu'l Hidivi isminde bir bülten çıkarılmasıyla atılmıştır. Dar bir çerçeve içinde kalan Curnalu'l-Hidivî, 100 adet basılarak üst kademe yöneticilere ve askerlere gönderilmiştir (Yazıcı, 1991: 268). Mehmet Ali, Divan'da ele alınan konulardan seçilmiş olanların yazılması için 1828 yılında Vakayii Mısriyye gazetesini çıkarmaya karar vermiştir. 4 Aralık 1828'de gazetenin ilk sayısı 4 sayfa olarak yayınlanmış, iki sütundan oluşan sayfaların sağ tarafı Türkçe, sol tarafı Arapça yazılmıştır. Gazetenin iki dilde yayınlanmasının sebebinin Koloğlu gazetenin 34. sayısından aktarmıştır (Koloğlu, 2014:61); "Mısır ahalisi Türk ve Arap karışımı olup her iki tarafın da yararlanabilmesi için Vakayii Mısriyye Türkçe ve Arapça dilleri ile ve hüner bir tarz icad etmektedir." Gazetenin Arapça bölümünün Türkçe bölümünde yazılanların çevirisi olduğu bilinmektedir. Önce Türkçe metinler hazırlanarak valinin onayına sunulmuş, onaylanan metinler Arapçaya çevrilerek hem Türkçe hem de Arapça metin gazetede yayınlanmıştır.

Resim 1. Vakayii Mısriyye'nin 1. Sayısının Başlığı (Koloğlu, 2010: 8)

Bazı yabancı ülkelerin kendi menfaatlerine hizmet etmek üzere ve kendi dilleriyle

çıkardıkları gazeteler bir tarafa bırakılırsa ilk Türkçe gazetenin Mısır'da Mehmed Ali Paşa tarafından çıkartıldığını görürüz (Yazıcı, 1986: 198). Mısır'ın resmi gazetesi olan Vakayii Mısriyye, idarenin görüşlerini, yaptıklarını, bunların neden ve niçinlerini, hedeflerini yönetim kademelerine iletmeyi amaçlamıştır (Yazıcı, 1991: 269).

Gazete ilk başlarda düzensiz olarak yayınlanmış, belirli bir düzene geçildikten sonra haftada en az iki kez çıkartılmıştır. Gazetenin her işiyle yakından ilgilenen Mehmet Ali Paşa, yazıların kendisine önceden gösterilmesini istemiş, dilbilgisi ve dizgi hatalarına dikkat etmiştir (Koloğlu, 2014: 55-56).

Vakayii Mısriyye'nin içeriği dönemin bilinen gazetelerinden farklı bir biçimde oluşturulmuştur. Vakayii Mısriyye'de bir resmî gazetede bulunması doğal olan yasalar, divan kararları, çeşitli talimatlar gibi idarî konularla ilgili yazılar yanında, çeşitli konularda makaleler, haberler ve ilanlar bulunabiliyordu (Yazıcı, 1991: 271). Haberlerin büyük çoğunluğu Mehmet Ali'nin kurduğu meclis ve divan toplantıları ile ilgili olmuştur. Meclis ve divan toplantıları dışında gazete en çok ticaret ve ekonomi haberleri üzerinde durmuştur. İskenderiye'ye gelen gemiler, taşıdıkları mallar, yolcu sayıları vb. gibi bilgilere haberlerde verilmiştir. Gazetede dış haberler ve ilgi çekici olayların yanı sıra reklam ve ilanlar da yer almıştır.

Vakayii Mısriyye'nin haber kaynakları arasında en önemlisi resmi kaynaklardır. Mısır Meclisi, Divan el Hidivi, Şura-yı Askeriye, Meclis-i Meşveret gibi resmi makamlardan gelen bilgiler kaynak belirtilerek aktarılmaktaydı (Koloğlu, 2014: 71). İkinci önemli kaynak ise Mısır dışındaki basındı. Fransa, Girit, İtalya gibi yerlerden gelen haberler gazetede yer almıştır. Osmanlı Devleti'ne ait haberlerden yok denecek kadar az bahsedilmiştir. Gazetenin bir diğer haber kaynağı ise İskenderiye limanına gelen gemi kaptanları olmuştur.

Vakayii Mısriyye gazetesinin Türkçe ve Arapça kısmında ve gazete yönetiminde birçok kişi görev almıştır. Gazetenin ilk nazırı Sami Efendi'nin yanı sıra Derviş Ahmet Efendi, Kâşif Efendi, Hasan Ratib Efendi nazırlık yapmış, Arapça yazı işlerine ise Hasan el Attar, Tahtavi ve Şidyak gibi isimler bakmıştır (Yazıcı, 1991: 270). Satış yeri Bulak matbaası olan gazetenin fiyatı 1 kuruş olarak belirlenmiştir. Abone bedeli 3 ayda 12, 6 ayda 24 kuruştur (Koloğlu, 2014: 52). Mehmet Ali Paşa, 1000 kuruştan fazla maaş alan herkesin gazeteye mecburi abone olmasını istemiştir.

Gazete Mehmet Ali'nin son döneminden itibaren değişikliklere uğramıştır. 1863'te daha geniş bir çevreye ulaşmak amacıyla Ruzname-i Vakayii Mısriyye gazetesi çıkarılmış, İstanbul ve Anadolu'daki bazı şehirlere gönderilmiştir. Böylelikle Osmanlı'ya bağlı bir vilayet olan Mısır'da gazetecilik, Mehmet Ali Paşa'nın girişimiyle kurulan Vakayii Mısriyye ve ondan sonra çıkarılan gazetelerle gelişmiştir. Ancak Koloğlu'nun (2010: 10) ifade ettiği gibi Türkçe basın fiilen 1828'de Vakayii Mısriyye ile birlikte başlamış gibi görünse de gazete Mısır'daki bürokrasinin dışını etkilemeyen bir devlet haber bülteni olmaktan ileri gidememişti.

Sonuç

Matbaanın Osmanlı topraklarına Avrupa'dan yaklaşık üç asır sonra girmesi basın ve dolayısıyla gazetelerin gecikmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk gazeteler yabancılar tarafından çıkarılmıştır. İstanbul ve İzmir'de yayınlanan yabancı gazetelerin ardından basın resmi olarak 1831 yılında yayınlanan Takvim-i Vakayi ile başlamıştır. İlk resmi gazete olan Takvim-i Vakayi iç ve dış olaylar hakkında halkı bilgilendirmek amacıyla çıkarılmıştır. Ancak Takvim-i Vakayi'nin yayınlanmasından üç yıl önce Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın girişimleriyle Vakayii Mısriyye gazetesi çıkarılmıştır. Gazete Osmanlı topraklarında çıkarılan ilk Türkçe gazete olma özelliğini taşımaktadır. İki sütundan oluşan gazetenin sağ tarafı Türkçe, sol tarafı Arapça yazılmıştır. 1820 yılında kurulan Bulak matbaasında çıkarılmaya başlanan gazetede yasalara, divan kararlarına ve çeşitli talimatlara yer verilmiştir. Haberlerin büyük çoğunluğu gazetenin çıkarılmasını sağlayan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kurmuş olduğu meclis ve divan toplantıları ile ilgili olsa da çeşitli konularda haberler, makaleler ve ilanlar da Vakayii Mısriyye'de yer almıştır. Haberlerin çoğunluğu resmi kaynaklardan gelse de, Avrupa gazetelerinde yer alan haberler tercüme edilerek yayınlanmış, limanlara gelen gemilerden alınan haberler de Vakayii Mısriyye gazetesinde kendilerine yer bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Takvim-i Vakayi gazetesini yarı özel yarı resmi bir şekilde kurulan Ceride-i Havadis gazetesi izlemiştir. Kırım Savaşı ile birlikte gazete gelişme göstermiş, Osmanlı Basınında ilanlar ilk kez Ceride-i Havadis'te yayınlanmıştır. Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri ise halkın ifade aracı olarak kullanılmıştır. Osmanlı'da kamuoyunun önemi bu gazetelerle birlikte anlaşılmaya başlanmıştır.

Fikir gazeteciliği ve basının özgürleşmeye başlama çabaları basın üzerine bir takım düzenlemeler yapılmasını beraberinde getirmiştir. İlk olarak Matbuat Nizamnamesi çıkarılmış, matbaa kurmak izne bağlanmıştır. Daha sonra Ceza Kanunu'nda basınla ilgili düzenlemelere yer verilmiş, kanuna aykırı davranılması durumunda cezai yaptırımlar uygulanacağı bildirilmiştir. 1876 yılında basına ilk sansür uygulanmış, yazıların baskıdan önce denetleneceği kararlaştırılmıştır. Başlangıcından 1. Meşuriyet'in ilanına kadar geçen sürede Osmanlı basınının -her ne kadar Avrupa'dan geç bir dönemde başlamış olsa da- geliştiği ve ilerlediği görülmektedir. Vakayii Mısriyye gazetesi her ne kadar ilk Türkçe gazete olma özelliğini taşısa da Osmanlı Devleti'ne dair fazla habere yer vermediği için Mısır ve çevresi dışında pek etkin olamamıştır.

Kaynakça

Akbulut, Uğur (2013). "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine", Turkish Studies, 8(5), s.31-57

Ceylan, Ayhan (2006). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen", Türk Hukuk Araştırmaları Dergisi, (1), s. 139-155

Demir, Kenan (2014). "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", İğdır

Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (5), s.57-88

Demirci, Gülyaşar. “*Mısır Edebiyatında Kısa Hikâye*” (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, 2014.

Girgin, Atilla (2009). “*Türkiye’de Yerel Basın*”, İstanbul: Der Yayınları

Güz, Nurettin (2000). “*Osmanlı Basını*”, Selçuk İletişim Dergisi, 1(3), s.40-57

Hourani, Albert (2013). “*Arap Halkları Tarihi*”, (Çev.: Yavuz Alogan), İstanbul: İletişim Yayınları

Kabacalı, Alpay (2000). “*Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Basın ve Yayın*”, İstanbul: Literatür Yayıncılık

Koloğlu, Orhan (2010). “*Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Koloğlu, Orhan (2013). “*Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*”, İstanbul: Pozitif Yayınları

Koloğlu, Orhan (2014). “*İlk Gazete İlk Polemik*”, İstanbul: Kaynak Yayınları

Köksal, Ahmet. “*2. Abdülhamid Döneminde Gazetecilik Mesleğine Dair Muhtelif Görüşler*”, Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 2.Cilt, 19-21 Ekim 2016, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, s.815-850

Ölker, Perihan (2013). “*Ceride-i Havadis ve Hakayıkul Vekayi Gazetelerinde Türk Dili İle İlgili İki Yazı*”, Turkish Studies, 8(9), s.2021-2033

Özkaya Duman, Olcay (2013). “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ulusal’dan Yerel’e Basın ve Yayıncılık Faaliyetlerinin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme*”, Turkish Studies, 8(12), s.1031-1041

Tezcan, Asuman (2005). “*Âli Kararname ve Basın*”, Selçuk İletişim Dergisi, 3(4), s.166-172

Topuz, Hıfzı (1973). “*100 Soruda Türk Basın Tarihi*”, İstanbul: Gerçek Yayınevi

Topuz, Hıfzı (2018). “*2.Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*”, İstanbul: Remzi Kitabevi

Tosun Durmuş, Büşra (2017). “*Matbaa Teknolojisinin Osmanlı Devletine Giriş Koşulları ve Tartışmalar*”, Gümüşhane Dergisi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 5(2), s.950-968

Ünal Özkorkut, Nevin (2002). “*Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 51(3), s.65-84

Yazıcı, Nesimi (1986). “*Basın Tarihimizin Bibliyografyası Meselesi.*” Osmanlı Araştırmaları, 5(05), s.195-208

Yazıcı, Nesimi, “*Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme*”, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK, Ankara 1994, s. 55-84.

Yazıcı, Nesimi (1991). “*Vakay-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz*”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, (2), s.267-278

Türk Siyasal Hayatında Bürokrasi - Siyaset İlişkisi

The Relationship Between Bureaucracy and Politics in Turkish Political Life

Emre Aydilek, Dr., Kastamonu Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü, E-posta: emreydilek@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4767-2424
Derleme/Compilation

Anahtar Kelimeler:

Devlet, Bürokrasi,
Siyasal İktidar

Öz

Bürokrasi-siyaset ilişkisi, sosyal bilimlerde çok sayıda akademik çalışmaya konu olmuş önemli bir kavramsal tartışmayı ifade eder. Akademik yazında, bu ilişki üzerine farklı yaklaşımların farklı bakış açıları ve kavramsallaştırmaları bulunmaktadır. Bu çalışmada, siyaset-yönetim ilişkisi, kuramsal yaklaşımlar yardımıyla analitik bir düzlemde tartışılacak, ardından Türkiye özelinde tarihsel bir gelişim üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. Daha öz bir ifadeyle, temelde ana akım paradigmalardan liberal ve marksist bakış açılarının yaklaşımları çerçevesinde Türkiye’de siyaset ve bürokrasi arasındaki ilişkinin genel düzeyi irdelenecektir.

Keywords:

State, Bureaucracy,
Political Power

Abstract

The relationship between bureaucracy and politics refers to an important conceptual debate in social sciences that has been the subject of numerous academic studies. In the academic literature, there are different perspectives and conceptualizations of different approaches to this relationship. In this study, policy-management relations, with the help of theoretical approaches will be discussed at an analytical level, and then will be explained through a historical development in particular Turkey. More words essence, the overall level of the relationship between the basic mainstream liberal and Marxist paradigms in perspective for Turkey in the framework of political and bureaucratic approaches will be discussed.

Başvuru Tarihi: 06.12.2019

Yayına Kabul Tarihi: 13.12.2019

Giriş

Modern dönemde, yönetsel süreçler çoğunlukla siyaset ve bürokrasi olmak üzere iki temel belirleyici tarafından şekillendirilmektedir. Genel düzlemde toplumun, özelde bireyin yaşamını şekillendiren temel ekten, siyasal iktidarın ve bürokrasinin yürütme gücü çerçevesinde aldığı kararlar ve gerçekleştirdiği uygulamalardır. Dolayısıyla gündelik yaşamı belirleyen bu iki temel unsura ait parametreler, bunların nitelikleri ve birbirleriyle ilişkileri ilgi çekici olmaktadır.

Bu çalışmada Türk siyasal hayatında bürokrasi ve siyaset arasındaki ilişki araştırma konusu olarak seçilmiştir. Bürokrasi-siyaset ilişkisinin Türkiye özelinde tarihsel ve kuramsal açıdan irdelendiği çalışma, iki temel bölümden oluşmaktadır. İlk olarak devlet, bürokrasi, siyaset gibi kavramlara yönelik açıklamalara ve bunlar arasındaki ilişkilere geniş biçimde yer verilmiş, kavramsal ve kuramsal açıklamalar analitik bir biçimde ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece, inceleme konusu için yönetsel bir altyapı inşa edilmiştir. Ardından bu altyapının yardımıyla Cumhuriyet dönemi, genel hatlarıyla bürokrasi-siyaset ilişkisi bağlamında analiz edilmiş, Türkiye’de bürokrasinin ve siyasetin gelişimi ve bu iki kurumun birbiriyle ilişkileri tarihsel boyutu ile birlikte izah edilmeye çalışılmıştır. Son olarak, çalışma bir genel değerlendirme ile tamamlanmıştır.

Bürokrasi-Siyaset İlişkisinin Kavramsal Çerçevesi: Devlet, Bürokrasi ve İktidar Kavramları

Bürokrasi ve siyaset kavramlarını ve bunların birbirleriyle ilişkisini açıklayabilmenin ön koşullarından biri, devletin kavramsal ve ontolojik olarak ne anlam ifade ettiği ve nasıl tasvir edilebileceğinin ortaya konmasıdır. Bu çerçevede, devlete yönelik kısa bir kuramsal tartışma yapılması zorunludur.

Devlet Olgusu ve Temel Yaklaşımların Devlete Bakışları

Devlet tartışmaları, sosyal bilimlerin alanının ‘sonu olmayan deryasıdır’ ve bu alanın çok geniş bir boyutunu işgal etmektedir. Henüz devletin tanımı konusunda dâhi genel geçer bir uzlaşma bulunmamakta, bir miktar alan araştırması yapıldığında onlarca devlet tanımı karşımıza çıkmaktadır. Bunun ötesinde çok sayıda ideolojinin devlete ilişkin oldukça fazla yaklaşımı bulunmakta, deyim yerindeyse kavramlar ve hipotezler havada uçuşmaktadır.

Devlet konusunu anlaşılabilir hale getirmek için bu içinden çıkılmaz tartışma ve açıklamaları daraltmak, meselenin özüne ulaşabilmek için temel yaklaşımların devlete bakış açıları ile yetinmek zorundayız. Aksi takdirde liberal devlet, neo-liberal devlet, küresel devlet, refah devleti, marksist devlet, sosyalist devlet, faşist devlet, üniter devlet ve daha onlarca kavram içerisinde boğulma, kaybolup gitme riskimiz mevcuttur. Devlele ilgili sözü edilen kavram karmaşasını, bürokrasi ve iktidar kavramlarını açıklamaya çalışırken de yapacağımız gibi, yirminci yüzyıla damga vuran iki temel düşünce akımı olan marksist ve liberal çizgide ve bunların post/neo türleriyle ele alarak aşmaya çalışmak, denemeye değer bir uğraştır. Böylece esas çalışma konusunda yeterli ve analitik bir altyapı

sağlanmış olacaktır.

Marksizme¹ göre devlet, egemen sınıfın çıkarını temsil eden “gereksiz ve kötü” bir yapıdır. Çünkü devlet, eski çağlarda köle sahiplerinin, ortaçağda feodal beylerin ve son dönemde de burjuvazinin çıkarlarını koruma eğiliminde olmuştur (Baltacı, 2006: 912). Bu temelden yola çıkarak Marksist yaklaşım devleti, egemen sınıfın çıkarları olan; sermaye birikim sisteminin devamı ve sermayenin merkezileşmesine hizmet eden kapitalist bir yapı olarak niteler (Engels 1990 ve Marks 2009’dan aktaran Akbulut, 2003: 2). Liberaller² ise devleti Marksistler gibi ortadan kaldırılması gereken bir yapı (ya da Hegel gibi kutsal ve aşkın bir olgu) olarak görmez, rolünün minimal düzeyde olması şartıyla gerekli görürler. Bu anlayışa göre, devletin görevi bireylerin hak ve özgürlüklerini korumak, onların barış ve refah içerisinde bir arada yaşayabilecekleri bir ortam tesis etmektir (Baltacı, 2006: 913).

Bürokrasi Kavramı, Weberyen ve Marksist Yaklaşımlar ile Diğer Bürokrasi Kuramları

Bürokratik bir örgüte sahip olmak, modern devletin ayırt edici özelliğidir (Gülalp, 1993: 12). Bürokrasi, bürokratik bir tarzda kadrolaşmış personelin yer aldığı özel kurumlar tarafından yönetim anlamına gelir (Bayram, 2007: 12). Bürokrasi bir ölçek meselesidir. Belirli bir büyüklüğü aşan ve yüz yüze temasın ortadan kaybolduğu örgütler, bürokratik nitelik taşır. Belirtilen bu nitelikler bürokrasinin olumlu yönünü ifade etmekte olup, bürokrasiyi verimsizlik, aşırı kuralcılık, kırtasiyecilik ve sorumluluk almaktan kaçınma gibi olumsuz bir yapılanma olarak gören yaklaşımlar da mevcuttur (Gökçe, 2002: 47). Örneğin marksistler bürokrasiyi; “egemen sınıfın baskı aracı”, liberaller; “özgürlükleri kısıtlayan ve serbest piyasa ekonomisinin işleyişine engeller çıkaran aşırı kırtasiyecilik”, halk kitleleri ise “aşırı kuralcı, toplumu hor gören, hantal ve verimsiz bir yapı” olarak görürler (Eryılmaz, 2004: 70). Bu doğrultuda bürokrasi kavramının genel kabul gören üç anlamında söz edilebilir: a. Devlet idaresi-yönetimi; b. Kırtasiyecilik: gereksiz formaliteler, yazçizcilik, uzayıp giden işler ve zaman kaybı; c. Rasyonel teşkilatlanma: otorite hiyerarşisi, kurallar sistemi ve gayri şahsiliğin hâkim olduğu etkin, verimli, teknik üstünlükleri olan örgütlenme biçimi (Kalağan, 2009: 19).

¹Marksist yaklaşımların, kabaca; Marks, Lenin ve Engels gibi öncülerin yaklaşımları çerçevesinde ortaya çıkan ve ortodoks marksizm olarak nitelenen ilk dönem çalışmaları ile ardından Poulantzas, Foucault, Althusser gibi geç dönem marksistlerden oluştuğu söylenebilir.

²Liberalizmin üç temel türü olduğu kabul edilirse bunların devlete bakış açıları şöyle özetlenebilir: Klasik liberalizm sınırlı devlet anlayışını savunur. Devletin ekonomiye müdahalesine karşıdır. Klasik liberalizm; minimal, tarafsız ve jandarma devleti gibi isimlerle de anılır. Modern, eşitlikçi, sosyal, refah liberalizmi gibi farklı isimlerle adlandırılan ikinci liberalizm türü ise, bazı özgürlüklerin ancak devlet eliyle gerçekleştirilebileceğine inanmakta, bu sebeple serbest piyasanın ortaya çıkardığı dengesizliklerin, sosyal önlemlerle giderilmesi için devlete bir takım görevler yüklemekte, devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğunu savunmaktadır. Sosyal liberalizm, klasik liberalizme bir tepki olarak doğmuş ve ona sosyal bir içerik kazandırma amacı taşımaktadır. İkinci dünya savaşı sırasında özellikle Avrupa ülkelerinde uygulanan refah devleti anlayışı, bu liberalizm türüne örnek gösterilebilir. Neo-liberalizm ise, klasik liberalizmin temel ilkelerini kabul eden, devletin işlevlerinin piyasaya devredilmesi ve devletin rolünün düzenleyici-denetleyici olarak kalması gerektiği yönündeki doktrin olup özellikle 1980 sonrası birçok ülkede hakim paradigma haline gelmiştir (Tayyar, 2013: 109-110).

Bürokrasi olgusunu, sistemli bir şekilde inceleyen ilk kişi Max Weber'dir. Weber, bürokrasi üzerine ilk kez özgün bir tipoloji tarif ettiğinden, onun işaret ettiği modele Weberyen bürokrasi (ya da Weberci bürokrasi) denmiştir. Weberyen bürokrasinin temel özelliği rasyonalite ve akılcılıktır. Çünkü Weber'e göre bürokratikleşme güvenilir, önceden tahmin edilebilir, etkili ve en mükemmel örgütlenme yoludur (Bayram, 2007: 13). Weber'in bürokratik modeli batı tarzı sanayi toplumlarına göre kurgulanmış, biçimsel, aşırı kuralcı, katı, hiyerarşik ve merkeziyetçi bir modeldir (Eryılmaz, 2004: 69).

Weber'in ideal tip olarak da adlandırdığı ve bugün birçok modern örgütün (hem devlet hem de işletmenin) yönetsel altyapısını oluşturan bürokrasi modelinin temel noktaları özetle şöyledir: Bürokratik örgütlerde yasalarla düzenlenmiş yetki alanları vardır. Yönetim yazılı belgelere dayanan, önceden belirlenmiş kurallar sistemidir. Görev ve yetkiler şahsi değildir, hiyerarşiye ve makamlara göre düzenlenmiştir. Bürokraside uzmanlaşma ilkesine büyük önem verilir. Kamu ve özel hayat birbirinden ayrılır. Liyakate dayalı ve iyi işleyen bir kariyer yapısı öngörülür (Eryılmaz, 2004: 44-49). Weber'in bürokratik yaklaşımı, örgütlenme tarzlarını ciddi şekilde etkilemiş, Weberci model yüz yıl kadar önce ortaya çıkmış olsa da, günümüzdeki örgütlerin teşkilatlanmasında temel teşkil etmiştir. O, örgütleri klasik anlayıştan modern bir yapıya evirmiş, onun açtığı yolda bürokrasi gittikçe gelişerek bugünkü modern, karmaşık ve aşırı detaycı haline ulaşmıştır. Halen (Türkiye de dâhil olmak üzere) birçok ülkenin uyguladığı bürokrasi modeli kaynağını Weber'in yaklaşımından almakta ve onun temel ilkelerine göre örgütlenmektedir (Bozkurt v.d, 2008, 184).

Bürokrasi üzerine yapılacak açıklamalarda yer verilmesi gereken düşünürlerden biri de Hegel'dir. Hegel bürokrasiyi, toplumun özel menfaatlerini devlet tarafından temsil edilen genel menfaatlere dönüştürme aracı olarak tanımlayarak; devletle sivil toplum arasında bir köprü olarak işlevleştirmiştir (Belet, 2008: 8). Bu anlayışa göre bürokrasi olumlanmakta, tarafsız ve toplumun genel çıkarıyla devletin çıkarını özdeşleştiren bir işleve bürünmektedir.

Weberyen ve Hegelci anlayışın karşısında yer alan Marksist kuram ise, bürokrasiyi ve yönetim olgusunu, üretim biçimleri bağlamında ele alır ve bu çerçevede bürokratin konumunu sınıf ilişkileri çerçevesine oturtmaya çalışır (Akbulut, 2003: 2). Marks'ın bürokrasi anlayışı çoğunlukla Hegel'in eleştirisine dayanır. Marks, Hegel'in genel çıkar-devlet çıkarı³ uzlaşısını anlamsız bulur çünkü ona göre devlet genel menfaati değil, egemen sınıfın menfaatini temsil eder. Devlet gibi bürokrasi de egemen sınıfın egemenliğinin diğer sosyal sınıflar üzerindeki uygulama aracı olduğundan, bürokrasinin geleceği ve çıkarları bir ölçüde egemen sınıfın ve devletin çıkarları ile geleceğine bağlıdır (Çevik, 2010: 11-12). Marks, bürokrasinin kapitalist sistemlerde sınıf ayrımını pekiştirdiğini, böylece egemen sınıfların toplum ve devlet üzerindeki egemenliğinin daha da arttığını ileri sürmüştür (Ergün ve Polatoğlu 1992'den aktaran Çevik, 2010: 12).

³Hegel devleti önemsemekte, özgürlükleri devlet olmadan sahip olunamayacak değerler olarak görmektedir. Hegel, devlet ve bireyi farklı kutuplarda düşünmez, bunların birbiri olmadan varlığını sürdüremeyeceğini dile getirir. Bireyin istekleri ile devletin isteklerini aynı paralelde görür. Onun devlet tasarımında bireyin istekleri genelin içinde eriyecek, böylece bir taraftan kişilerin ihtiyaçlarının tatmini sağlanırken diğer taraftan da toplumsal süreçte aksamalar olmayacaktır (Bkz. Hegel 2003'den aktaran Çetres, 2-6).

Marks'a göre bürokrasi, toplum yapısında organik bir konuma sahip değildir. Bürokrasinin varlığı ve gelişimi, geçici ve asalak bir özelliktedir. Bürokrasinin temel görevi "efendilerinin" ayrıcalıklarını, çıkarlarını ve mevcut statükoyu korumaktır (Kalağan, 2009: 29). Marksist gelenekten Lenin, bürokrasi konusunda Marks'la aynı paraleldedir ve bürokrasiyle mücadele edilmesi ve onun yavaş yavaş ortadan kaldırılması gerektiğini düşünür. Bunun da işçi sınıfının ülke yönetimini ele geçirmesi ile mümkün olacağını söyler. Lenin her ne kadar bürokrasiyi ortadan kaldırmak istese de, 1917 Devrimi ile Rusya'nın başına geçtiğinde, hem de kendi döneminde bürokrasinin ortadan kaldırılmak bir yana daha da büyüüp güçlendiğini fark etmiştir. Bunun üzerine Lenin (devlet başkanı olduktan sonra) bürokrasi konusundaki ilk tezinden uzaklaşır ve bürokrasiyi ortadan kaldırmanın yolunu işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesi değil, ekonomik gelişme ve sanayileşmenin sağlanması olarak tarif eder. Lenin'in temel amacı, memurların halktan kopuk ve kendini üstün gören anlayışını yıkmaktır (Belet, 2008: 11-13).

Michels, "Oligarşinin Tunç Kanunu" olarak bilinen önermesinde, üst düzey yöneticilerin demokratik örgütlerde bile makamlarını koruma ve görevlerini sürdürme eğiliminde olup bu yönde bir çaba içerisine gireceğini, bu doğrultuda örgütün yönetiminden seçim süreçlerine kadar birçok şeyi etkilemeye çalışacağını ileri sürer (Lipset, 2008: 15-17). Bu durum elitlerin egemenliğinin bir göstergesidir ve demokrasinin ihlalidir. Bruno Rizzi ise "Bürokratik Kollektivizm" isimli teorisinde hem kapitalizm (üretim araçları burjuvanın elinde) hem de sosyalizmde (üretim araçları devletin elinde) bürokrasinin sömürü ilişkilerine yol açtığını bunun nedeninin üretim araçlarının mülkiyetinin toplumun elinde olmaması olduğunu iddia ederken, burada devletin egemen sınıfın aracı değil, doğrudan egemen sınıf olduğunu ifade eder (Belet, 2008: 24-25).

Buraya kadar bürokrasi konusunda temel kuramcılar olan Weber, Marks, Lenin, Hegel, Michels ve Rizzi gibi isimlerin yaklaşımları hakkında kısa ve öz bir bilgi verilmiş oldu. Bu kuramsal destek üzerinden yükselen modern bürokrasinin getirdiği yönetsel sistem, devasa örgütler kurulmasını sağlasa da, geline noktada özgürlükler ve demokrasi açısından bürokrasinin gücü ve sınırları tartışma konusu haline gelmiştir. Bu kapsamda bürokrasi ile siyaset ilişkisinin incelenmesi ve bunların toplumsal yaşama etkilerinin ölçülmesi önemlidir. Ancak öncelikle siyaset ve siyasal iktidar kavramlarını kısaca tanımlamak yerinde olacaktır.

Siyaset ve Siyasal İktidar Kavramları

Siyaseti, bir yönetme sanatı olarak gören; devlet yönetimi, otorite ilişkileri, baskı veya kabul ettirme yolu veya iktidar mücadelesi olarak nitelendiren tanımlar mevcuttur. Bunlara ek olarak; siyasal katılım, uzlaşma, bireysel çıkarlar ve temsil olguları, toplumsal rıza ve meşruiyet ilkeleri gibi dinamikler de bu kavramın tanımlanmasında yer yer kullanılmaktadır (Belet, 2008: 32-33). Bu yüzden siyaseti tanımlamak yerine, özelliklerini ve işlevlerini ortaya koymak, kavramın anlaşılmasında daha büyük fayda sağlayacaktır.

Siyaset, ülke yönetiminde temel tercihler ve sorunlarla uğraşır, bunlar için gerekli çözüm yollarını saptar. Siyaset, devlet işlerini düzenleme-yürütme sanatı ve kamu

hizmetlerinin yerine getirilmesinde izlenen yol-yöntem olarak bürokrasiden farklılaşır. Siyasi kurumlar gücünü meşruiyetten, devlet bütçesinin kullanım hakkından, temsili demokratik ilkelerden ve mevzuatların onlara verdiği atama/görevden alma yetkilerinden alırlar. Siyaset olarak kastedilen şey, yasama gücü olan parlamento ve yürütme erkinin bir ögesi olan iktidar partisidir. Siyasiler seçimle görev başına gelirler ve görev süreleri seçildikleri süre ile sınırlıdır. Bürokratlardan farklılaştıkları nokta, görev sürelerinin daimi olmamasıdır (Gökçe vd, 2002: 48-50).

Siyasal iktidar gerçek ve teknik anlamda ülkenin ve toplumun bütünü üzerinde geçerli olan, ülke yönetimindeki politikaları oluşturan, hükümet ya da iktidar partisi/partileridir. Ülke içindeki en üstün iktidar olup, kuvvet kullanma tekeline sahiptir (Baltacı, 2006: 913-914). Siyasal iktidar, tüm politik ilişkilerin belirlendiği temel düzlemdir. Meşruiyet, şiddet, otorite, itaat, düzen, siyasal ve toplumsal yapılar onun içerisinde ve onunla şekillenir. Siyasal iktidarı tanımlama sorunu, bir yöntem sorunudur. Farklı yaklaşımların siyasal sisteme yönelik bakış açıları, iktidarın yeri ve tanımı konusundaki bu farklılıkların temelini oluşturur. Örneğin davranışçı yaklaşımda, siyasal süreçlerin ve etkilerinin öncelikle bir 'karar verme' sorunu olarak bireylerin tercihlerinin rolü ele alınırken, bireyci yaklaşımlar 'çıkart' güdüsünden yola çıkmaktadırlar. Pozitivist yaklaşım iktidarı gözlemlenebilir ve belirlenebilir bir durum olarak nitelerken ona karşıt olan Marks, Durkheim ve Pareto gibi düşünürler siyasal iktidarı sınıf hâkimiyeti bağlamında ele alırlar (Çetin, 2003: 63).

Bürokrasi - Siyaset İlişkisi ve Türkiye Örnekleme

Bürokrasi - Siyaset İlişkisi Üzerine Tartışmalar

Gündelik yaşamı şekillendiren en temel ve birbiriyle en yakın ilişkiye sahip kurumlar, bürokrasi ve siyasal iktidardır. Siyasiler, yapılacak işler konusunda, genel çerçeveyi ve hedefleri belirlerken; bürokratlar ise, bu çerçeve içinde yönetsel kararlar almakta ve bunları uygulamaktadır. Yani siyasal iktidar ülke yönetimine ilişkin kararlar almakta ve kendisine bağlı olan bürokrasiye bunu uygulatmaktadır. Ancak aralarındaki hiyerarşiye rağmen her ikisi de işlevini birbiri olmadan yerine getirememekte, birbirine ihtiyaç duymaktadır (Belet, 2008: 36).

Devlet aygıtının iki temel unsuru olan bürokrasi - siyaset ilişkisi iki ana boyutta ele alınabilir: a. Bürokrasi siyasiler karşısında görece özerk ya da tarafsızdır. b. Bürokratlar siyasilerin güdümünde ve yönlendirmesindedir.⁴ Bu bağlamda cevap arayan iki soru karşımıza çıkar: Bürokrasinin, iktidarın her türlü talebine yanıt vermesinin demokratik ilkeler açısından olumlu bir durum olduğu kabul edilirse, bürokrasinin kendi kurumsal

⁴"Anglo Sakson ülkelerde bürokrasi siyasi iktidara bağımlı olarak işlevini sürdürmektedir. Bu ülkelerde siyasi sistem ile bürokrasi belli bir denge içinde gelişmiştir. Fakat siyasal gelişmeler daha ağır basmıştır. Bürokrasi siyasal sistemdeki krizler sonucu zaman zaman da olsa siyasal işlevleri yüklenmek zorunda kalmıştır. Kara Avrupa'sında ise, bürokrasi, siyasal sistem karşısında görece de olsa bağımsız olarak işlevini sürdürmektedir. Bu ülkelerde bürokrasi sınırlı bir biçimde de olsa egemenliğin kullanılmasına katılmaya başlamıştır. Bunun sonucunda bürokratlar kamu görevlisi yahut hizmetkârı değil, kamu yetkilisi olarak görevlerini ifa etmeye başlamışlardır. Bu ülkelerde geliştirilen idare hukuku sistemi idarecilerden oluşan yüksek idare mahkemeleri (Danıştay) yolu ile memurları yürütme ve karşısında daha güçlü bir duruma getirmiştir. Bürokrasi bir kariyer şeklinde tesis edilmesinin ötesinde siyasal kararların alınmasına geniş ölçüde katkıda bulunan uzman meslek grubu haline gelmeye başlamıştır" (Bkz. Belet, 2008: 57-58).

kültürünün olması, seçilmişlerin isteklerine direnebilmesi, demokrasi açısından bir eksiklik olarak görülebilir mi? Diğer taraftan bir ülkedeki kamu görevlileri, seçimi kaybeden partilere oy vermiş seçmenlere de hizmet sunmak zorunda olduğuna göre, kamu görevlilerinin “tarafsız olmaları gerektiği” yani siyasilerden “görelî özerk” olmaları düşüncesinde doğruluk payı yok mudur? (Demir, 2011: 81). Bu kapsamda bürokrasinin-siyasetle ilişkisinin ideal ölçüsü nasıl olmalıdır tartışması önem kazanır.

Bürokrasi-siyaset ilişkisinin ilk boyutuna göre bürokratlar tarafsızdır ve siyasiler karşısında görelî özerktir. Herhangi bir siyasi hedefleri ve güç istekleri yoktur. Politik karar alma süreçlerine katılmazlar ve katılmak istemezler. Tek amaçları siyasilerin kararları doğrultusunda kendilerinden istenen hizmetleri üretmektir. Bu doğrultuda siyaset, devlet faaliyetleri ile sınırlı olarak görüldüğünde veya siyaset ile kamu yönetimi birbirinden katı bir biçimde ayrıldığında bürokrasi, devletin yönetsel aygıtını oluşturan tarafsız bir araç veya mekanizma olarak tanımlanabilir. Yani siyasal kurumları işletecek seçilmiş temsilciler ve idari makamlara atanmış uzmanlar bürokrasinin iki farklı kolunu temsil ederler (Bayram, 2007: 13).

Bürokrasinin, yasama meclisini etkileme ve politika önerme, yasaları yorumlama ve uygulama, devletin günlük işlerini gerçekleştirme gibi birçok görev ve işlevi bulunmaktadır (Belet, 2008: 40-41). Ancak bürokrasinin temel sorumluluğu, toplumsal sistemin düzenli olarak devam etmesi için rutin işlerin sistemli, sorunsuz ve aralıksız olarak işlenmesidir. Bürokratlar bu bağlamda siyasilerin aldığı kararları tarafsızlık esasına dayalı olarak yürütürler. Profesyonel ve uzman olmaları dolayısıyla genellikle teknik işlerle uğraşırlar. Başka bir deyişle, siyasetin temel tercihlerle uğraştığı bir sistemde, bürokrasi temel tercihlerin nasıl uygulanacağına yönelik gündelik politikalar belirler (Gökçe vd, 2002: 48).

Bürokratlar, uzmanlık bilgisi ve teknik bilgiye sahip, siyasi bağlantısı olmayan (olmadığı umulan) kamu görevlileridir ve genellikle iş güvencesi sistemi sayesinde günlük politik baskılardan korunurlar. Bürokrasiyi demokratik kontrole tabi tutmak ve bürokrasinin politize olmasını önlemek yönetim biliminde de ciddi tartışmalara konu olan, pratikte uygulanması ciddi zorluklar içeren beklentilerdendir. Bu noktada bazı sorular ortaya çıkar: Bürokrasi kime ya da neye hizmet etmektedir? Bürokrasiyi kontrol eden güç odağı kim ya da kimlerdir? Hem demokratik kontrolün olduğu, hem de siyasi iradeden bağımsız ve tarafsız bir bürokrasiye sahip olmak mümkün müdür? (Demir, 2011: 63-64).

Bürokrasinin tarafsız ve siyaset karşısında görelî özerk olması, onun görev alanları ve nitelikleri bağlamında değerlendirilebilecek bir husustur. Bürokratların siyasal özelliklerinden çok teknik nitelikleri ne kadar ön planda olursa, verimli ve tarafsız bir idare tesis edilebilmek o derece mümkün olur. Artan teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan uzmanlık bilgisi, ayırt edici özellikleri rasyonellik ve yasallık olan modern bürokrasilerde yeni bir iktidar odağını ortaya çıkarmıştır. Teknokrasi denen bu yeni tür bürokrasi modelinde, sorunlara teknik bir çözüm bulma ve ‘ideolojileri’ göz ardı eden “teknokratik bilinç” öne çıkan unsurlardır (Bayram, 2007: 16-20). Teknokratik anlayış bürokrasinin daha etkin ve sağlıklı işlenmesini, demokrasiye daha fazla saygı duymasını

sağlarken oligarşiye yönelmesine de engel olabilir.

Bürokrasi-siyaset ilişkisinin ikinci boyutu, seçilmiş siyasilerin, bürokratlar üzerindeki otorite ve güçlerini kapsar. Çoğulcu demokrasi ilkesi gereği siyasetçi, halkın oylarıyla seçilmiş olmaktan ve halkın siyasal tercihlerini temsil etmekten dolayı atanmış bürokratlara karşı belirgin bir güce ve üstünlüğe sahiptir. Siyasetçi bu gücü kullanarak bürokrasi ile kamu yönetimi üzerinde de sınırsız yetkiye ve yönetim aygıtının kendi içindeki ussal işleyişine müdahale edebilme yetkisine sahip olduğuna inanmaktadır (Gökçe vd, 2002: 49). Kamu bürokrasisi seçilmiş siyasi ile vatandaş arasında bir taşıyıcı veya aracı rolü üstlenir. Öyle ki siyasal yönetim, yönetsel faaliyetlerini de, vatandaşın sunacağı hizmeti de bürokrasi aracılığı ile gerçekleştirir. Siyasal yönetim bu yüzden bürokrasinin iyi işlemlerini ister (Aydın, 2012: 63).

Bu ilişkide temel sorun mevzuat yapım sürecindeki ağırlıklı rolleri nedeniyle bürokratlar üzerindeki denetim ve yönlendirme olanaklarının sürekli olarak zayıflamasıdır. Modern yaşamda teknik bilgi, bürokrasi ile bütünleşmiş ve tekno-bürokrasilerin hâkim olduğu bir yapılanma ortaya çıkmıştır. Devletin işlevlerindeki artış devleti büyütmüş, karmaşıklştırmış, bürokratların süreklilik arz eden konuları itibariyle seçilmişlere göre daha istikrarlı ve güvenceli olmalarının yanında, meşruluklarını bilgi, uzmanlık, tarafsızlık, kamu yararı adına gizlilik gibi kaynaklardan türetmeleri, seçilmişler karşısındaki güçlü konumlarını daha da pekiştirmektedir. Özellikle gizlilik, seçilmiş siyasal aktörleri bürokratlara mahkûm etmektedir. Teknik bilgiyi elinde bulunduran idari bürolar yasaları, kuralları, yönetmelikleri hazırladıklarından, bürokrasinin ileri derecede bürokratikleşmiş toplumlarda sınırsız devlet iktidarının bir anlamda egemen organı haline geldiği söylenebilir (Bayram, 2007: 17-18).

Türkiye’de Bürokrasinin Gelişimi ve Bürokrasi - Siyaset İlişkileri

Türkiye’deki siyasi, ekonomik ve toplumsal problemleri, Osmanlı’dan miras alınan güçlü devlet geleneğine bağlamak sıkça başvurulan bir yoldur. Bürokrasi-siyaset ilişkisi de çoğunlukla bu anlayış paralelinde açıklanmaya çalışılır. Öyle ki Osmanlı’dan bugüne devlet çoğu zaman baskıcı olduğu, birçok konuda tepeden reformlar gerçekleştirmeye, toplumu Batılılaştırmaya çalıştığı, toplumsal alanda mutlak hâkimiyet kurduğu savunulur. Buna karşılık toplumun bu baskı karşısında sivil toplum bilincine sahip olmayı başaramadığı, kendi taleplerini yeterli düzeyde ifade edemediği ileri sürülür (Dinler, 2009: 17).

Sözü edilen anlayışa göre Türkiye’de bürokratik sistem, Weber’in kuralcı ve disiplinli yönteminin kötü bir uygulaması olarak yapılanmış, tepeden inme, halkı hor gören, şekilci ve işleri kırtasiyeciliğe boğan bir eğilimde olmuştur. Halk, çoğu zaman sert bir disiplinle yönetilmesi gereken aciz ve cahil bir tabaka olarak görülmüştür. Türk bürokratik yapısında devletin yurttaşa, yurttaşın da devlete bakışı güvensiz olmuş, bireyden çok kamu yararı düşünülmüştür (Boran, 2010: 738).

Türk bürokrasisi, bu çerçevede Patrimonyalizm⁵ geleneği üzerinden tartışılmıştır. Patrimonyalizm, hem Osmanlı devletini tanımlama, hem de Cumhuriyet Dönemi'ndeki devletin Osmanlı Devleti'yle olan ilişkisini/bağları gösterme aracı olarak kullanılır. Osmanlı'nın patrimonyal devletin bir örneği⁶ olduğunu ileri süren Halil İnalcık'a göre Patrimonyalizm, hükümdarın askeri ve yönetsel örgütlenmeyi kendi kişisel aracı haline getirmesi olup, devlet hükümdarın mutlak hâkimiyetine dayanır. Devlet kademeleri ise hükümdarın tercihi doğrultusunda dağıtılır, hiçbir kademe ya da unvan, padişahın berat mührü olmaksızın verilemez. Bu durum da devlet memurlarını hükümdara bağımlı kılmıştır (Dinler, 2009: 19).

Tanzimat'ın ilanı ile biçim değiştiren Osmanlı bürokrasisi, bu süreç ile bugünkü anlamda örgütlenmesine başlamış, Osmanlı kurumlarını yeniden yapılandırma sürecine girilmiştir. Bugünkü bakanlık teşkilatlarının kurulmaya başlanması, memurlara nakdi olarak maaş bağlanması, memurların çeşitli güvencelere kavuşturulması, valilerin taşrada devlet memuru haline getirilmesi, vakıfların devletin yakın denetimine alınması bu kapsamda atılan önemli adımlardandır. Bu dönemde hükümdar karşısında güvenceye kavuşan bürokrasi, bundan sonra devlet yetkilerini yavaş yavaş hükümdardan kendisine aktarma çabası içine girmiştir. Netice olarak merkezîyetçilik ve bürokratikleşme, Tanzimat'ın yönetim anlayışının temel özelliğini meydana getirir (Belet, 2008: 70-72). Tanzimat, Türk bürokratik yapısında çok önemli bir kırılma noktasıdır. Bu dönemden itibaren padişah ve sarayın hâkimiyeti azalacak, memurların güçlendiği bir yapı ortaya çıkacaktır. Hatta bu yapı zaman zaman bürokratik oligarşiye dahi dönüşebilecek ölçüde güçlenecektir.

Tanzimat'a kadar olan süreçte hükümdarın hizmetkârı olarak görülen bürokrasi artık "kul" statüsünden çıkmış, hükümdarın değil devletin hizmetlisi olarak yeni bir statü kazanmıştır (Belet, 2008: 75). Bu yeni algı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin bürokratik yönetim gelenekleri ve siyasi kültür anlayışı, katı merkezîyetçi kamu yönetimi sistemi ve yöneten-yönetilen ilişkilerine dayalı halktan kopuk devlet yönetimi anlayışı yeni Cumhuriyet'e miras olarak intikal etmiştir. Bu mirası sahiplenen ve devlet gücünü kontrol eden kesim, içinde bulunulan şartlar sebebiyle siyasi partiler veya Meclis değil sivil-asker bürokratlar olmuştur. Yani, Cumhuriyetin ilk yıllarında bürokrasi - siyaset ilişkisi, bürokrasi lehine bir hal almış ve hâkim konuma bürokrasi gelmiştir (Yılmaz, 2013: 264).

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Atatürk'ün zihnindeki devlet modeli sivil bürokrasiyi makine benzeri bir örgüt haline getirmektir. Atatürk, devletin kurumsallaşmasını istemiştir. Ancak bu model o hayatta iken uygulamaya geçirilememiştir (Heper, 2010: 124-126). Bu dönemde, askeri ve sivil bürokrasi Cumhuriyet reformlarının

⁵Patrimonyalizm, geleneksel toplumlarda görülen ve yönetici erkek ile yönettiği ev halkı arasındaki iktidar-itaat ilişkisinin nitelik olarak değiştirilmeden geniş toplumsal kesimlerin yönetilmesi amacıyla kullanılmasını öngören bir yönetim tarzıdır. Bu sistemde bütün iktidar kullanım biçimleri tek bir yöneticinin inisiyatifinde olup tebaa yöneticiye sadakatle itaat eder, yönetici de tebaasını ayırım gözetmeksizin korur. Yasama, yürütme ve yargı erklerinin tümü yöneticide toplanmıştır. (Bkz. Aslan, 2004: 246)

⁶Patrimonyal yönetimlerde, hükümdar, otoritesini, geleceklere kendisine bağlı bir patrimonyal bürokrat sınıf aracılığıyla sağlamaktadır. Bu sınıf Osmanlı Devleti'nde askeri ve sivil memurlar ve din adamlarından oluşmaktadır. Lybye, bu sınıfları yönetim-yürütme kurumu ve İslami kurum olarak ayırma tabi tutmuş, askeri ve sivil bürokrasinin yürütme, dini bürokrasinin yargı görevlerini üstlendiğini ileri sürmüştür. (Bkz. Doğan, 2013: 74)

yürütücüsü olmuş, ancak aynı zamanda kendisini halktan soyutlamıştır (Yılmaz, 2013: 264). Osmanlı'dan günümüze yöneticiler ve halk arasındaki ilişkiler incelendiğinde; Türk siyasi hayatını merkez - çevre ilişkisi çerçevesinde gören bu anlayış, bürokrasiyi merkeziyetçi, korumacı, halka karşı mesafeli ve onu küçük gören bir yapısal bağlama oturtmaktadır.

Her ne kadar Türk bürokratik geleneği Osmanlı'dan miras alınmış olsa da 1923 sonrası radikal değişimler de olmuştur. Köklü bir Batılılaşma programı uygulanmaya çalışılmış, Türk toplumunu modernleştirme ve kalkındırma çabası içerisinde olunmuştur. Tek parti dönemi bürokrasisi, Osmanlı bürokrasisinden miras olarak aldığı, halktan kopmuş olma özelliğini sürdürmüş ancak Osmanlı bürokrasisinden farklı olarak da siyasal iktidarı denetlemiştir. Cumhuriyeti kuran Osmanlı bürokrasisinin ilerici kesimidir ve Cumhuriyetin ilanından sonra hemen devrimleri başlatmıştır. Devrimler halkın yararına, halk için yapılmaya niyetiyle icra edilmiştir, ancak halkın katkısı yoktur ve halkla birlikte hareket edilmemiştir. Önce devrimler gerçekleştirilmiş ve sonra halka benimsetilmeye çalışılmıştır (Belet, 2008: 86,87).

1923 sonrası dönemde, uzun süre devletin baş belası olmuş kapitülasyonların etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla devletleştirme ağırlıklı bir politika güdülmüş, kamu iktisadi teşebbüsleri öncülüğünde kalkınma çabası içerisinde olunmuştur. Bu süreçte özel sektör tamamen dışlanmamış (zaten özel sektör henüz tam anlamıyla oluşmamıştır), devletin kontrolü altında ve devlete yakın bir girişimci sınıf oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu politikayı uygulama görevi bürokrasiye verilmiş, bürokrasi vasıtasıyla toplumun ekonomik hayatına doğrudan ve etkin müdahalelerde bulunulmuştur. Bu da bürokrasinin güçlenmesine yol açmıştır. Metin Heper, bu doğrultuda Cumhuriyet'in ilanından 1950'ye kadar olan süreci Türk bürokrasisinin altın çağı olarak niteler (Eryılmaz, 2004: 141-143). Yine bu dönem temel özelliklerinden biri olarak bürokrasi – siyaset çatışması yaşanmamış, aksine bürokrasi ve siyaset kardeş kavramlar olarak görülmüştür. Bu dönemde parti devlet bütünleşmesi yaşanmış, idarenin tarafsızlığından söz etmek olanaksız hale gelmiş, partiye sadakat ve siyasal bağlılık; liyakat ve diğer yeterlilik kriterlerinden daha önemli hale gelmiştir. Bürokrasi sadece yasaların uygulayıcısı değil hem yasaların yapılması hem de Cumhuriyet ilkelerinin yerleşmesinde önemli görevler üstlenmiştir (Belet, 2008: 90).

Tek parti iktidarı döneminde bürokrasi ve siyaset ilişkilerine, meşru iktidar tipolojisi açısından Weberyen bağlamda bakıldığında, Osmanlı Devleti'nden miras kalan geleneksel bürokratik yönetim anlayışı ve hukuki rasyonel bürokratik yönetim anlayışının bir arada olduğu söylenebilir. Bu dönemde, bürokratik elitler, reformların asli yürütücüsü olmuş ve kararlarını etkileyecek her türlü güce de karşı durmuştur. Halkı, karar alma sürecinden dışlanmış, siyaseti kontrol altına almış, devlet yönetimine ilişkin kararları kendisi belirlemiştir. Özetle hukuki rasyonel bürokratik yönetim anlayışı içerisinde geleneksel bürokratik yönetim anlayışı varlığını sürdürmüştür. Ayrıca, Atatürk'ün şahsında toplanan karizmatik otoriteye dayalı bir meşru iktidar anlayışı da var olmuştur (Yılmaz, 2013: 281).

Güçlü devlet geleneğinin savunucularının Türkiye'deki burjuvazinin tarihsel oluşum sürecine dair ilk saptaması, onun Batı'daki gibi "çekirdekten yetişme" değil, sonradan devlet eliyle ortaya çıkarılmış bir sınıf olmasıdır. Bu yüzdendir ki Türk iş adamları uzunca bir süre Batı'da olduğu gibi yeniliğe açık, risk alabilen girişimciler olamamışlardır (Dinler, 2009: 33). Tek parti döneminde özel sektörün siyasal kararları etkileyebilecek kadar güçlenmesi istenmemiş, girişimci bir orta sınıfın oluşmasına engel olunmaya çalışılmıştır. Ayrıca bürokrasi de, iş dünyasına aşağılayıcı bir bakış açısı içerisinde olmuş, iş adamlarını kravatlı hırsız veya vurguncu olarak görmüştür. Özel teşebbüs ise hiçbir kanunsuz iş yapmasalar dahi, devletin isterse bir bahane bulup kendilerini ezebileceğine inandığından kamu politikalarına çok fazla müdahale edecek cesareti kendilerinde bulamamışlardır (Heper, 2010: 181-183).

Behic Boran'a göre Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk bürokratları bazı siyasi etkenlere rağmen (CHP'nin tek parti iktidarı, milli ekonomi politikaları) çoğu zaman burjuvayı koruyan bir politika gütmüştür. Toprak reformunun yapılmaması, üst düzey kazançların adil vergilendirmesinin sağlanmaması, yerli tekelci sanayiye, özel bankacılığı koruyan, teşvik eden bir refleks geliştirilmesi bunlara örnektir (Boran, 2010: 734).

1945'lere kadar bürokrasinin gücü siyasetin de ötesine geçmiş, devleti asıl yöneten sınıf bürokratlar olmuştur. Ancak çok partili hayata geçildikten sonra durum değişmeye başlamış ve politikaların siyasiler tarafından oluşturulma arzusu ön plana çıkmıştır. Bu da bürokratik kesimin üstünlüğünü sonra erdirme çabalarının başlangıç dönemi olmuştur. Demokrat Parti başta olmak üzere ANAP ve son dönemde AKP, bürokrasinin gücünü kırmaya çalışmış, bürokratların sadece halka hizmet görev bilincine sahip olmaları için çaba gösterilmiştir (Eryılmaz, 2004: 147).

1950 sonrası on yıl süreyle iktidarda bulunan Demokrat Parti (DP), iktidarın mutlak sahibi olabilmek için bürokrasiyi sindirme amacı gütmüştür. Demokrat Parti iktidarı, devlet kurumlarını tamamen denetimleri altına alma ve sadece kendi amaçları doğrultusunda kullanma hakkına sahip olduklarına inanmışlar, iktidarı bürokratlarla paylaşmak istememişlerdir (Heper, 2010: 189). Çünkü tek parti döneminde bürokrasiyi iktidarın ortağı olarak görmüşlerdi. DP iktidarın ilk yıllarında bir taraftan bürokrasiyi baskı altına almak isterken diğer taraftan da bu süreçte bürokrasiyi karşısına almaktan kaçınmış, onunla düşman olmak istememiştir. Çünkü aksi durumda dönemin şartlarında seçim kazanmanın çok da kolay olmadığı farkında olmuşlardır. Ancak netice olarak 1950-60 döneminde bürokrasi-siyaset çatışması yaşanacak, DP buna karşılık bürokrasinin etkisini azaltma yönündeki hamlelerde bulunacaktır. Bu kapsamda Meclis'teki bürokrat kökenli milletvekillerinin oranını azaltmış (%23) yerlerine işadamı, avukat vb. sivil kesim Meclis'te daha çok yer bulmuştur. Buna ek olarak çıkarılan bazı yasal düzenlemeler vasıtasıyla memurların yer değişikliği ve emekli edilmeleri, dolayısıyla siyasal alandan pasifize edilmeleri konusunda birtakım adımlar atılmıştır. Tüm bu durumlar sözü edilen dönemde bürokrasinin gücünü azaltmış hatta iktidara bağımlı hale getirmiş, bürokrasinin iktidarı etkileme kabiliyetini minimuma indirmiştir (Doğan, 2013: 79-82).

1960 yılında yapılan darbe ile DP dönemi sona ermiş, bu da bürokrasi-siyaset

ilişkilerinde yeni bir kırılma noktası olmuştur. DP iktidarı ile güç kaybeden bürokrasi, 1961 Anayasası ile tekrar üstün konuma geçmiştir. 1961 Anayasası, parlamentoyu egemenliği kullanacak tek organ olmaktan çıkartarak egemenliğin kullanımında bazı yetkili organlara da pay vermiştir. Bu yetkili organlar içinde Anayasa Mahkemesi, üniversiteler, Milli Güvenlik Kurulu, Danıştay ve diğer bürokratik kurumlar vardır. Bu dönemde Anayasa Mahkemesi yasama organı üzerinde, Danıştay da yürütme organı üzerinde etkin denetim kurabilmiştir (Belet, 2008: 94-95).

1980’li yıllardan itibaren Türk bürokrasisi aşırı büyüyüp hantallaşarak, “bürokratizm” ya da “hastalıklı bürokrasi” olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemin hâkim paradigması olan yeni kamu yönetimi anlayışının ilkeleri Türk bürokrasisine de yansımıştır (Kalağan, 2009: i). Bununla birlikte 1980’ler, Türkiye’de neo-liberal politikaların hayata geçirildiği dönem olduğundan, ciddi bir dönüşümü ifade eder. Ancak bu dönemde çıkarlarını korumak amacıyla yenilikten kaçan bir rantiyeci kesim de (bürokrasi) söz konusudur. Bürokraside yapılan reformlar ve neo-liberal politikaların uygulanışı birer çabadır ancak devlet geleneği ve siyasetçiler bu reformları engellemiştir. Keyder’e göre 1980’lerdeki mücadele otoriter, modernleştirme, ataerkil bir devlet ile modernist bir siyasal liberalizm ve yurttaşlık kavramı arasında gerçekleşmiştir. Devlet elitleri -özellikle askeri bürokrasi- artık ekonomik konular başta olmak üzere üstünlüğü siyasal elitlere bırakmışlardır. Bu da bürokrasinin rolünün sınırlandığı liberal modele Türkiye’nin yakınlaştığını göstermektedir. 1980’lerde devlet gücünün birden fazla grup arasında bölüşüldüğü (Milli Güvenlik Kurulu, emniyet güçleri, özel tim, siyasi parti temsilcileri) bir neo-feodal yapıya dönüştüğünü öne süren Tansel, temel gerilimi bu baskıcı devlet aygıtıyla toplum arasında koymuştur (Dinler, 2009: 42-45).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, modern siyasetin en çok tartışılan konularından olan siyaset-yönetim ilişkisi konusu, Türkiye özelinde incelenmiştir. Tarihin her döneminde güçlü olan siyaset ve modern dönemde güçlenen bürokratik yapıların, yönetsel süreçlerde güç paylaşımı noktasında bir karmaşa oluşturması ve devlet yönetiminde sık sık krizler çıkarması, inceleme konusunun seçilmesinde etkili olmuştur.

Çalışmada, öncelikli olarak kavramsal ve kuramsal açıklamaların yoğunluklu olmasının nedeni, incelenecek konuyla ilgili yeterli bir altyapı inşa etme amacıdır. Devletin, iktidarın veya bürokrasinin tek yönlü bir bakış açısı üzerinden ön kabulüyle yapılacak bir inceleme, tekdüze olacağından ve birçok şeyi geri planda bırakacağından, her kavram farklı paradigmlar üzerinden tartışılmaya çalışılmıştır. Böylece analitik bir perspektif ve inceleme imkânı ortaya çıkabilmektedir.

Siyaset-bürokrasi ilişkisini, güç mücadelesinde “hangisi hangisinden daha üstün” sorusu üzerinden tanımlamak, bağlamı farklı yönere çekecektir. Modern demokrasinin gereği olarak seçilmiş siyasal iktidarlara, birçok anayasada bürokrasiden hiyerarşik olarak üst konumda bulunmaktadır. Bu aşamada bürokrasinin siyasal iktidar karşısında görece özerk mi yoksa doğrudan siyasetin güdümünde tarafsız bir yapı mı olduğu sorusu daha

isabetli olacaktır.

Her iki boyut iki farklı tezi ifade etmekte olsa da, bu iki görüşü olduğu gibi benimsemek oldukça “yalın” bir bakış açısını gerektirir. Bu yüzden ne sadece bürokratların işlerini yapan ve siyasilerin emrinde olan memurlar olduğu, ne de onların siyasilerden bir miktar özerk bir güce sahip olmaları gerektiği yönündeki yaklaşımlar, realite açısından tek başına yeterli olmayacaktır. Diğer birçok alanda olduğu gibi, bu iki kurumsal yapının ilişkileri çok daha kapsamlı ve karmaşıktır. Toplumun yapısı ve kültürü, bürokratik ve siyasi kültür, kişisel hırs ve hükümetin gücü gibi yapısal parametreler de bu ilişkiyi daha kompleks hale getiren etkenlerdendir.

Üst düzey bürokratların siyasiler tarafından atanmaları ve görevden alınmaları bürokrasi siyaset ilişkisinin özellikle Türkiye gibi “duygusal toplumlarda” dengeli ve istikrarlı bir düzeyde seyretmesine engel olmaktadır. Ancak bunun başka bir alternatifi var mıdır sorusuna verilebilecek sağlıklı bir yanıt bulmak da oldukça güçtür. Çünkü birçok demokratik ülke de bu yolla bürokratik teşkilatlarını inşa etmektedir. Her ne kadar istisnai durumlar olsa da belirli bir demokratik kültüre sahip ülkelerde bürokrasi-siyaset ilişkisinin ideal olmasa da istenilen düzeye yakın seyrettiği görülmektedir.⁷ Ülkemizde ise siyasilerin hemen hemen her dönemde “bürokratik oligarşi”⁸ ve “paralel devlet”⁹ gibi yakınmaları, buna karşın bürokratların kendilerine mobbing ve hükümet baskısı yapıldığı yönünde şikâyetleri olduğu bilinmektedir. Bürokrasi-siyaset ilişkileri öylesine hassas bir konudur ki, bu ilişkilerini belirli bir dengeye oturtamamış ülkelerin, siyasi/ekonomik istikrar ve kalkınma gibi çok önemli konularda başarısız olma potansiyelleri artar.

Bu çerçevede Türk siyasi tarihinde, bürokrasi-siyaset ilişkisinin temel dinamikleri ve tarihsel gelişimi şöyle özetlenebilir: Bürokrasi ve siyaset ilişkisi, konjoktürel/dönemsel değişiklikler göstermektedir. Osmanlı’nın son dönemlerinden günümüze, hem bürokrasi hem de siyasal iktidarlar, ideolojik bir tarafın temsilcisi rolüne bürünmüş, birbirleriyle

⁷“Gelişmiş ülkelerde bürokrasi, kapsamlı ve genellikle kendi dışında alınmış siyasal kararları uygulayan bir kurumdur. Bürokratlar ise, genellikle kariyere yönelmiş uzman meslek gruplarından oluşur. Bu ülkelerde bürokrasi, siyasal sistemin yakın denetiminde ve kendine özgü ussal bir tutum ve davranış modeli çerçevesinde faaliyet gösterir. Genellikle tarafsız olduğundan ve sosyal hareketlerin öncüsü olmadığından, değişik çizgilerdeki siyasal sistemlerle görece olarak kolayca uyum içine girer. Bu ülkelerdeki yönetim kurumları oldukça fonksiyon olarak uzmanlaşmıştır. Siyasi roller, cinsiyet, renk ve asalet gibi değerlere göre değil, büyük ölçüde başarıya göre belirlenmektedir. Bürokrasi, üst derecede oldukça güçlü iç uzmanlığa ve liyakate dayanmaktadır. Siyasi karar alma prosedürleri, büyük ölçüde rasyonel ve sekülerdir. Geleneksel elitin güç pozisyonu aşınmıştır ve geleneksel değerlere yapılan referanslar, büyük ölçüde zayıflamıştır. Gayrişahsi hukuk sisteminin hâkimiyeti, bu eğilimi yansıtmaktadır. Siyasi ve idari faaliyetlerin hacmi toplumdaki önemli yaşam alanlarının tümünü kapsayacak biçimde geniştir. Siyasi iktidarla meşruluk arasında yüksek bir korelasyon bulunmaktadır. Siyasi iktidar ve meşruluk, yaygın bir toplumsal tabana dayanmaktadır ve sistemin, iktidarla meşruluk arasında bir ayrılığı devam ettirmesi mümkün değildir. Siyasal sisteme karşı halkın ilgi ve alakası yaygındır. Ancak bu, halkın genel olarak politika yapım sürecine aktif olarak katıldığı anlamına gelmemektedir. Bu doğrultuda gelişmiş ülkelerde bürokrasi ile siyasal iktidar ilişkileri istikrarlı bir durum gösterir. Bu ilişkiler, kurumsallaşmış ve belirli bir düzen içinde yürütülmesi nedeniyle, önemli bir sorun olma özelliğini genel olarak kaybetmiştir.” (Bkz. Belet, 2008: 56-57).

⁸Cumhuriyet sonrası, özellikle çok partili dönemde birçok hükümet, bürokrasinin yetki ve sınırlarını aşarak hükümet politikalarından bağımsız hareket etmesinden yakınmıştır.

⁹17 Aralık 2013 tarihinde adli bir soruşturma süreci kapsamında alınan karar ve yapılan uygulamalar, başta başbakan olmak üzere hükümet yetkilileri tarafından, devlet içerisinde siyasal iktidara karşı gelen ve onu hedef alan paralel/bürokratik bir yapılanma olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

mücadele halinde olmuştur. Osmanlı patrimonyalizmi ve Weberyen anlamda aşırı kuralcı ve disiplinli bir örgütlenme geleneği üzerine inşa edilen Türk bürokrasisi, Tanzimat itibariyle (1950’li yıllara kadar) yönetimdeki güç ilişkilerinde öne çıkmış, siyasetin önüne geçmiştir. 1950 yılında iktidara gelen liberal-muhafazakâr gelenek ile ilk kırılma yaşanarak bürokrasinin gücü geriletmeye çalışılsa da, her iki belirleyici (bürokrasi ve siyaset) 1960-2000 arası birbiriyle güç mücadelesi halinde olmaya devam etmiştir. 2002 sonrası ise liberal-muhafazakâr gelenek bir kez daha güçlü bir şekilde iktidara gelerek ikinci kırılmayı yaşatmış, süreç içerisinde siyasal iktidarlar bürokrasinin egemenliğini büyük oranda minimal düzeylere çekmiştir.

Kaynakça

Akbulut, Ö. Ö (2003) “Bürokrasi Kuramları Üzerine Bir Okuma”, 01.10.2019, <http://yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr/files/2013/09/Burokrasi.pdf>

Akyol, C.(2013) “Emile Durkheim’e Göre Eğitim”, Bahri Ata (ed.), *Emile Durkheim Üçüncü Fransa Cumhuriyeti’nde Öğretmenlerin Eğitimcisi ve Eğitim Görüşleri*, Ankara: Pegem Yayınları, ss.7-16.

Aslan, S. (2004) “Osmanlı Devletinde Ayanların İktidar Mücadelesi”, *Türk İdare Dergisi*, 444: s.195–207.

Aydın, N.(2012) “Weberyen Bürokraside Liyakat ve Türk Kamu Bürokrasisinden Bir Kesit: Siyasetin Bürokratik İronisi”, *Sayıştay Dergisi*, 85: s.51-67.

Baltacı, C. (Ed.) (2006) *Tek Kitap Alan Bilgisi 2*, Ankara: Gökçe Kitabevi.

Bayram, A. K. ve Çınar, K. (2007) “İktidar ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorluluklar, Gerilimler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1): s.11–24.

Belet, M.S. (2008) *Türk Kamu Yönetiminde Siyaset ve Bürokrasi İlişkisi: Üst Kurullar Bürokrasisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Boran, B. (2010) *Yazılar - Konuşmalar - Söyleşiler - Konuşmalar*, İstanbul: Tüstav Yayınları.

Bozkurt, Ö. (2008) v.d., *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Ankara: TODAİE Yayınları

Coşkun, B. ve Asunakutlu, T. (2001) “Max Weber ve Bürokrasi Teorisi”, *Türk İdare Dergisi*, 432: s.171-189.

Çetin, H. (2003) “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti, Meşruiyet İktidarı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (3): s. 61-88.

Çetres, İ.H. (-) “Hegel Bağlamında Birey - Devlet İlişkileri”, 9 Aralık 2018. <http://>

www.umut.org.tr/hukukungencleri/tammetinlersunular/ibrahimhalilcetres.pdf

Çevik, F. K. (2010) *Türkiye’de 1980’den Günümüze Siyasal İktidar-Bürokrasi İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir, F. (2011) “Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Bürokratların Seçilmişlerce Kontrolü Sorunu” *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18 (2), s. 63-84

Dinler, D. (2009) “Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi”, *Praksis*, 9: s.17-54.

Doğan, H.M. (2013) *Türkiye’de Siyasal İktidar – Bürokrasi İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Emre, C. (2003) *Yönetim Bilimi Yazıları*, Ankara: İmaj Yayınevi.

Engesl, F. (1990) *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Eryılmaz, B. (2004) *Bürokrasi ve Siyaset-Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Gökçe, G. vd. (2002) “Türkiye’de Siyasetin Bürokrasi Üzerindeki Etkisi: Siyasallaşma” *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 4: s.45-58

Gökçe, O. ve Şahin, A. (2002) “21. yüzyılda Türk Bürokrasisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi*, 3: s.1-27.

Gülalp, H. (1993) *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, İstanbul: Belge Yayınları.

Hegel G.W.F (2003) *Tarihte Akıl*. çev. Önay Sözer. İstanbul: Ara Yayıncılık

Heper, M.(2010) *Türkiye’de Devlet Geleneği*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Kalağan, G. (2009) *Türkiye’de 1980 Sonrası Bürokratik Dönüşüm: SYDGM Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lipset, S. M. (2008) “Robert Michels, Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu” çev. Toker Dereli, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4 (9): s. 11-38.

Marks, K. (2009) *Louis Bonaparte’in 19 Brumaire’i*, çev: Erkin Özalp, İstanbul: Yazılama Yayınları.

Sezgin, Ö. vd. (2009) “Siyaset İyi Yönetimin Mutlu Toplumun Arayışıdır”, İ.Ü.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 40: s. 77-107.

Tayyar, A. ve Birol Ç. (2013) “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1): s.107-120.

Tezcek, Ö. (2008) “Devlet ve Bürokrasi”, *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, Başkaya, F. ve Ördek, A. (der.), Ankara: Maki Basım-Yayın, ss.173–177.

Yılmaz, N. vd. (2013) “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1946) Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Weberyana Değerlendirmesi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (3): s. 263-284.

Çevre Hakkı Hangi Canlıya Haktır ve Kimin Ödevidir?

Environmental Right: To Whom, Which Creature's Right?

Şerife Demirci, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-posta: dmrcebr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7612-7014
Derleme/Compilation

Anahtar Kelimeler:

İnsan Hakları,
Çevre Hakkı, İnsan
Merkezcilik, İnsan
Merkezci Olmayan
Çevre Hakkı, Ödev

Öz

Çevresel sorunların kaynağında insanın kendisini doğadan üstün görmesi ve doğayı bilinçsizce sömürmesi yatmaktadır ve Sanayi Devriminin ardından bu sorunlar katlanarak artmıştır. Çevre kirliliği ve doğa talanı ile ilgili sorunların başlangıcı on sekizinci yüzyıla tekabül etse de, çevre hakkı üçüncü kuşak hak olarak, ilk kez yirminci yüzyılın son çeyreğinde gündeme gelmiştir. Bu çalışmada çevre hakkının doğuşu ele alınarak, bu hakkın kapsamı tartışılmaktadır. Bu hakkın doğayı araçsallaştırmadan uygulamaya geçirilebilmesi için insan merkezci çevre anlayışının yerine, çevrenin merkezde olduğu alternatif yaklaşımların benimsenmesi gerekmektedir. Günümüz canlı varlıkları ve gelecek nesiller için, iyi bir çevrede hayat sürmenin hak olduğu iddia edilmektedir; ancak bu hakkın ihlal edilmemesi ve insan dışı varlıkların korunması hususunda insana büyük görevler düştüğü vurgulanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, insan merkezci olmayan çevre hakkı perspektifinden, çevre hakkı insan yararını temel alan bir yaklaşımla kavranmamalı ama korunması ve geliştirilmesi insan ödevi olarak tanınmalıdır.

Keywords:

Human Rights,
Environmental
Rights,
Anthropocentrism,
Non-
Anthropocentric
Environmental
Right, Duty

Abstract

The source of environmental problems lies in the fact that man considers himself superior to nature and exploits nature unconsciously and after the Industrial Revolution these problems increased exponentially. Although the beginning of today's environmental problems corresponds to the eighteenth century, the right to the environment came into question as the third generation right in the last quarter of the twentieth century. In this study, first, the birth of environmental right and then the scope of this right are discussed. In order for this right to be implemented without any instrumentalization of nature, alternative approaches in which the environment is at the center of the environment should be adopted instead of the anthropocentric environment. For today's living beings and future generations, it is claimed that living in a good environment is deserved; however, it should be emphasized that human beings have great duties in respect of non-violation of this right and protection of non-human assets. In other words, from a non-anthropocentric environmental right perspective, the right to the environment should not be comprehended as a human benefit, but its protection and development of environmental rights should be recognized as human duty.

Başvuru Tarihi: 26.11.2019

Yayına Kabul Tarihi: 30.12.2019

Giriş

Çevresel sorunlar günümüzü ve hatta geleceğimizi tehdit etmektedir. Bütün insanlar çocuklarını iyi bir dünyaya getirmek, onlar için dünyayı daha yaşanılır kılmak isterler. Esasen insanın çevre üzerindeki etkisi, insanlık tarihi kadar eskidir. Fakat son yüzyıla kadar pek de konu edilmeyen çevre; atmosferin, suların ve toprağın kirlenmesiyle, canlı çeşitliliğinin giderek yok olmasıyla, genel olarak çevreyle ilgili sorunlarının artmasıyla insanlığın gündemine girmiştir. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Avrupa’da ortaya çıkan Sanayi Devrimini çevre sorunlarının miladı olarak nitelendirebiliriz. Sanayi Devriminin doğal çevre üzerindeki yıkıcı etkilerinin ve doğanın ağır bir şekilde tahribatının yirminci yüzyılın başlarında farkına varsak da, çevre sorunları hakkında bilinçlenmemiz ve sorunların çözümleri üzerine düşünmemiz yirmi birinci yüzyıla uzanır. Yakın zamanda gerek yerel gerek küresel ölçekte alınan önlemler ve çıkarılan yasalar, doğal çevrenin ve bu çevreye müdahalemizin yarattığı sorunların yeni yeni farkına vardığımızın bir göstergesidir.

Sanayileşme ve buna bağlı olarak çevre kirliliği Avrupa’da başlamış olsa da şu an bütün dünya bu sorundan zarar görmektedir. Çevre sorunlarıyla ilgili farkındalığımız artsa da, bugün etkilerinin büyük oranda gözlemlendiği çevre sorunları insan sağlığını ve genel olarak hayatını olumsuz etkilemektedir. Çevre hakkı insanın en temel hakkı olan yaşama ve insanın maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı ile bağlantılıdır (Dadak, 2015: 310). Bu yüzden de çevre kirliliği insan hakkı ihlaline girmektedir.

Teknolojik gelişmelerle, kentleşmeyle ve küreselleşmeyle doğal yaşam alanlarının giderek küçülmesi ve doğal dünyanın kirlenmesi, sadece insan hayatını değil, çevrede yaşayan bütün canlıların hayatlarını olumsuz etkilemektedir. Fakat mevcut çevre kanunu ve yasal düzenlemeler insan dışı varlıkları merkeze almamaktadır. Çevrenin korunması, yine insanların sorunlarının çözümü ve insan topluluklarının faydası için istenmektedir. Günümüzde insan merkezli çevre hakkına alternatif çevre merkezli çevre hakkının tanınması için, bazı adımlar da atılmıştır. Üçüncü kuşak hak olarak tanınan çevre hakkı, yirmi birinci yüzyıl bilinçlenmesiyle sadece insana değil dünyadaki ve hatta evrendeki bütün canlıların hakkı olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Bununla birlikte, yine de çevre hakkının çevre merkezli olması tam anlaşılammamaktadır. Hakları çoğunlukla insanın ve hatta bireyin hakları olarak tanımlarız. İnsani olmayan bir çevre hakkının mümkün olup olmadığı, mümkünse bu hakkı hangi temelden kuracağımız son dönemlerde tartışılmaya başlanmıştır. İnsan merkezli çevre hakkının mı, insan dışı varlıkları merkeze alan çevre hakkının mı daha çok farkındalık yaratacağı da başka bir sorundur. Bireysel haklarda, bireyin sahibi olduğu hakka saygı duymak ve o hakka dokunmamak, başka bireylerin sorumluluğudur. Peki, insan-dışı varlıkların haklarından bahsederken, sorumlu kim olmalıdır? Neredeyse her gün yeni gözlemlenen daha doğrusu yeni fark edilen çevresel sorunlar hak ihlali olarak görülmeye başlanmıştır. Temelde bu hakkın kime ait olduğunun öncelikli olarak çözümlenmesi gerekir. Bu çerçevede çevre hakkının bir insan hakkı mı, yoksa insan-dışı doğanın hakkı mı olduğu tartışılmaktadır. Ardından, gelecek nesillerin çevre üzerinde hakkı var mıdır yok mudur ve gelecek nesillere karşı çevre hakkı konusunda sorumlu muyuz soruları ele alınmaktadır. Bu minvalde çevre hakkının korunmasının ve pratik yaşama geçirilmesinin etik düzlemde hangi canlının veya topluluğun ödevi olduğu sorusuna yanıt aranmaktadır.

Çevre Hakkının Doğuşu

Çevre hakkının kapsamını belirlemeden önce, ‘çevre’ ve ‘hak’ kavramlarının tanımlarına bakmak yerinde olacaktır. Yaygın kabul gören tanımı, Ruşen Keleş ve Can Hamamcı tarafından *Çevrebilim* kitabında yapılmıştır: “Çevre, insan etkinlikleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen veya uzunca bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır” (Aktaran: Sevgi, 2015: 37). Çevrenin bu genel kabul görmüş tanımı, 1983 tarihli çevre kanununda da yer almaktadır (bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf>) “Ekoloji Teriminin Türkçe Karşılıkları” adlı makalesinde Sevgi, ekoloji ve çevre teriminin farklı anlamları olduğuna da işaret eder. Bir yaklaşıma göre, çevre daha çok insanı da içine alan ama insandan yola çıkarak, insan dışı doğal çevreyi tanımlarken, ekoloji doğanın kendisi olarak görülmektedir. Ekoloji, insanla ilişkisinden bağımsız olarak doğal canlı ve cansız varlıkları konu edinir (Sevgi, 2015: 35-7). Ama Sevgi’nin kendisi de aynı makalesinde ‘çevrebilim’ ve ‘ekoloji’ kavramlarının birbirinin yerine kullanılabildiğini söylemektedir (Sevgi, 2015: 27, 33, 35, 42).

Hak kavramının, tarihin eski dönemlerinden bu yana pek çok tanımı yapılmıştır. Bugününe en yakın haliyle Bilgili’nin hak tanımına bakarsak: “Hak, kişilere irade kudreti tanınmak suretiyle hukuk düzeni tarafından korunan menfaat şeklinde tanımlanabileceği gibi, hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetki veya daha kısa bir biçimde yasal yetki biçiminde de ifade edilebilmektedir” (Bilgili, 2015: 567). Louden’a göre, “haklar gereklilikten çok izinlerdir. Haklar bize taşıyıcının ne yapma özgürlüğünün olduğunu söyler” (Aktaran: Wenar, 2015: 6). Hak kavramının ilk oluştuğu tarihlere bakıldığında ihtiyaç temelli olduklarını görmekteyiz ve bu haklar genel itibarıyla insani olan haklardır. Bu anlamda insan hakları dediğimiz şey, coğrafya ve kişi ayırmaksızın şiddetli siyasi, yasal ve sosyal istismarlardan bireyleri korumayı amaçlayan normlardır (Nickel, 2019: 1). Mackie ise, bir hakkı, en önemli anlamıyla, bir ayrıcalık olarak tanımlar (Aktaran: Wenar, 2015: 6). Ancak hakları sadece dokunulmazlıklar veya ayrıcalıklar olarak düşünmek hatalıdır. Yirminci yüzyılın en önemli hak kuramcılarında Hohfeld, hakları dört grup altında toplar: Ayrıcalıklar olarak haklar, talepler olarak haklar, yetkiler ve dokunulmazlıklar (Aktaran: Beysan, 2008: 42-3).

Günümüz çevre sorunlarına bakıldığında bu sorunların insanların doğaya müdahalesiyle ortaya çıktığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu durumda, insan kaynaklı olan çevresel sorunların, büyük oranda insanlar tarafından çözüme kavuşturulması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Fakat insan etkilediği çevrenin sorunlarının çok geç farkına varmıştır. Bu düzlemde çevre hakkı konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Daha önce sözü edildiği üzere çevre hakkı, yeni nesil üçüncü kuşak haklardandır. Kısaca hakların kuşaklara ayrımlarına değinmek gerekirse; birinci kuşak insan hakları, Fransız Devrimi’yle başlayan ve sonrasında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları komisyonun çabalarıyla hazırlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde evrenselliği ilan edilen haklardır. Bu haklar bireysel haklardır; kişi özgürlüğünü ve güvenliğini garanti altına alan dokunulmazlık haklardır. Bildirgede, eğitim ve sağlık hakkı gibi talep hakları da yer almaktadır ama yine bireylerin diğer bireylere ve devletlere karşı koruduğu haklar olarak formüle edilmiştir (Dadak, 2015: 311). İkinci kuşak haklar daha çok ekonomik ve sosyal hakları güvenceye alan kolektif haklardır. Bu haklar devlete hizmet görevi yüklemektedir bu yüzden devletin mali durumuna dayanmaktadır (Dadak: 2015: 312). Üçüncü kuşak

haklar ise, küresel hakları ifade eder. 1982 yılında Birleşmiş Milletler bünyesinde “Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Üçüncü Pakt Ön Tasarısı” dört özgün hakkı düzenleme konusu işlenmiştir. Bu dört hak; çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak malvarlığına saygıdır. Üçüncü kuşak haklar diğer kuşak haklardan farklı olarak kolektif haklar olup, hakkın öznesi olan bireyin yanı sıra topluluklara ve halklara vurgu yapmaktadır. Bu düzlemde üçüncü kuşak hakların gerçekleştirilmesi için uluslararası düzlemde bütün bireylerin çabalaması gereken haklardır (Dadak: 2015: 312-313). Barış hakkı, dünya kültürel mirasının korunması hakkı ve çevre hakkı tek bir topluluğun veya bazı devletlerin sorumluluğunda olamaz; bu hakların tamamı küresel ölçekteki işbirliği ve dayanışmayla mümkün olan haklardır (Turhan, 2013: 359, 369).

Çevre sorunlarının ve etkilerinin artmasıyla yeni düzenlenmiş ve çerçevesi genişletilmiş bir hak olan çevre hakkı için ve daha yaşanılır bir dünya için tüm insan toplulukları hep beraber ve dayanışarak ellerinden geleni yapmalıdırlar. Çevre sorunları, tüm insanlar yan yana geldiği ve dayanıştığı takdirde çözülebilir. Diğer türlü tek tek insanlar veya ülkeler bu büyüklükteki sorunun üstesinden gelemeyeceklerdir (Dadak, 2015: 309, 314-5).

Bir insan hakkı olarak ilk kez 1972 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı’nda yayınlanan Stockholm Bildirgesi’nde somut ifadesini bulan “çevre hakkı” kavramı, 1992 Rio Konferansı’nda ve daha sonraki uluslararası belgelerde, ülke anayasalarında ve çevreyle ilgili özel kanunlarda yer almıştır (Dadak, 2015: 310). Bununla ilgili olarak, örneğin, Türkiye’de 1982 Anayasasının 56. maddesinde çevre hakkı tanınmış ve çevreyi koruma ödevi hem devlete hem de vatandaşlara yüklenmiştir: “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir” (Aktaran Gürseler, 2008: 200). Daha sonra 2006’da yapılan yasa değişikliğiyle çevre hakkı kanunu 1982 yılı yasasına göre genişletilmiş ve gelecek nesillerin de faydası göz önüne alınmıştır: “Bu kanunun amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır” (Aktaran: Dadak, 2015: 323).

Çevre hakkının önemi süreç içerisinde fark edilmiştir ve içeriği de süreç içerisinde değiştirilmiştir. Birleşmiş Milletler bünyesinde 1965 yılından itibaren çevre konusunda uzmanlaşan birimler kurulmuştur ve 1970 yılında “Tabiatın Korunması Hakkında Avrupa Konferansı” düzenlenmiştir. 1972 yılında Stockholm’de Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı düzenlenerek, “Dünya Çevre Sorunları ve Çevrenin Korunması” bildirisi kaleme alınmıştır. Ardından 1973 yılında “Çevre İçin Birleşmiş Milletler Programı” hazırlanmıştır (Dadak, 2015: 317). Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi Stockholm Bildirisi, çevre hakkı konusunda bir milat kabul edilir. Bu bildirmede sağlıklı bir çevrede yaşamının insanın yaşam hakkı olduğu tanınmıştır. Bu bildirme bağlayıcılığı, yani devletlere hukuki yaptırım gücü olmayan bir metindir. Ama ilk kez sorunların gün yüzüne çıkartılıp tartışılması, devletlerin sorumluluğun altının çizilmesi ve çevre hakkının insan hakkı olduğunun vurgulanması bakımından çok önemli bir metindir. 1982 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda Dünya Doğa Şartı kabul edilerek, çevre sorunları ve çevrenin korunması konusunda devletlerin yükümlülükleri ve bireylerin sorumlulukları belirlenmiştir. Ayrıca gelişme hakkıyla çevre hakkının dengelenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (Dadak, 2015: 318).

Takip eden yıllarda, Tokyo'da, Rio de Janeiro'da, Marakeş'te, Kyoto'da, Aarhus'ta çeşitli toplantılar yapılmış, toplantıların sonunda bildireler yayınlanmış ve sözleşmeler onaya açılmıştır. Bu toplantılarda, iklim değişikliği, ormanlar, biyolojik çeşitlilik, insan sağlığı, ülkelerin sorumlulukları ve benzeri çevre sorunları masaya yatırılmıştır (Dadak, 2015: 319-20). Ancak bu sözleşmeleri onaylamakta, geç sanayileşmiş, sanayileşmesini henüz tamamlamamış veya sadece işine gelmediği için çekimser davranan devletler vardır. Gelişmiş devlet arasında da bu sözleşmeyi imzalamaya direnenler mevcut: ABD bu ülkelerin başında geliyor. ABD hükümeti, ülkelerinin sanayi çağına Avrupa'daki sanayileşmiş ülkelere göre çok daha geç girdiği için, henüz onların verdiği zarar kadar vermediğini iddia ediyor. Bu devletler için gelişme, hala çevre hakkından daha önceliklidir (bkz. Nişancıoğlu, 2005).

Tüm bu yasal değişikliklere ve pratikte alınan önlemlere karşın, çevre hakkıyla mülkiyet hakları ve gelişme/kalkınma hakkı karşı karşıya gelmektedir (Gürseler, 2008: 204). Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, çevreden ziyade önceliği kalkınmaya vermektedirler. Kalkınmadan anlaşılan da daha fazla sanayileşmektir (Kuçuradi, 2011: 210). Sürdürülebilirlik ifadesi, sanayileşmeyle, çevrenin ve insan sağlığının korunmasının bir arada olabileceği düşüncesini yansıtır. Diğer bir ifadeyle, doğal çevre üzerindeki mevcut tahakküm devam ederken, çevrenin insan yararına kullanılabilirliğinin devam etmesini ima eder. Sürdürülebilir çözümler, çevre sorunlarına yaklaşımımızı, üretim ilişkilerinin kökten değişimi yerine, mevcut ilişkilerin güçlendirilmesini amaçlar.

Şuan gelinen noktada bireysel çabaların günümüzü ve geleceğimizi kurtarmakta yetersiz kaldığını görmekteyiz. Alınacak önemler ve gösterilen çabalar çevre sorunlarının yaygınlığı gibi küresel olmalıdır. Tüm insanların, şirketlerin, devletlerin ve uluslararası örgütlerin insan soyu ve bütün canlı varlığının devamı için; aynı zamanda sadece günümüz için değil gelecek için de acil eylem planlarını uygulamaya koyması gerekmektedir. Devletler ve uluslararası kuruluşlar çevreye değil de, sanayileşmeye ve özel mülkiyetin dokunulmazlığına önem verdikçe, çevre tahribatı giderek artacaktır.

Çevre Hakkının Kapsamı: Çevre İnsani Bir Hak Mıdır?

Yirminci yüzyıl çevre sorunlarının kendisini dayatmasıyla beraber insanlar, daha çok kendileri ve çevrelerindeki bütün canlılar için çaba göstermeleri gerektiğini fark etmişlerdir. Zamanla gelişen ve değişen toplumlar, sağlıklı, özgür ve güvenli bir dünya için hakları da geliştirmişler ve yeni haklar eklemişlerdir. Bu doğrultuda geliştirilen üçüncü nesil haklar insanların daha yakın ve dayanışmacı düzlemde bir araya gelmelerini zorunlu kılmıştır. Çevre hakkının ne kadar önemli ve korunması gereken bir hak olduğunu bunun için bireylere ve devletlere sorumluluklar düştüğünü ve bu doğrultuda bireylerin ve kurumların yirmi birinci yüzyıldan itibaren bilinçlendiğini ve hem bireylerin hem de devletlerin önlemler almaya başladıklarını gördük. Ancak genel itibarıyla çevre hakkı insan merkezli (antroposantrik) olarak anlaşılmaktadır. Uluslararası metinlerde de, çevre hakkı birincil kuşak hak olan yaşama hakkına referansla tanımlanmaktadır. Yani her insanın uygun bir çevrede yaşama hakkı vardır (Bilgili, 2015: 567).

İnsan merkezli çevre anlayışında insanın kendisini diğer canlılardan üstün görülmesinin etkisi büyüktür. Günümüze gelene kadar merkezde olan insanın, "ben en tepedeyim ve doğaya hükmederim" tavrı ile orantılı olarak çevreyi kendi istediği gibi kullandığı ve çevreyi yok ettiği ve çevreye geri dönülmez zararlar verdiği açık bir şekilde

görülmektedir. Ortaçağ'da hakim olan, Tanrı'nın insanı özel ve evrenin merkezinde yarattığı ve tüm diğer varlıkları insana hizmet için yarattığı inancı uzun süreler etkisini gösteren bir anlayıştır. İlerleyen dönemlere, yenilenmenin ve değişimin hedeflendiği Rönesans'a baktığımızda da durum değişiklik göstermemiştir. İnsanın merkezde ve bütün canlıların üstünde olduğu anlayışı giderek etkisini yitirmiştir. Özellikle Bacon'ın "bilmek egemen olmaktır" ve Descartes'in "mekanik dünya" görüşü bireyleri doğanın ve diğer canlıların üstünde görülmesinin nedeni olmuştur. Bilimsel ilerlemenin ve aydınlanmanın atılım geçirdiği bu dönemde Bacon, Descartes ve Newton gibi büyük düşünürlerin doğa merkezli anlayış yerine mekanik dünya görüşünü benimsemeleri ve özellikle vurgulamaları dönemimizdeki sorunların sebebini göstermektedir (Aktaran: Gül, 2013: 18).

Steve Vanderheiden gibi kimi düşünürler çevreyi halen insanla ilişkisi içerisinde kurgulamaktadırlar. Bu anlayışa göre, insandan bağımsız bir çevre düşünülemez ve çevre hakkı, insanın sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşama hakkı olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca, siyaset teorisi ve biyoetik profesörü olmasının yanı sıra ünlü bir iklim değişikliği aktivisti olan Simon Caney de, diğer canlıları da içerisine alan yeni bir çevre hakkı tanımlamanın gerekmediğini ifade eder. Ona göre, iklim değişikliğini azaltmak yeterli olacaktır. Çünkü çevre kirliliğini azaltmak insan hakları için gereklidir ve bundan, dolaylı olarak insan dışı çevre de faydalanacaktır (Aktaran: Nickel, 2019: 12-13).

Çevre dediğimiz yer başta da tanımını yaptığımız üzere birçok insan, hayvan ve hatta bitki olmak üzere çeşitli canlı topluluklarının bulunduğu ortamdır. Böyle geniş bir ortamın düştüğü, sürüklendiği kötü felaketler karşısında sadece insanın etkilendiğini savunmak pek de mümkün değildir. Söz konusu doğal çevrede sadece insanın yaşadığını ve etkilendiğini vurgulamak etik bir yol değildir. Ayrıca çevreyi büyük oranda olumsuz etkileyen ve atmosferi iklim değişikliğine sürükleyen insanın ta kendisidir (Bilgili, 2015: 567). Bu değişikliklerden insan dışı doğa, insana kıyasla çok daha fazla etkilenmektedir. Örneğin, dünya üzerinde suların kirlenmesinden insan sağlığının ciddi oranda etkilendiği bilinmektedir ama kirli suyla veya bozulan sağlıkla başa çıkmak için insanlar yeni araçlar geliştirebilirken, doğadaki diğer canlılar bu olanaklardan yoksundur. Bazı türler bu değişim karşısında yok olmaktadır.

Görüldüğü gibi günümüzde de etkilerine çok ağır bir şekilde şahit olduğumuz çevresel sorunların bu hale gelmesinde insanmerkezci tavırların etkisi büyüktür. Hristiyanlıkta kutsal kitabın ilk biçimlerinde, Yunan geleneğinde, Roma İmparatorluğu döneminde hep insanın tek biricik, doğanın ve bütün canlıların üstünde olduğu vurgulanmış olmasının etkisi büyüktür. İnsanın istediği gibi doğaya ve içinde bulunan canlılara hükmedebileceğini ve yönetebileceği genel bir kanıydı. Sanayi Devrimi ile asıl büyük kirlenmenin başladığı dönemden önce, Batı geleneğinde doğanın zarar görmesinin hiçbir önemi yoktu yeter ki insan zarar görmesini. Bu nedenle, insanlık yaklaşan çevre felaketinin farkına varmakta geç kalmıştır (Singer, 2012: 356-360). İnsan doğayı anlamaya, çözmeye ve doğadan yararlanmaya çalışırken, ne yazık ki, doğayı kirletmiş ve kaynaklarını tüketmiştir.

Ayrıca şu an için olumsuz çevre koşullarında yaşayan canlılar değil; henüz dünyaya gelmemiş, gelecekte dünyaya gelme ihtimali bulunan canlıların dahi üzerinde yaşadığımız çevre üzerinde hakları vardır. İnsan türünün gelecek nesillere olduğumuz kadar diğer canlı türlerinin de gelecek nesillere karşı sorumlu olmalıyız. Bu durumun farkına varmamız ise çok yeni olmuştur. Bu noktada "ekolojik yurttaşlık" kavramına ve

bu anlayışın yaygınlaşmasına tüm insan toplulukları olarak ihtiyacımız vardır.

Doğayı anlamaya dair fiziki ve toplumsal çevre önemli olmakla beraber, birey bilinci ve eğitiminin altı çizilmelidir. Bu bakımdan ekolojik yurttaşlık, esas itibarıyla çevre bilincine sahip ve bu bilinç yardımıyla yaşanabilir bir çevreyi inşa etmek anlamına gelir. Ayrıca bu terim gelecek kuşaklara daha temiz bir çevre bırakmayı ilke edinen, etik değerlerle donatılmış bir bilinci ifade eder (Pattabanoğlu, 2019: 6).

Ekolojik yurttaşlık anlayışı, hem dünya üzerinde çevre sorunlarından, sanayileşmiş toplumlarda yaşayan insanlar kadar en ücra sanayileşmemiş topluluklar da dahil olmak üzere, hepimizin çevre sorunlardan etkilendiğimizi; hem de çevre sorunlarına tekil veya tikel olarak çözüm bulunamayacağını ima eder. Ayrıca, canlı ve cansız doğayı kontrol etmeye çalışan insanın kendisini ekolojik bir yurttaş olarak görmesiyle, kendisine düşen görevler olduğunu da vurgular. Çevre hakkı kavramı da, çevrenin korunması konusunda ödevi de içerisinde barındırmaktadır.

Çevrenin Korunması Kendisi İçin İstenebilir Mi?

İçerine yaşadığımız son döneme kadar, çevre insanın hizmetinde ve yeni zenginlik kaynakları yaratmak için bir araç olarak görülmüştür. Aynı çevreyi paylaştığımız canlı ve cansız varlıkların insan karşısında değerli görülmemesi veya sadece araçsal olarak değerli görülmesi durumunda çıkarların çatıştığı hallerde maalesef insan dışı varlıkların göz ardı edilmesi muhtemeldir (Aydın Bayram, 2016: 216). Bu bakış açısının insanı ve insan dışı doğayı bir felakete sürüklediğinin anlaşılmasının ardından, insan merkezilik düşüncesi sorgulanmaya başlanmıştır. Çevrenin korunması anlamında insan merkezci düşüncenin temelinde şimdiki ve gelecek nesillerin doğayı eşit ve adil bir şekilde kullanabilmesi düşüncesi yatmaktadır. Bunun yanında sınırsız bir kaynak olarak görünen doğa için bazen gelecek nesiller bile göz ardı edilmiştir. Bunun aksine insan merkezci olmayan yaklaşımlarda doğanın tüm canlı ve cansız bileşenlerinin kendileri için, yani insandan bağımsız sahip oldukları “kendinde değer” için korunup kollanması gerektiği düşüncesi egemendir (Aydın Bayram, 2016: 214).

İnsan merkezci çevre anlayışının temellendirilmesi gerekmektedir. Peter Singer bu insan merkezli olmayan bir çevre hakkı kuramı geliştirmeyi hedeflemektedir. Örneğin, bakir bir orman, gezegenimizin başlangıcından bu yana milyonlarca yıl süren zamanın ürünüdür. Bu açıdan bakıldığında böyle bir ormanı ekonomik değer için veya üretim elemanı olarak kullanmak sadece belirli bir dönemin insanı için mi haktır? Maddi açıdan bu ormanın değeri bir kesim insanın ihtiyacını karşılamaya yetebilir fakat bu orman üzerinde sadece o dönem insanların hakkı veya önceki nesillerin emekleri değil, sonraki nesillerin bile hakkı vardır. Üstelik bir sefer yok edilen kadim ormanın geçmişle olan bağlantısı asla geri kazanılamamaktadır. Kadim bir ormanın yok edilmesinin pek de önemli olmadığını savunan insanlar gelecek nesiller için bu ormanın önemli olmayacağını savunabilirler. Singer geleceğe dair böyle bir öngöründe bulunamayacağımız eleştirisini dikkate alır. Ancak bu muhtemel eleştiriye karşı kültür mirasımızdan yola çıkarak yanıt verir. Louvre Müzesindeki eserleri korumak için şu an harcanan paraları örnek verirsek, bizim için bile eski dönem değerlerinin ne kadar önemli olduğunu görürüz. Ayrıca Singer, hiçbir sanat eserine bakmanın da serin rüzgârların estiği kayalık bir tepeden yürüyüp aşağıdaki ormanlık vadiye bakmanın zevkini veremeyeceğini savunur. Gelecek nesillerin bizim kadar değer vermese bile bu zevki almak istemeyeceklerini bilemeyiz. Bu bağlamda

Singer için gelecek nesillerin kadim bir ormanın değerini bilmelerinin bizim emeklerimiz doğrultusunda olacağını, bizim ormanı katledip alacağımız faydadansa onlara korunmuş ve saklanmış bir ormanı miras bırakmamız diğerlerinin hakkını korumak açısından daha mantıklı görünmektedir (Singer, 2012: 360-365).

Bu örneklerden de görülebileceği üzere, gelecek nesillerin adına da doğal çevrenin korunması gerekmektedir. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, sadece bizim değil, gelecek nesillerin de sahip olduğu bir haktır. Peki, hissetme yetisine sahip diğer canlılar için bir değer yok mudur? Bu doğrultuda, insan dışında diğer canlılarında hissetme yetisine sahip olduğunu ve onlarında ölümden acı duyduklarını biliyoruz, en azından bir hayvanı boğazlamak için üstüne yürüdüğümüzde bizden kaçma istediğinin olduğunu farkındayız. Aynı düzlemde boğulan bir keseli sıçanın ne hissedebileceğini veya sular altında kalan ağacın yavaş yavaş ölmesinin onun için ne anlama geldiğini bilemeyiz fakat kendimiz üzerinden düşünürsek ölümün acı olduğunu bilebiliriz. Bu alanın önde gelen düşünürlerinden biri olan Paul Taylor *Doğaya Saygı* kitabında aynı düşünceleri paylaşır ve kendimizi nasıl görüyorsak diğer canlıları da kendimizi gördüğümüz gibi görmemiz gerektiğini vurgular. Bu düşünceye ek olarak, ölümün veya değersizliğin onların açısından da aynı olduğunun farkına varmamız gerektiğini söyler (Aktaran: Singer, 2012: 365-373).

Görüldüğü gibi yaşadığımız çevrede insan dışı varlıklarında bir değerinin olduğunu gitgide kirlenen dünyada onlarında zarar gördüğünü ve en önemlisi onlarında temiz bir çevrede iyi bir yaşam sürmeye hakları olduğunu gördük. Fakat insan dışı varlıklar çevrenin olumsuz koşullarından ne kadar etkilenmektedirler? Bu sorunun cevabını farklı düşünürler ve yapılan deneyler üzerinden görmemiz daha kolay olacaktır.

Singer, evrensel olduğu iddia edilen insan hayatının kutsallığı ve insan değeri gibi yargıların insanı esasen rasyonel bir varlık olarak tasarlamamızdan kaynaklandığını iddia eder. Bugünkü etik ve ahlaki değerler rasyonel olma özelliğine dayandırılıyor. Fakat bebekler veya zihinsel engelliler rasyonel olma özelliğine sahip değildir. Buna karşın şempanzeler yeni doğmuş bir bebekten ve zihinsel engelli bir bireyden her konuda daha yetkindir. Bu perspektiften rasyonellik ve ahlaki yetkinlik kriterleri sağlamayan bireylerin hayatlarının kutsal ve değerli sayılmayacağı açıktır (Aktaran: Kibar, 2018: 178). Bebekler ve zihinsel engelli bireyler ahlaki statüye sahip olmadıklarından, sorumlu da kabul edilmezler. Burada Singer'ın altını çizmek istediği, ahlaki değeri esasen rasyonel olma ölçütünden türetmediğimizdir. İnsanlar rasyonel olmayan türdeşlerini de rasyonel olanlar kadar korur. Bundan dolayı etiğin kapsamını genişletmek istiyorsak, eşitliğin sınırını rasyonellik olarak çizmemeliyiz. Türdeşliğin sınırını çizmeye çalıştığımızda, türümüzü değerli kılan ne sorusuyla karşılaşırız. Türümüzü değerli kılanın düşünme kapasitesi, dil ve iletişim becerileri, toplumlar kurma, üretim vb. olduğunu ileri süreriz. Ama bu özellikler türümüze yakın diğer türlerde de farklı düzeyler de mevcuttur. Buradan hareketle Singer, etiğin eşitlik kapsamı içerisine zihinsel engelliler ve bebekleri aldığımız gibi hissetme yetisine sahip canlıları da dahil etmemiz gerektiği sonucuna ulaşır (Aktaran: Kibar, 2018: 189).

Thomas Nagel ise bu konuyu “Yarasa Olmak Nasıl Bir Şeydir?” adlı ünlü makalesinde ele almaktadır. Bu makalede, bir insanın onun dışında olan bir canlıyı nasıl anlayabileceği, insan kendisinden farklı bir canlının yerine kendisini koyabilir mi soruları tartışılmaktadır. Bir yarasa olduğumuzu düşündüğümüzde, nasıl bir şey olduğu bize uzak

bir düşünce gibi gelmektedir. O yarasanın sonarına sahip olsak bile yarasa olduğumuz fikri hala uzak gelir. Aynı şekilde doğuştan kör ve sağır birinin benim deneyimlerime ulaşabilmesinin zor olduğu gibidir. Nagel “bir yarasa olmanın nasıl bir şey olduğu hakkında bir fikir oluşturmak (ve daha ziyade bir yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu bilmek) için bile kişinin bir yarasanın bakış açısını kullanması gerektiğini” ifade eder (Aktaran: Tümkiye, 2017: 35-36).

Diğer canlıların düşünmeleri, hissetmeleri ve acı çekmeleri konusunda hiçbir zaman emin olamayacağımız boşluklar olabileceğine Dennett da katılmaktadır. Dennett ise *Bilinç Açıklanıyor* kitabında hayvanların duyarlılığı adına şunları söylemektedir:

Acı çekmek için yeteri kadar akıllı tek yaratık insanlar değildir. Bentham’ın atı ve köpeği, davranışlarıyla yeterli zihinsel karmaşıklığa sahip olduklarını gösterirler. Acı aralıklarını ve diğer dayatmaları ayırt edebilecek ve umursayacak zihinsel yetilere sahiptirler. Hayvanların acı çekmesi, insanın acı çekme olanaklılığının ufkuyla kıyaslandığında, dar bir aralığa sahip olsa da, onların acısı da ihmal edilebilir olmaktan çok uzaktır. Diğer memeliler, özellikle insansı maymunlar, filler ve yunuslar daha geniş bir aralığa sahiptirler (Dennett, 2017: 526).

Dennett buna ek olarak Dawkins’in makalesinden aldığı bir deneyle devam eder. Açık havada geniş gübre çöplüklerinde gün boyu çöplük eşeleyerek tavuklar oradan alınıp küçük bir kafese konulduklarında acı çekip çekmedikleri merak edilmiştir. Elbette tavuklara kümes mi çöplük mü diye bir tercih şansı verilse tavuklar çöplüğü seçeceklerdir. Fakat tavuklara içi su ve yem dolu kafes mi çöplük mü diye bir tercih sunulsa? İçi su ve yemek dolu kafese daha sonra, tavukların kafesler arasında gidip gelmeleri için uğraşmalarını gerektirecek bir zorluk daha getirildi. Ya bir koridor atlayarak ya da siyah plastik bir perdeyi iterek geçmeleri gerekiyordu. Tavuklar daha önce az zaman geçirdikleri, içinde yemek ve su dolu kafeste daha çok zaman geçirmeye başladılar. İlerleyen zamanda tavuklar artık çöplüğü umursamıyorlardı. Dawkins’in bu deneyden çıkardığı sonuç acı çekme hissini rasyonel varlıklara ait bir özellik olduğudur. Fakat Dennett için bu ulaşılan sonucun insan dışı varlıklara karşı yükümlülüğümüzü azaltacağı anlamına gelmez. Çünkü birçok hayvan acı çekme yetisine sahiptir. Çevre felsefesi alanında, *sentio-centrism* adı altında kabul görmüş bu yaklaşımın tarihi eskilere dayanır, örneğin Hume ve Bentham’da da bu düşünce mevcuttur. Bu, acı çekmenin varlığı veya yokluğu hakkındaki nesnel soruyu cevaplandırabilir ama o, bilincin böylesine kalpsiz mekanistik biçimlerde açıklama yoluyla bozulan ahlaki duyguları çözmez. Daha fazla risk barındırmaktadır (Dennett, 2017: 527-529).

Nagel gibi bir yarasa benzemenin insan türü açısından hayal edilemez bir şey olduğunu savunur. Fakat Dennett bu düşüncüyü eleştirmektedir. Dennett için insan kendi insani özelliklerini insan dışı varlıklara yüklemektedir. Bu yüzden yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu anlayamamaktadır. Fakat Dawkins’in makalesinden aldığı deneyin sonucunda beyan ettiği düşüncesinden de görüldüğü üzere insan dışı varlıklara yapılan eziyet ve işkencelere sessiz kalacağımız anlamına gelmez. Bunun aksi bir durum daha fazla risk barındırmaktadır.

Çağımızın önemli düşünürleri Singer, Dennett, Nagel’in da ortaya koyduğu gibi insan dışı varlıkların da bir hissini olduğunu görmemiz gerekmektedir. Yaptıkları deney ve gözlemler sonucunda ortak bir payda söylediklerini ele almamız gerekirse, açık bir şekilde ifade ettikleri üzere bizim dışımızdaki varlıklar ile bu çevreyi paylaşmaktayız.

Dolayısıyla çevre koşullarından insan dışı canlıların da etkilendiğini, acı çekmenin sadece insana özgü olmadığını, insan dışı canlıların belki insan kadar olmasa da acı çektiğini anlayabiliriz. İnsan dışı canlı ve cansız doğanın salt araç olarak görülmesi, bu tahribatı yaratmıştır. İnsanın merkezde olduğu ve canlı ve cansız çevrenin araçsallaştırıldığı bir çevre hakkı kavramı ve çevre etiği sorunları çözmekte yetersiz kalacaktır.

Çevre hakkı, insan sağlığını ve genel olarak yaşam kalitesini etkileyen bir sorun olarak ortaya çıktığında, ilk elden çevre hakkıyla insanın esenliği hedeflenmiştir. Ancak diğer canlı ve cansız varlıklar hesaba katılmadan, insan merkezci çevre anlayışlarıyla doğanın ve diğer canlıların araçsallaştırılması devam edecektir. Çevre hakkı insan merkezci olmayan bir anlayışla kavranmalı ve asıl sorumlunun insan olduğu unutulmamalıdır. Çevre hakkının kapsamı, bütün canlı ve cansız doğayı içerisinde alacak şekilde genişletilmeli ama bu ödevin taşıyıcısı insan olmalıdır. Kısacası, çevre hakkı insan yararı için, araçsal bir hak olarak kurgulanmamalı. Buna rağmen çevre hakkı insana büyük sorumluluklar yüklemektedir. Elbette bu hakkın en iyi şekilde sürdürülmesi ve uygulanması için sadece bireylere hak ve ödevler yüklenmemeli, sorumluluk, gruplara, dernek gibi örgütlere ve hatta devletlere atfedilmelidir.

Sonuç Yerine

İçerisinde bulunduğumuz yüzyılda çevrenin korunması zorunluluğun yanında, insanların kendilerini düşünürken, gelecek nesilleri ve diğer canlı varlıkları da düşünmesi gerektiği artık yaygın bir şekilde kabul görmektedir. Ayrıca çevre hakkının her canlının ortak hakkı olduğu da savunulmaktadır. Çevre hakkının geliştirilmesi ve korunması için, insan merkezli bir görüşten çok diğer canlıların ve gelecek nesillerin çıkarlarının da hesaba katılması gerekliliğinin temel alınması gerekmektedir. Çevre tanımında da ele aldığımız üzere çevre eşittir insan değil, çevrenin canlı-cansız bütün varlıklar ve ilişkilerinden ibaret olduğu anlaşılmalıdır. Günümüz hak tanımlarında ele alındığı gibi sadece insan değil diğer varlıkların da çevre üzerinde hakları olduğu vurgulanmalıdır.

Sorumluluklarla ilgili olarak, sorumluluğun bireylere mi, devletlere mi düştüğü konusu da sıkça tartışılmaktadır. Bu çalışmada insana düşen sorumluluklar derken, hem bireyler hem devletler hem de uluslararası kuruluşlar kastedilmektedir. Elbette genel ve kalıcı bir yarar sağlamak için sadece bireylere değil toplumlara, devletlere ve hatta uluslararası örgütlere büyük işler düşmektedir. Çevre eğitimi, çevre sorunları hakkında farkındalık, ödev konusunda genel bilinçlenme ve çevre hakkı bilincinin geliştirilmesi, hukuksal düzenlemeler iyileştirilmesi, şarttır. Ancak daha köklü değişiklikler için, uluslararası adımlar atılması gerekmektedir çünkü sorun küreseldir ve bireylerin kişisel erişimlerinin çok ötesindedir. Üçüncü kuşak haklar da bu sorunların insan topluluklarının ve devletlerin işbirliğiyle ve dayanışmasıyla çözülebileceğini vurgulamaktadır.

Kaynakça

Aydın Bayram, Selma, (2016) "The Use of the Concept Of Intrinsic Value in Anthropocentric and Non-Anthropocentric Approaches in Environmental Ethics: A Metaethical Investigation", Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Beysan, Nazime, (2008) *Hak Kavramının Hukuk Felsefesi Açısından Analizi*, İstanbul

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora tezi.

Bilgili, Muhammed Yunus, (2015) “Anayasal Bir Hak Olarak Çevre Hakkı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2) 563-584.

Çevre Kanunu (1983). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf>. Erişim Tarihi:29.12.2019.

Çürük, Leyla, (2016) “Türk Hukukunda Çevre Hakkının Korunması”, Bartın Üniversitesi, İ.İ.B.F.

Dadak, Kemal, (2015) “Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı 5, Yıl 2015, Cilt 0, 309-326.

Dennett, Daniel, (2017) *Bilinç Açıklanıyor*, çev. Sibel Kibar, Birinci Basım, İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Gül, Fikri, (2013), “İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, 2013, 17-21.

Gürseler, Güneş İ, (2007), “İnsan Hakları, Çevre, Anayasa”, TBB tarafından yapılan sempozyum konuşmasıdır, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2008-75-408>.

Kibar, Sibel (2018). “Peter Singer”. *Modern Felsefe Tartışmaları*. Ed. Eray Yağanak. İstanbul: Sosyal yayınları.

Kuçuradi, İ. (2011). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. 2. Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Nickel, James, (2019). “Human Rights”, *Stanford Felsefe Ansiklopedisi*, Edward N. Zalta (ed.), Erişim adresi: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/rights>. Erişim tarihi: 01.10.2019

Nişancıoğlu, Murat. (2005). “Kyoto: Sorular – Yanıtlar”, BBC Turkish, Erişim Adresi: http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051129_kyoto_explained.shtml. Erişim Tarihi: 23.12.2019.

Pattabanoğlu, Fatma Zehra. (2019). “Nature-Environment Consciousness and Education in Terms of Moral Philosophy”. *ASEAN Journal of Social Sciences & Humanities, Special Issue* No. 1 December 2019, ISSN: 2651-7876.

Sevgi, Orhan, (2015). “Ecology Teriminin Türkçe Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Avrasya Terim Dergisi*, 2015, 3 (1): 27-46.

Singer, Peter, (2015) *Pratik Etik*, çev. Nedim Çatlı, Birinci Basım, İstanbul: İthaki Yayınları.

Turhan, Aydın, (2013) “İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt: 4 Sayı:2 Yıl 2013.

Tümkaya, Serdal, (2017) “Thomas Nagel’in ‘Fizikalizm’ ve ‘Yarasa Olmak Nasıl Bir Şeydir’ Makalelerinin Bilince Nesnel Bir Açıklama Verme Arayışı Açısından

Kıyaslanması”, *Beytulhikme Philosophy Circle Beytulhikme International Journal of Philosophy* 7 (1) 2017 Research Article: 23-4.

Wenar, Leif, “Rights”, *Stanford Felsefe Ansiklopedisi* (Güz 2015 Basım), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/rights/>>.

Markalaşma Sürecinde Pazarlama Amaçlı Halkla İlişkilerin Rolü ve Önemi

The Role and Importance of Marketing Public Relations in Branding Process

Zübeyde Süllü, Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-posta: zsullu@kastamonu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4908-8640
Derleme/Compilation

Anahtar Kelimeler:

Markalaşma, Pazarlama
Amaçlı Halkla İlişkiler,
Bütünleşik Pazarlama
İletişimi, Pazarlama

Öz

Pazarlama faaliyetleri; üretim, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki çarpıcı değişimler sonucunda oldukça büyük değişimlere uğramış ve bu durum en çok pazarlama iletişim sürecini etkilemiştir. Reklam ve satış-tutundurma maliyetlerinin giderek artmaya başlamasıyla işletmeler ile birlikte çalıştıkları iletişim ve reklam ajansları tüketicilere ulaşmanın farklı yolları üzerinde durmuş ve çözümler geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bu çözümlerden biri olan pazarlama amaçlı halkla ilişkiler uygulamaları diğer pazarlama bileşenlerini desteklemekte ve işletmelere pazarlama hedeflerine ulaşabilmeleri için yeni ve özgün uygulama alanları sunmaktadır.

Bir işletmenin sahip olduğu markaların kişiliği ve imajı tüketicilerin satın alma kararını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle pazarlama iletişimi sürecinde marka oluşturma ve yönetiminde marka yöneticilerinin yanı sıra halkla ilişkiler biriminin de katkıları ve desteği sağlanmalıdır. Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler uygulamalarının önemli işlevlerinden biri, işletmenin üretim süreci ile ilgili yenilik ve değişikliklerin müşterilerle diğer dış ve iç hedef kitlelere duyurulmasıdır. İşletmeler pazarlama amaçlı halkla ilişkiler uygulamalarından yararlanarak; yeni pazarlara farklı yöntem ve tekniklerle kendilerini ve markalarını tanıtmaya imkân bulmaktadırlar. Bunun yanı sıra işletmeler, ürün ve marka imajını olumlu biçimde şekillendirerek; müşterilerde marka bağlılığı oluşturabilmekte ve marka konumlandırması yapabilmektedirler. Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler uygulamaları, kriz iletişimi ve yönetimi sürecinde de etkili olmaktadır.

Halkla ilişkilerin pazarlama iletişiminde en önemli katkısı, satış tutundurma, reklam, pazarlama ve kişisel satıştan farklı olarak kısa vadedeki satışlara değil uzun vadede ürün markasının olumlu imajına güven ve itibar oluşturmayı amaçlayan marka konumlandırmaya odaklanmasıdır. Bu nedenle pazarlama amaçlı halkla ilişkilerde, iletişim süreci etik ve katılımcı bir biçimde gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada, günümüzde uygulamalarına giderek daha çok rastlanılmakta olan pazarlama amaçlı halkla ilişkilerin markalaşma sürecindeki yeri ve önemi ele alınmıştır. Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır.

Keywords:

Branding, Marketing
Public Relations,
Integrated Marketing
Communication,
Brand, Marketing

Abstract

Marketing activities have undergone significant changes in the historical process as a result of the dramatic changes in production, communication and transportation Technologies. In this case, most has affected the marketing communication process. In this case, businesses and the communication and advertising agencies they work with are focusing on different ways of reaching consumers and developing solutions. One of these solutions is marketing public relations practices supports other marketing components and provides businesses with a new and unique practice area to achieve their marketing goals.

The personality and image of brands owned by a business directly affects consumers' decision to buy. For this reason, the contributions and support of the public relations department as well as brand managers should be provided in brand creation and management during the marketing communication process. One of the important functions of marketing public relations practices is to announce innovations and changes related to the business's production process to customers and other external and internal audiences. By using marketing public relations practices, businesses have the opportunity to introduce themselves and their brands to new markets with different methods and techniques. In addition, businesses can create brand loyalty and brand positioning in their customers by shaping their product and brand image in a positive way. Marketing public relations practices are also effective in crisis communication and management process. Unlike advertising, sales, promotion, direct marketing and personal sales, the most important contribution of public relations to marketing communication is its focus on positioning, which aims to build trust and reputation in the positive image of the product brand in the long term rather than on short-term sales. Therefore, in marketing public relations, the communication process is carried out in an ethical and participatory manner. In this study, was examined the place and importance of marketing public relations in the branding process, whose practices are increasingly being encountered today. In this study, Descriptive analysis method was used.

Başvuru Tarihi: 16.12.2019

Yayına Kabul Tarihi: 29.12.2019

Giriş

Pazarlama iletişimi, geçtiğimiz yüzyılın son dönemlerine kadar genellikle reklam uygulamaları üzerinden gerçekleştirilmiştir. “Hedef kitlede arzu edilen tepkiyi uyandırma amacıyla bütünleşik uyarıcıları sunmak, mevcut işletme mesajlarını değiştirmek ve iletişim olanakları oluşturmak amacıyla, kurulu iletişim kurallarını kullanarak, pazardan mesajları alma, açıklama ve o doğrultuda hareket etme süreci” (Delozier, 1976: 168) olarak tanımlayabileceğimiz pazarlama iletişim sürecinin uygulanmasında uzun bir dönem halkla ilişkiler, satış tutundurma, doğrudan pazarlama gibi hizmetler işletmelerin nadiren başvurduğu pazarlama bileşenleri arasında yer almıştır.

Günümüzde küreselleşme süreci ile birlikte rekabetin artması, aynı işlevi gören ürünlerin çoğalması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin öngörülemez biçimde gelişmesi sonucunda bilgiye ulaşmanın kolaylaşması ve tüketicilerin bilinçlenmesi sonucunda işletmelerin ürün ve hizmetlerini istedikleri gibi konumlandırımları, hedefledikleri olumlu marka imajını yerleştirmeleri zorlaşmaktadır. Son yıllarda reklam ve satış tutundurma içerikli iletişim süreçleri yerine hedef kitlelere ulaşma imkânı daha fazla olan halkla ilişkiler uygulamaları bir çıkış noktası olarak görülmeye başlanmıştır. Çeşitli toplumsal kesimlerin desteğini ve onayını kazanan sosyal sorumluluk çalışmaları başta olmak üzere, ürün pazarlaması aktiviteleri ve satışları doğrudan etkilemeyen ancak dolaylı olarak arttıran diğer halkla ilişkiler uygulamaları giderek daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda ürün markalarının halkla ilişkiler teknikleri kullanılarak pazarlandığı uygulamaların sayısı son çeyrek yüzyılda artış göstermiştir. Klasik pazarlama yöntemlerinin günümüzün bilgi ve iletişim toplumlarında yeterince ilgi görmemesi ile başlayan bu süreç pazarlama iletişimi uygulamalarında stratejik halkla ilişkiler uygulamalarını ve sosyal paydaşlara yönelik sosyal aktiviteleri ön plana çıkararak bu uygulamaların önemini ve etkisini arttırmıştır.

Harris’e göre pazarlama amaçlı halkla ilişkiler; tüketicilerin gereksinimleri, ilgi ve istekleri, çıkarları doğrultusunda işletmenin ve ürünlerin kimliklerini belirleme, güvenilir bilgi ve iletişim aracılığıyla tüketimi ve müşteri memnuniyetini teşvik eden planlama, uygulama ve değerlendirme programlarını kapsayan bir süreçtir (1998:3,5). Bu özelliklerinden dolayı pazarlama amaçlı halkla ilişkiler günümüzde birçok ürün ve hizmet için elverişli satış çözümleri bulmaya başlamış ve bu uygulamalara başvuran işletmelerin sayısı giderek artmaya başlamıştır.

Bu çalışmada günümüzde uygulamalarına giderek daha çok rastlanılmakta olan pazarlama amaçlı halkla ilişkilerin, markalaşma sürecindeki yeri ve önemi ele alınmıştır. Bu bağlamda pazarlama, markalaşma ve pazarlama amaçlı halkla ilişkiler kavramları ve aralarındaki bağlantı literatür taraması yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Bütünleşik Pazarlama İletişimi ve Pazarlama Amaçlı Halkla İlişkilerin Gelişimi

Bütünleşik Pazarlama İletişimi ve Halkla İlişkiler Pazarlama Bağlantısı

Pazarlama, ürün ve hizmetlerin, tüketici ihtiyaç ve isteklerinden yola çıkılarak tespit edilmesi ile başlayan ve bu ürün ve hizmetlerin üretimini, dağıtımını, satışını ve kimi zaman satış sonrası işlemlerini gerçekleştiren bir süreci kapsamaktadır. Modern

anlamda pazarlama; kişisel ve örgütsel amaçlara ulaşabilmeyi sağlayacak mübadeleleri gerçekleştirmek için, fikirlerin, ürünlerin, hizmetlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması tutundurulması ve dağıtılması ile ilgili planlamaların yapılması ve uygulanması sürecidir (Mucuk, 2001:4). Pazarlamayı oluşturan temel işlemler ise; pazara ilişkin araştırma yapma ve bilgi toplama, pazarı bölümlendirme, hedef pazar seçimi, ürün planlama ve geliştirme, fiyatlandırma, dağıtım ve tutundurmada oluşmaktadır (Akat, 2008:1).

Pazarlama faaliyetleri üretim, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki çarpıcı değişimler sonucunda tarihsel süreç içerisinde oldukça büyük değişimlere uğramış ve bu durum da en çok pazarlama iletişim sürecini etkilemiştir.

Pazarlama yöneticileri, pazarlama iletişim araçlarını 1990'lı yıllardan önce, bütüncül bir iletişim anlayışından uzakta ve farklı işlemlerin, farklı mesajlarla yürütülmesi anlayışı ile kullanmaktaydılar. Günümüzde kısmen de olsa devam eden bu anlayış özellikle çok uluslu şirketler ve diğer büyük işletmeler tarafından terk edilmiştir. Ancak bundan yaklaşık otuz yıl öncesine kadar işletmeler pazarlama süreci denilince genellikle reklam faaliyetlerine odaklanmaktaydılar. Bütünleşik pazarlama iletişiminin diğer unsurları olarak gördüğümüz araçları da kullananlar olmakla birlikte reklam, pazarlamanın en büyük kısmını oluşturmaktaydı. İşletmelerin halkla ilişkiler birimleri ya da eğer varsa hizmet aldıkları halkla ilişkiler danışmanlık ajansları, kurumsal itibarın korunması, medya ilişkileri, kimi zamanda medya da işletme ile ilgili olumlu haberlerin yayınlanması gibi konularda destek sağlıyor bunun dışında kendilerinden ürün ve hizmetlerle ilgili sistemli bir destek alınmıyordu. Halkla ilişkiler bölümü genellikle toplu posta gönderimi, satış noktalarında reyon düzenlemesi, basın bülteni hazırlanması ve gönderimi gibi sınırlı etkinlikleri düzenlemekle sorumluydu (Tunçel, 2009).

Günümüzde ise geleneksel tutundurma çalışmalarına oranla daha çok etkili olması nedeniyle modern pazarlama sürecinde çok yönlü ve çok amaçlı bir iletişim çabası olan "bütünleşik pazarlama iletişimi" kullanılmaktadır. Bütünleşik pazarlama iletişimi; tek yönlü iletişimle değil potansiyel ve mevcut müşterilerle çift yönlü, müşteriye de işin içine katan, etkileşimli, sıcak temas noktalarında potansiyel ve mevcut müşterilerle mümkün olduğunca sık buluşmanın sağlandığı uzun soluklu yani sürekli, düzenli stratejik bir iletişim biçimidir (Schultz, Tannenbaum ve Lauterborn, 1992:2-13). Bütünleşik pazarlama iletişimi, müşterilere yönelik ikna edici iletişim türlerini kapsamaktadır. Bütünleşik pazarlama iletişimi bileşenleri olan, reklam, halkla ilişkiler, satış geliştirme, doğrudan pazarlama, kişisel satış, ticari fuarlar satış noktası iletişimi uygulamalarının birbiriyle uyumlu biçimde gerçekleştirilmesi süreci olarak da kabul edilmektedir (Bozkurt, 2007:16-17). Bir işletmeye ve markasına ilişkin tüm mesajlar stratejik olarak koordineli biçimde sunulduğunda bunun etkisi, satış teşviki, pazarlama, halkla ilişkiler gibi pazarlama süreci unsurlarının birbirinden bağımsız planlanıp, uygulanması ve birbiriyle çelişen mesajlar gönderilmesiyle karşılaştırılınca daha etkili olmaktadır (Harris, 1997:91). Pazarlama amaçlı halkla ilişkileri daha çok pazarlama kampanyalarına destek olan ve reklam işlevini destekleyen bir uygulamalar bütünü olarak görülmektedir (Shimp ve Delozier, 1986:31).

Halkla ilişkiler ve pazarlama bağlantısına ilişkin olarak literatürde başka görüşler de mevcuttur. Kimi araştırmacı ve yazarların çalışmaları halkla ilişkilerin pazarlamadan çok farklı bir alan olduğunu ve pazarlamadan daha çok kurumsal iletişim, finansal halkla

ilişkiler, medya ile ilişkiler, sosyal sorumluluk uygulamaları, itibar yönetimi, lobicilik gibi uygulamalara yakın olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte pazarlama amaçlı halkla ilişkileri de halkla ilişkiler alanındaki yaklaşımlardan biri olarak görenler vardır. Bazı akademisyenler ve yazarlar ise halkla ilişkileri pazarlamanın bir alt dalı olarak görme eğilimindedirler. Literatürde izlenen en yaygın yaklaşım ise halkla ilişkilerin kurumsal halkla ilişkiler ve pazarlama ağırlıklı halkla ilişkiler olarak ikiye ayrılmasıdır (Tosun, 2004:22). Van Riel'e göre kurumsal halkla ilişkiler bir işletmeyi pazardaki diğer işletmelerden ayırarak daha cazip ve belirgin bir konuma getirmeyi amaçlar ve kurum kimliği çalışmaları sonucunda oluşan kurum imajı üzerinde odaklanır (1995:75).

Halkla ilişkiler ve pazarlama kullandıkları teknikler açısından birbirlerine benzeyen uygulama alanlarıdır. Bu nedenle kimi zaman halkla ilişkiler uygulamacılarının da pazarlamayı kendi şemsiyeleri altında gördüklerini belirtmek gerekmektedir (Saçkan, 1994:4).

Literatürde kısaca MPR (marketing public relations) biçiminde de ifade edilen pazarlama amaçlı halkla ilişkilerin giderek artan biçimde kullanımı, 1980'lerden sonra gerçekleşmiştir. Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler kavramı ilk kez, pazarlama etkinliklerini desteklemek amacıyla gerçekleştirilen halkla ilişkiler uygulamalarını ifade etmek amacıyla ABD de kullanılmıştır. Hatta MPR'ın kurumsal halkla ilişkilerden bağımsız bir alan olarak değerlendirilmesini isteyen bazı uzmanlar; halkla ilişkilerin bu türünün kendi içinde özdeşleştiğini, tüketici özelliği taşımayan kamularla ilişkileri de kapsayan halkla ilişkilerin diğer biçimlerinden ayrı olarak ortaya konulmasını önermişlerdir (Peltekoğlu,2001:34).

Pazarlama Amaçlı Halkla İlişkiler Nedir?

Son çeyrek yüzyıldır giderek daha çok işletmenin uygulamalarında yer verdiği pazarlama amaçlı halkla ilişkileri kavramsallaştırıp tanımlayabilmek öncelikle "halkla ilişkileri" başka bir deyişle halkla ilişkilerin ilk ortaya çıkan ve daha yaygın olarak uygulanan bir türü olan "kurumsal halkla ilişkilerin" ne olduğunu bilmeyi de gerektirmektedir.

Halkla ilişkiler, İngiliz Halkla İlişkiler Enstitüsü tarafından en kısa biçimde; "işletme ve hitap ettiği kitle arasında ortaklaşa bir anlayış ve iyi niyet kurmak ve bunu sürdürmek amacıyla planlanmış ve desteklenmiş çabalar" olarak tanımlanmıştır (Jeffkins, 1998:66). Yine geniş biçimde kabul gören bir başka tanıma göre ise halkla ilişkiler; "Organizasyon ile ilgili çevreleri yani hedef kitleleri arasında karşılıklı iletişimi, anlamayı, kabulü ve işbirliğini sağlayıp sürdürülmesine yardım eden; yönetimi kamuoyu konusunda sürekli bilgilendirerek, ona karşı duyarlı olmasına yardımcı olan; yönetimin kamu yararına hizmet etme sorumluluğunu tanımlayıp vurgulayan; eğilimlerin önceden saptanmasına yardımcı olmak için erken bir uyarı sistemi görevi yaparak, yönetimin değişikliğe ayak uydurmasına ve değişiklikten yararlanmasına yardım eden; araştırma yöntemleri ile sağlıklı ve etik ilkelere uygun iletişim tekniklerinden birincil araçlar olarak yararlanan özgün bir yönetim fonksiyonudur (Cutlip vd. 1999:38).

Türkiye'de halkla ilişkiler alanının en önemli isimlerinden biri olan Asna da Halkla İlişkileri; "özel ya da tüzel kişilerin hedeflenmiş kitlelerle, dürüst ve sağlam bağlar kurup

geliştirerek, onları olumlu inanç ve eylemlere yönlendirmesi, gelen tepkileri değerlendirerek tutumuna yön vermesi, böylece karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler sürdürme yolundaki planlı çabaları kapsayan bir yöneticilik sanatı” biçiminde tanımlamıştır (1993:13). Yine ülkemizde halkla ilişkiler uygulamaları alanındaki sembol isimlerden biri olan Mardin ise şu tanımlı yapmıştır (1994:3). “Kamu ya da özel sektöre ait kuruluşların olumlu bir imaja sahip olabilmeleri için gerekli tanıtım politikasının saptanması, kuruluşların bu doğrultuda yönlendirilmesi, insan grupları ile kuruluşlar arasında bilgi akışının sağlanması ve bu bilgi akışının gerekli etkinliği kazanarak amaçlanan sonuca ulaşması için yapılan planlı faaliyetlerdir.”

Yukarıda da belirtildiği gibi söz konusu tanımlamalar daha çok halkla ilişkilerin “kurumsal halkla ilişkiler” türü için geçerli sayılabilir. Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler ise kendine özgü niteliklerinden dolayı literatürde ayrıca ele alınıp kavramsallaştırılmıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki pazarlama ve halkla ilişkiler hem kullandıkları araçlar hem de yöntem ve teknikler açısından birbirlerine çok benzeyen unsurlar içermeleri nedeniyle birçok zaman pazarlamacılar halkla ilişkileri, kimi zaman da halkla ilişkiler uygulamacıları ve uzmanları pazarlamayı, kendi disiplinlerinin bir parçası olarak görme eğilimindedirler. Ancak ikinci görüşe, pazarlama literatürünün daha geniş ve kapsamlı olması nedeniyle çok fazla rastlanmamaktadır. Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler, literatürde pazarlama yönelimli halkla ilişkiler, pazarlama ağırlıklı halkla ilişkiler, pazarlama eğilimli halkla ilişkiler biçimlerinde de isimlendirilmektedir.

Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler, diğer pazarlama bileşenlerini desteklemekte ve işletmelere pazarlama hedeflerine ulaşabilmeleri için yeni ve özgün uygulama alanı sunmaktadırlar. Halkla ilişkiler; pazarlama sürecinin hedef kitlelerinin tanımlanması ve bunlardan hangileri ile iyi ilişkiler kurulacağına önceden saptanması açısından belirleyici bir rol üstlenir. Buna ek olarak işletmenin uzun dönemli pazarlama çabalarına nasıl katkıda bulunulabileceği konusu da halkla ilişkiler alanının önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır (Haywood, 1991:156).

Kavramı tanımlamak gerekirse; “Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler; kurumun pazarlama amaçlarına hizmet etme amacı taşıyan, ürün ve hizmet satışını ve sonucunda da müşteri tatminini teşvik eden, işletmeyi ve ürünlerini tüketicilerin beklentileri yönünde geliştirmeyi hedefleyen bir halkla ilişkiler sürecidir (Üzün, 2000).

Harris’in tanımına göre ise pazarlama amaçlı halkla ilişkiler; tüketicilerin ihtiyaçlarını, isteklerini, meraklarını ve ilgilerini şirketlerin ürünleriyle özdeşleştiren, güvenilir bilgi iletişimi ve izlenimleriyle tüketici tatminini ve satın almayı teşvik eden halkla ilişkiler programlarını planlama, yürütme ve değerlendirme sürecidir (1991:8).

Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler denilince halkla ilişkiler uygulamalarının pazarlama bileşenlerine destek olarak gerçekleştirilmesi ve bu uygulamalarla satışa, müşteri tatminine ve ürün ve marka gelişimine destek verilmesi süreci akla gelmektedir. Pazarlama halkla ilişkileri, pazarı genişletmek ve ikincil pazarlar oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen pazarlama teknikleri ve halkla ilişkiler etkinliklerinin bütünüdür (Büyükbaykal, 2002:559).

Bütünleşik pazarlama iletişimi karmasında yer alan pazarlama amaçlı halkla

ilişkilerin amaçları şu biçimde sayılabilir (Tosun, 2004:10-12): Ürün ve markaya ihtiyaç geliştirme, marka farkındalığı oluşturma, markaya ilişkin bilgi verme, marka tutumu oluşturma, markayı satın alma niyeti oluşturma, markayı satın almayı kolaylaştırma, markadan tatmin olmayı sağlama, marka bağımlılığı oluşturma.

Harris de pazarlama amaçlı hakla ilişkilerin amaçlarını şöyle sıralamaktadır (1999:21): Farkındalık oluşturmak, satışları canlandırmak, iletişimi kolaylaştırmak, kuruluş ve markalarıyla tüketici arasında ilişki oluşturmak. Temel prensipleri ise inanılır ve güvenilir bir bilgi iletişimi gerçekleştirerek, ilgili etkinliklere sponsorluk sağlama ve topluma yararlı olan gereklilikleri desteklemektir.

Marka Nedir ve Pazarlama İletişimi Açısından Markalama Neden Önemlidir?

Marka, Marka Konumlandırma ve Marka Değeri Kavramları Çerçevesinde Markalaşma Süreci

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra marka olgusu, pazarlama, reklam ve iletişim sektörlerinin güçlenmesi ile bağlantılı olarak işletmelerin stratejik planlamalarında öncelikli olmaya başlamış, müşteriler ve hedef kitleler taleplerini ve tercihlerini marka seçimi üzerine kurmaya başlamışlardır. Uzun bir dönemden beri markalar, ürünlere rekabet ortamında avantaj sağlayarak, işletmelerin kazancına temel oluşturdukları için birçok işletmenin en önemli varlıkları olarak kabul edilmektedirler.

Günümüz dünyasında önemli bir kavram olan markanın kökenleri çok eskilere dayanmaktadır. Marka sözcüğü Türkçeye Fransızcadaki “marque” (ürün işareti) kavramından geçmiştir. Almanca da ise aynı kökten gelen “marc” kavramı sınır ya da sınır çizgisi anlamına gelmekte ve yine bir ürünün nerede ve kimin tarafından yapıldığına işaret etmektedir. İngilizce gibi Anglo-Sakson kökenli dillerde ise marka ve markalama, “brand” ve branding” kavramlarıyla ifade edilmektedir. Bunun nedeni sözcüğün ilk olarak, çiftliklerde hayvanların yakılarak damgalanması ve işaretlenmesini ifade etmek amacıyla kullanılmış olmasıdır (Taşkın, 2018:4).

Marka ile ilgili olarak akademisyenler, araştırmacılar ve konuyla ilgili farklı kurumlar kavramın değişik yönlerine vurgu yapan, çok sayıda tanım geliştirmişlerdir. Amerikan Pazarlama Derneği markayı; “bir satıcı veya bir grup satıcının ürün ve hizmetlerini rakiplerinden ayırmak için belirledikleri isim, terim, işaret, sembol, dizayn veya bunların kombinasyonu” (Keller,1998:2) biçiminde tanımlamaktadır.

Markaların Korunması Hakkındaki 556 Sayılı Kanun’da ise marka şöyle tanımlanmaktadır:” Bir işletmenin mal ve hizmetlerini başka bir işletmenin mal ve hizmetlerinden ayırt etmeyi sağlama koşuluyla kişi adları dâhil, özellikle sözcükler, şekiller, harfler, sayılar, malların biçimi veya ambalajları gibi çizimle görüntülenen veya benzer biçimde ifade edilebilen baskı yoluyla yayınlanabilen ve çoğaltılabilen her türlü işaretleri içerir” (T.C. Resmi Gazete, 27 Haziran 1995, sayı: 556).

Markaya ilişkin bir başka tanımda ise marka tüketiciye verilen bir vaat olarak görülmekte ve şöyle denilmektedir “Marka bir bakıma üretici ya da satıcının tüketiciyi, ürünü aynı gruptaki diğer markalardan ayıran özellikleri, kalitesi, satış garantisi ve satış sonrası hizmetle ilgili verdiği sözdür”(Cüce,2000:22). Marka konusunda çalışan ilk

önemli teorisyenlerden Aaker'e göre de marka;" ürünleri ya da bir satıcı ya da satıcı grubunun hizmetlerini tanımlayan ve bu ürün ve hizmetleri rakiplerinden farklılaştıran (logo, ticari marka, paket dizaynı gibi) ayırt edici isim ve veya semboldür. Marka bu nedenle hem müşteriye ürünün kaynağını işaret eder hem de müşteriye hem de üreticiyi belirleyici görünen ürünleri temin etmeye çalışan rakiplerden korur" (Göksu, 2006:80). Wood ise markayı, "Bir satıcının ürün veya hizmetini tanımlayan ve rakiplerinden ayırt eden isim, terim, tasarım, sembol veya herhangi bir özellik" biçiminde tanımlamaktadır (2000:662).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere markalar genellikle ürün ya da hizmetleri temsil etmektedir. Bununla birlikte günümüzde ticari olsun olmasın farklı kuruluşlar, kişilikler, şehirler de marka olma özelliği kazanmaktadır. Marka temsil ettiği ürün ya da hizmetten de bağımsız olarak kendi başına bir değer taşımaktadır. Günümüzde güçlü ve büyük markaların taşıdığı ekonomik değer, kurumun maddi varlıklarının çok ötesine geçmiştir.

Marka olmak her şeyden önce rakiplerin önüne geçip pazar payını arttırmasına yardımcı olur. Stratejik bakımdan güçlü bir marka oluşturmak, kimi zaman rakiplere karşı güçlü bir pazar engeli oluşturmak anlamına da gelebilir (Grimaldi, 2004).

Markalama, markanın oluşturulması sürecinde işletmenin tamamının aktif olduğu stratejik bir süreçtir (Randall,2000:13).

Markalaşma süreci özünde marka kişiliği, marka konumlandırması ve marka imajı gibi birbirini tamamlayan ve hep bir döngü içinde oluşan üç unsurun ya da evrenin yönetilmesi sürecini kapsar. Marka kişiliği ve marka imajı, marka kimliği üzerine inşa edilen süreçlerdir. Bu nedenle bir markanın oluşturulmasının ilk aşaması kimliğin oluşturulmasıdır diyebiliriz. Marka kimliği; markanın ismi, logosu, amblemi, ambalajı, grafikleri, işlevleri, ürün performansı ya da hizmet kalitesi ve bütünleşik pazarlama iletişiminin unsurlarının belirlenmesi sonucunda, uzun sayılabilecek bir dönemde oluşmaktadır. Kapferer'e göre marka kimliği altı boyutu kapsamaktadır (2008). Marka kimliğinin unsurları belirlendikten sonra marka kişiliği de ortaya çıkmış olur ve marka kişiliği marka oluşturulması sürecinde marka konumlandırmadan bir önceki evredir. Bu nedenle marka konumlandırmasında mutlaka elde bir ürün, bir şehir ya da bir siyasal aday gibi özne vardır ve konumlandırma bunun üzerine inşa edilir. Ancak marka konumlandırma sürecinde konumlandırılacak üründen daha çok ürünün potansiyel müşterinin aklında nasıl konumlandırılacağı ile alakalıdır (Ries and Trout,1993).

Bu süreç sonucunda ise marka değeri ortaya çıkmaktadır. Marka değeri, nitelikli ve sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamak açısından gereklidir. Marka değeri, bir markayla, markanın adıyla ve sembolleri ile bağlantılı olan ve bir ürün ya da hizmetin bir işletmeye, işletmenin müşterilerine sunduğu değeri arttıran ya da azaltan varlıklar ya da sorumluluklar kümesidir. Söz konusu varlık ve sorumluluklar; marka bağlılığı, marka adının bilinirliği, markanın algılanan kalitesi, markanın çağrışımları, mülkiyet altındaki diğer marka varlıkları, patentler, ticari markalar ve kanal ilişkileri olarak sayılabilir (Aaker,1991. 15-38).

Pazarlama İletişimi Açısından Markalama Neden Önemlidir?

Marka haline gelmek, bir diğer ifadeyle güçlü ve değerli markalar oluşturmak hem

işletmeye hem de o işletmenin faaliyette bulunduğu ülkeye önemli katkılar sağlamaktadır. Günümüzde güçlü markalara sahip olan ülkelerin oldukça iyi ekonomik göstergelere sahip olduğu bilinmektedir. Tanınan ve tercih edilen markalar sayesinde bir ülkenin üretimi, ihracatı, kişi başına düşen milli geliri ve istihdam gücü artmaktadır.

Pazarlama sürecinde ister kurumsal isterse ürün markası olsun marka konumlandırılırken mesajların net, açık ve tutarlı bir biçimde oluşturulup verilmesi gerektiğinden marka konumlandırma, işletmeler açısından stratejik kararlar alma ve uygulama sürecidir. Bu nedenle ürün, ürün bilgisi, fiyat, dağıtım ve hedef kitlelerle müşteriler hakkında etkili analizler yapmak gerekmektedir (Can, 2007) Marka konumlandırma ürünün ait olduğu Pazar bölümündeki tüketicilere işletmenin ürününün ya da hizmetinin onlar için uygun olduğunu, diğer tüketicilerin ihtiyaçlarını ise karşılamayacağını anlatan bir süreçtir (Odabaşı ve Barış, 2005:67).

Markalama süreci pazarlama karmasının bütün unsurlarını içermektedir. Marka, market raflarında ürünü farklılaştırmak amacıyla tasarlanmış bir taktik olmaktan çok daha fazlasıdır. Markalama pazarlama faaliyetlerinin tam odağında, yönetimin düşünce süreçlerini tüketici tatminine yönelik olarak geliştirme yolu olarak anlaşılmalıdır. Tüketici, markadan kalitesinin ne olacağını, beklenen performansın nasıl olacağını bilerek ve öz imaj değerleri kazanarak fayda görmektedir (Blythe, 2001:139).

Marka ile o markanın tüketicileri arasında devamlı bir ilişki vardır; bu zaman içinde değişebilir, ancak işletme her zaman bunu korumaya çalışmak zorundadır. Marka, ürün ya da hizmetin nasıl bir performans göstereceği ile ilgili müşteri ile yapılan bir sözleşme demektir. Markanın özellikleri tanımlandıktan sonra yapılması gereken bunların bütün pazarlama bileşeninde ifade edilmesidir (Kotler, 2005:78).

Bütünleşik pazarlama iletişimi sürecinin en çok ön plana çıkan unsuru reklamdır. Marka imajı kavramını ortaya atan yazarlardan biri olan Ogilvy de markaya bir kimlik ve kişilik verilmesinde en önemli aracın reklam olduğunu söylemektedir (Kocabaş ve Elden, 1997:93). Bununla birlikte günümüzde bütünleşik pazarlama iletişimi karmasının en önemli unsurunu oluşturan reklamın günümüz tüketicisinde bir çeşit bıkkınlık oluşturduğu ve tüketicilerin ellerinden geldikince reklamlara maruz kalmamaya çalıştığı ve reklam içeren mesajları göz ardı ettikleri de bilinmektedir. Bu nedenle bütünleşik pazarlama iletişim sürecini yöneten uzmanlar, satış tutundurma, doğrudan pazarlama gibi yine reklamla yakından bağlantılı tekniklerin yanı sıra halkla ilişkiler etkinliklerine de giderek daha çok başvurumaktadırlar.

Halkla İlişkilerin Pazarlama Faaliyetlerine ve Markalaşma Sürecine Etkileri

Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler, ürün ya da hizmet markasının pazarlanması sürecinde farklı bir perspektiften yaklaştığı için; reklam ve diğer bütünleşik pazarlama unsurlarına kıyasla farklı işlevler yüklenmektedir. Bu bağlamda pazarlama amaçlı halkla ilişkiler diğer pazarlama bileşenlerini desteklemekte ve işletmelere pazarlama hedeflerine ulaşabilmeleri için yeni ve özgün uygulama alanları sunmaktadır. Bu sayede işletmeler, özellikle orta ve uzun vadeli pazarlama stratejilerini oluştururken halkla ilişkiler uygulamalarından da güç alarak hedef kitlelerin gözünde farklı bir konuma yerleşip rekabette öncelik sağlayabilmektedirler. İşletme iletişiminin stratejik bir parçası olan

halkla ilişkiler çalışmaları, işletmenin sadece müşteriler ile değil örgüt içi ve dışı tüm çevresi ile ilişkilerini de geliştirmektedir (Ledingham ve Brunig, 1998:59).

Kitchen'e göre günümüzde işletmeler pazarlama amaçlı halkla ilişkileri; ürün ve marka imajı oluşturmada, marka sadakati oluşturmada, yeni pazarlara girmekte ve marka konumlandırmakta, reklamın ulaşamadığı durumlarda tamamlayıcı çalışmalar yapmakta, yeni ürünleri çağın gerektirdiği teknolojilerle tanıtmada, baskı gruplarını, kanaat önderlerini etkilemede etkin biçimde kullanmaktadırlar (1997:32-34).

Marka yönetim süreci genel olarak araştırma, planlama, uygulama ve değerlendirmeye dayanan ve sürekliliği olan bir döngüdür (Nilsson, 1999:3).Bu döngüsel süreçte, bütünleşik pazarlama iletişimi karmasının giderek daha çok işlevsel hale gelmeye başlayan bir unsuru olan pazarlama amaçlı halkla ilişkiler, hedeflenen kişileri; ürün ya da hizmet markasının farkına varmasından, satın almasına ve farklı koşullarda o markaya bağlı kalmasına kadar bir dizi tutum ve davranışı benimsemeye itmektedir.

Halkla ilişkilerin tüketici davranışlarını da araştırıp incelemesi ve bu doğrultuda işletme faaliyetlerinin düzenlenmesini, geliştirilmesini, değiştirilmesini sağlaması, işletmenin ürettiği ürün ve hizmet markaları ile ilgili gerçekçi hedefleri belirlemesini ve doğru marka konumlandırmasını destekler. Marka oluşturma ve marka yönetimi sürecinde ilgili ürün ve hizmetin marka kimliği, markanın işlevsel ve duygusal bileşenleriyle uyumlu biçimde oluşturulması için, hedef kitlelerin ihtiyaçlarının, istek ve beklentilerinin araştırılması gerekmektedir. Bu araştırmalar aynı zamanda ürünün kullanım alanlarını, ürünün statüsünü ve rakip markalara ilişkin tüketici algılamalarını, markanın konumunu ve kurumun kimliğini anlamaya yardımcı olmaktadır (Hankinson ve Cowking,1993:4).

Pazarlama amaçlı halkla ilişkilerin ürün ve hizmet markası ve konumlandırılması sürecine ilişkin bir başka katkısı reklam eş değeri haberler, mülakatlar ve röportajlarla bir işletme ile ürün ve hizmetleri hakkında konuşulmasını sağlamaktır. Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler, söylenti yoluyla (word of mouth) ürün hakkında konuşulmasını teşvik eder. Halkla ilişkiler uygulamacıları elbette bu söylentilerin ürünün kimliği ve imajı ile ilgili olumlu katkılar sağlamasını amaçlarlar. Ancak bu söylenti, pozitif olabileceği gibi, negatif de olabilir. Ancak olumsuz söylenti, olumlu olandan iki kat daha hızlı yayılma özelliğine sahiptir. Bu nedenle pazarlama amaçlı halkla ilişkiler sürecinde ürün ve hizmetlerle ilgili gerçekleştirilen uygulamalar sonrasında pozitif etkilerin konuşulduğundan emin olmak gerekir. Burada halkla ilişkilerin takınması gereken rol, özellikle kanaat (düşünce) önderleri ile anlamlı ve etik biçimde etkileşime geçerek pozitif söylentinin yayılmasını sağlamaktır.

Pazarlama amaçlı halkla ilişkilerde bir ürün ya da hizmet sadece somut özellikleri ön plana çıkarılarak değil daha çok yaşam tarzı vurgulanarak ve ürün imajının tüketenin imajına ve dışarıdan algılanışına katkısının altı çizilerek sunulmaktadır. Bu noktada pazarlama amaçlı halkla ilişkiler ürünün marka imajı ön plana çıkararak ve olumlayan bir yaklaşımla gerçekleştirilmektedir. Bu süreçte en önemli destek ise kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarından sağlanabilir. Halkla ilişkiler kuruluşun sadece ticari amaçlara odaklanmasını değil kamu yararına çalışmasını da gözetir. Bu amaçla çeşitli sosyal sorumluluk projeleri hazırlanmasını ve uygulanmasını sağlar.

Ürünler ve hizmetlerin pazara sunulması ve tanınması sürecinden sonra kalıcı olabilmeleri ve markalaşmaları için tüketicilerle duygusal bir bağ oluşturmaları gerekmektedir. Bu bağlılık sonucunda ürüne ya da hizmete yönelik müşteri sadakati oluşmakta ve bu sadakat zamanla marka bağlılığına dönüşmektedir. Bu süreçte halkla ilişkiler uygulamaları, ürünün nitelikleri göz önünde bulundurularak gerçekleştirilen sosyal faaliyetlerle, topluma yarar sağlamayı amaçlayan projelerle en önemlisi de ürünle hedef kitleler arasında kurabildiği duygusal bağın gücüyle marka bağlılığını adım adım oluşturur (İşeri, 2007.93). Halkla ilişkiler kuruluşun ihtiyaç duyduğu araştırmaları yaparak bunların sonuçlarına göre yönetime önerilerde bulunur ve hedef kitleler hakkında bilgi toplayarak yönetimi bilgilendirir. Halkla ilişkiler, kamuların önemini farkında olarak farklı gruplar arasında gerçekleşen iletişimi düzenler.

Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler, markalama sürecindeki işlevlerini gerçekleştirirken, sadece mevcut ve potansiyel müşterilere değil; işletmenin iç hedef kitlelerine, ailelerine, tedarikçilere, bayilere, medya kuruluşlarına ve toplumun geri kalanı da olmak üzere geniş bir kesime odaklanmaktadır. Tüm bu çevrelerin hassasiyetlerini, beklenti ve isteklerini dikkate alan halkla ilişkiler uzmanları, işletmenin ürün ve hizmetleri ile ilgili olarak, medyada bir bedel ödemeksizin haberler yayınlattırır, konuyla ilgili gazetecilerin ve günümüzde sosyal medya fenomenlerinin tarafsız görüşlerini yaymalarını sağlayarak işletmenin ürünleri hakkında olumlu bir imaj oluşturmaya amaçlarlar.

Bunun için de marka ürünlerin de içinde yer aldığı, kültür, sanat, eğlence, spor, bilim temalı etkinlikler düzenleyerek müşterilerle etkileşime geçer ve onların marka ürünleri daha yakından tanınmasına ve özdeşleşmesine olanak verirler. Önceden de belirtildiği gibi sosyal sorumluluk anlayışıyla gerçekleştirilen etkinlikler çerçevesinde işletmenin markalarının yer alması o ürünlere duyulan güveni pekiştirir ve sempatiyi de artırır. Halkla ilişkiler bölümü aynı zamanda işletmenin markaları ile ilgili konularda devlet kurumları, yasa koyucular, yerel yönetimlerle de iletişim kurarak markanın tanınmasını ve marka haklarının korunmasını sağlamaktadırlar.

Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler uygulamalarının markalama konusundaki bir başka önemli işlevi, işletmenin üretim süreci ile ilgili yenilik ve değişikliklerin iç ve dış hedef kitlelerle medyaya duyurulmasıdır. Bu noktada işletme, tüketicileri değerlendirmeye alarak, mesajları en etkili biçimde hangi iletişim araçları ile iletileceğini belirlemeli, iletişimin nerede ve nasıl kurulacağını ayarlamalı ve kullanılacak pazarlama iletişim karmasını belirleyerek, bütçenin etkinliklere göre nasıl paylaştırılacağına karar vermelidir (Burnet, 1988:63-64). Artan medya giderleri ve fazlaşan reklam masrafları, pazarlamacıları yeni arayışlara itmiş, fiyat etkili bir iletişimin zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Basında yer alabilecek ürün hakkında bir yazı, reklamın sağlayacağından daha fazla etkili ve daha az maliyetli olmaktadır. Bu bağlamda pazarlama amaçlı halkla ilişkiler aynı zamanda dijital halkla ilişkiler süreçleri üzerinde temellendirilmesi gereken bir yönetim fonksiyonu olmalıdır. Dijital iletişim platformları, kurumlar ve işletmeler açısından başta müşteriler olmak üzere, karar vericilere ve diğer kamulara ulaşımın kolaylaşmasını sağlayan çok çeşitli fırsatlar sunmaktadır.

Marka yönetim süreci, markanın tüketiciye sunulmasını, marka algısının yönetilmesini, olumlu marka imajı oluşturulmasını, marka değerinin oluşturulmasını,

marka bilinirliğinin sağlanmasını, marka bağlılığının oluşturulmasını kapsar. Halkla ilişkiler bir yönetim fonksiyonudur ve uzmanlar tarafından yerine getirilen bir görevdir. Bu süreçte işletmede üretilen markalarla ilgili olarak tedarikçilerin, bayilerin, hissedarların arasındaki ulaşım ve dağıtım süreçleri konusunda da halkla ilişkiler bölümü sorumluluk yüklenmektedir. İşletmeler kurum dışı nedenlerle ya da piyasaya sürdükleri ürünleri, yönetim kadroları ve diğer çalışanları nedeniyle zaman zaman krizlerle karşılaşmaktadırlar. Kriz dönemlerinde hedef kitlelerle yaşanan sorunların çözümü ve ürünün marka değerinin korunması, ürüne karşı olan aktivistlerle ilişkilerin düzenlenmesi, üst yönetimin sorunun nedenleri ile ilgili bilgilendirilmesi halkla ilişkilerin işlevlerindedir.

Halkla ilişkiler, diğer pazarlama iletişimi yöntemlerinin kullanıldığı durumlarda, iletişimi güçlendirici bir etkiye sahiptir. Pazardaki bir ürün için yapılacak planlı ve uyumlu bir toplam iletişim programı, ürün satışlarını artırmanın yanı sıra, ürün imajını güçlendirerek uzun vadede etkili bulunmaktadır.

Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler, kurumsal halkla ilişkilerden farklı olarak, işletmeler için pazarlamaya destek sağlayan bir unsur olarak yeni pazarlar oluşturmak, zayıf pazarları desteklemek ve hedef kitleleri genişletmek amacı ile gerçekleştirilmekteyken bireyler açısından ise ürüne ilişkin bilgi sunma, kuruma karşı bağlılık yaratma gibi amaçlar da taşımaktadır (Erciş,2013:326). Harris ve Whalen de pazarlama amaçlı halkla ilişkilerin ürün markasına katkılarını kısaca (2006:6): Ürünün tanıtımına katkı sağlamak:, Eski ürünlerin yeni özelliklerinin ve faydalarının duyurulmasını sağlamak, Müşterilerin ürünlerle özdeşleşmelerini sağlayarak marka bağlılığını arttırmak, müşterilerin internet ortamında ürünlere ulaşmasını, incelemesini kimi zamanda satın almasını sağlama başlıkları altında sıralamışlardır.

Sonuç

Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler; bir işletmenin ürün ve hizmetlerinin pazarlanması amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik çalışan, tüketicilerin ihtiyaçlarını, isteklerini beklentilerini tespit edip ürün ve hizmetlerin bu yönlerini ön plana çıkaran, ürün ve hizmet satışı sonrasında müşterilerin tepkilerini ve memnuniyetini araştıran, doğru bilgiyi etik yöntemlerle ve uygun iletişim araçlarıyla paydaşlara ileten bir yönetim görevidir. Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler uygulamaları ile işletmeler pazarlama çalışmalarını tamamlamakta, müşteriler, tedarikçiler, hükümetler, kanaat önderleri, geleneksel medyanın editörleri, yeni medya fenomenleri ve seçkinleri de dâhil olmak üzere birçok hedef kitleye seslerini daha iyi duyurabilmektedirler. Bu sürecin sonunda işletmelerin ürettikleri ürün ve hizmetler doğru bir marka imajı ve konumlandırması ile markalaştırılmakta, bu ürünlere duyulan ihtiyaç arttırılmakta, marka farkındalığı ve bağlılığı yüksek bir tüketici kitlesi kazanılmakta, marka kolayca pazardaki perakendecilerde yer bulabilmekte, müşteriler tarafından rakipleri arasından tercih edilerek, tekrar tekrar satın alınabilmektedir.

Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler, ürünün satışını arttırmaya yönelik halkla ilişkiler uygulamaları ile ürüne ve ait olduğu markaya güçlü ve olumlu bir imaj kazandırarak markalaşma sürecine katkıda bulunan ve pazarlama ilkeleri ile halkla ilişkiler ilkeleri ve uygulamalarını bütünleştiren karma bir alandır. Geçtiğimiz yüzyılın son dönemlerinden itibaren pazarlama iletişim süreçlerini yönetenler, halkla ilişkilerin kendine özgü işlevlerinden yararlanarak hedef kitleleri markalarını satın alma yönünde ikna etme

konusunda bir öncelik kazanabileceklerini fark etmişlerdir. Halkla ilişkilerin pazarlama iletişimine en önemli katkısı, reklamdan satış tutundurmada doğrudan pazarlamadan ve kişisel satıştan farklı olarak kısa vadedeki satışlara değil uzun vadede ürün markasının olumlu imajına güven ve itibar oluşturmayı amaçlayan konumlandırmaya odaklanması ve iletişim sürecini etik ve katılımcı bir biçimde gerçekleştirmesidir. Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler markalama sürecinde, mevcut ve potansiyel hedef kitleleri daha iyi anlamak, yaşam biçimlerine anlam katmak, uzun süreli marka bağlılığı sağlamak, hedef kitlelerin ihtiyaç, beklenti ve isteklerine göre mevcut markayı güçlendirmek ve yeniden konumlamak gibi başlıklarda oldukça etkili olmaktadır.

Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler üstlendiği rolleri yerine getirirken sadece mevcut ve potansiyel tüketicilere değil; işletmenin iç hedef kitlelerine ve ailelerine, tedarikçilere, bayilere, medya kuruluşlarına, hükümet kuruluşlarına, baskı gruplarına ve toplumun geri kalanı da dâhil olmak üzere geniş bir kesime seslenmektedirler. Tüm bu hedef kamuların hassasiyetlerini, ihtiyaçlarını, beklenti ve isteklerini dikkate alan pazarlama amaçlı halkla ilişkiler uzmanları ve birimleri, işletmenin ürün ve hizmetleri ile ilgili olarak, medyada bir bedel ödemeksizin haberler yayınlatabilmekte, konuyla ilgili gazetecilerin ve günümüzde sosyal medyada öne çıkan kanaat önderlerinin tarafsız görüşlerini yaymalarını sağlayabilmekte ve işletmenin ürünleri hakkında olumlu bir imaj edinmesini hedeflemektedirler.

Bu bağlamda son yıllarda dijital medya platformları ve dijital iletişim aygıtları üzerinden kimi zaman çevrimiçi kimi zaman çevrimdışı gerçekleştirilen dijital iletişim bütünleşik pazarlama iletişiminin tüm unsurlarında sıklıkla kullanılan bir iletişim türü olduğu için önem kazanmıştır. Dijital iletişim teknolojileri ve özellikle online kullanılan iletişim platformları; işletmelerin kurumsal web sayfaları ve blogları, sosyal medya hesapları, elektronik basın odaları, online haber bültenleri, arama motoru sonuç sayfalarındaki optimizasyon, aracılığıyla gerçekleştirdikleri dijital halkla ilişkiler süreciyle bir çok halkla ilişkiler uygulamasını etkili biçimde gerçekleştirilmekte bunların sonuçları doğru biçimde ölçülebilmektedir. Özellikle pazarlama amaçlı halkla ilişkiler uygulamaları dijital iletişim platformları üzerinden online biçimde gerçekleştirildiğinde, işletmelerin kurumsal marka değerinin ürün ve hizmet markalarının değerlerinin ve imajlarının, işletmenin kurumsal itibarının olumlu etkilendiği, başta müşteriler olmak üzere diğer dış ve iç kamularla etkili iletişimin gerçekleştiği söylenilebilir.

Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler uygulamaları ile işletmelerin marka ürün ve hizmetlerinin de içinde yer aldığı, kültür, sanat, eğlence, spor, bilim temalı etkinlikler düzenlenerek müşterilerle etkileşime geçilmekte ve onların marka ürünleri daha yakından tanınmasına, onları tüketmesine ve özdeşleşmesine olanak sağlanmaktadır. Özellikle işletmelerin markalarının, sosyal sorumluluk anlayışıyla gerçekleştirilen etkinlikler bünyesinde yer alması o ürünlere duyulan müşteri güvenini pekiştirmekte, sempatiyi ve sadakati arttırmaktadır. Bir işletmede konumlanan halkla ilişkiler bölümü ve/veya uzmanları aynı zamanda işletmenin markaları ile ilgili konularda devlet kurumları, yasa koyucular, yerel yönetimlerle de iletişim kurarak markanın bu kurum ve otoritelerce tanınmasını ve marka haklarının korunmasını sağlar.

Pazarlama amaçlı halkla ilişkiler uygulamalarının bir başka önemli işlevi işletmenin

üretim süreci ile ilgili yenilik ve değişikliklerin müşterilerle diğer dış ve iç hedef kitlelere duyurulmasıdır. Bu süreçte hem geleneksel medya hem de dijital temelli yeni medya ile etkin ve verimli bir işbirliği içinde olunması gerekmektedir. Bu nedenle tıpkı kurumsal halkla ilişkiler gibi pazarlama amaçlı halkla ilişkiler sürecinde de halkla ilişkiler birimi, yönetime yakın olmalı ve işletmede üretilen markalarla ilgili olarak tedarikçilerin, bayilerin, hissedarların arasındaki iletişim, ulaşım ve dağıtım süreçleri konusunda da sorumluluk yüklenmelidir.

Pazarlama amaçlı halkla ilişkilerin önemli görevlerinden biri de kriz iletişimi ve yönetimidir. İşletmeler, kurum içi ya da dışı nedenlerle ürünlerini, tedarikçilerini, hitap ettikleri pazar bölümünü, ekonomik yapı ve finans kuruluşlarını, yönetim kadrolarını ve diğer çalışanları etkileyen krizlerle oldukça sık karşılaşmaktadırlar. Bu dönemlerde halkla ilişkiler birimi, hedef kitlelerle yaşanan sorunların çözümü ve ürünün marka değerinin korunması, ürüne karşı olan aktivistlerle ilişkilerin düzenlenmesi, üst yönetimin sorunun nedenleri ile ilgili bilgilendirilmesi, ürün ve hizmetin marka değerinin düşmemesi için tüm kamularla ve özellikle medya ile doğru iletişimin gerçekleştirilmesi gibi görev ve rollerle karşı karşıyadır. Bunun yanı sıra genel olarak halkla ilişkiler birimi ürün markasının pazarlanması sürecinde özellikle reklam ajanslarına ve diğer bütünleşik pazarlama unsurlarına farklı bir iletişim perspektifi ile tanıtıma yaklaşmalarını sağlamak konusunda da önemli işlevler yüklenmektedir.

Bir işletmenin sahip olduğu markaların kişiliği ve imajı tüketicilerin satın alma kararını doğrudan etkilediği için pazarlama iletişimi sürecinde marka oluşturma ve yönetiminde marka yöneticilerinin yanı sıra halkla ilişkiler biriminin de katkıları ve desteği sağlanmalıdır. İşletmeler pazarlama amaçlı halkla ilişkiler uygulamalarından yararlanarak; yeni pazarlara farklı yöntem ve tekniklerle kendilerini ve markalarını tanıtmaya imkânı bulmakta, kurum, ürün ve marka imajı ve müşterilerde marka bağlılığı oluşturabilmekte, marka konumlandırması yapabilmektedirler.

Kaynakça

Aaker, A.D. (1991). *Managing Brand Equity: Capitilazing on the Value of a Brand Name*. New York: The Free Press.

Akat, Ö.(2008). *Uluslararası Pazarlama Karması ve Yönetimi*. MAI, Global Compact ve Örnek Olaylar, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2008,s.1.

Asna, A. (1993). *Public Relations Temel Bilgiler*. İstanbul: Der Yayınları.

Blythe, J.(2001). *Pazarlama İlkeleri*. (Odabaşı, Y.) Bilim Teknik Yayınevi. İstanbul

Bozkurt, İ. (2007). *Bütünleşik Pazarlama İletişimi-Halkla İlişkiler Temelli Bir Model*-(4. Baskı). İstanbul: Media Cat Yayınları

Burnett, J. John (1988). *Promotion Management: A Strategic Approach*, West Publishing Company, 2nd Edition.

Büyükbaykal, G. (2001).*Bütünleşik Pazarlama İletişimi ve Başlıca Özellikleri*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 11 (1), 321-326.

Can, E. (2007). “Marka ve Marka Yapılandırma”, Marmara Üniversitesi-İ.İ.B.F. Dergisi, 22(1), 225-237.

Cutlip, S. M., Center, A.H., Broom, G.M. (1999). Effective Public Relations, NJ: Prentice Hall.

Cüce, U.(2000). “Markanın Gücü ve Markayı Taşıyan Güçler”, Marketing Türkiye, Özel sayı 2.

Delozier, M. Wayne (1976) The Marketing Communications Process, McGraw, New York: Hill Book Co.

Erciş, S. (2003). Halkla İlişkilerin Pazarlama İletişiminde Yeri ve Önemi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 18 (1), 383-392.

Göksu, F. (2006) Sosyal sorumluluk Uygulamalarının Marka İmajına Etkisi (Petrol İşletmelerinde Uygulamalı Araştırma), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Grimaldi, V.(2004).Great Branding is Rooted in Strategy, <http://www.brandchannel.com/featureseffect.asp?pf id=236#more>

Hankinson, G. and Cowking, P. (1993). *Branding In Action-Cases and Strategies for Profitable Brand Management*. Londra: McGraw-Hill Book Company.

Harris, T. .L.(1991) “Why Your Company Needs Marketing Public Relations?”, Public Relations Journal, VOL:47, Iss.9 (1991).

Harris, T. L. (1997). „Integrated Marketing Public Relations“. The Handbook Of Strategic Public Relations & Integrated Communications. ed.by. Clarke L. Caywood, McGraw-Hill, USA. 90-105.

Harris, T. L. (1998). Value-Added Public Relations. Chicago: NTC Business Books.

Harris, T. L. (1999). Value Added Public Relations: The Secret Weapon of Integrated Marketing. McGraw-Hill Professional.

Harris, Thomas L. ve Whalen, Patricia T. (2006). The Marketer’s Guide to Public Relations in the 21st Century. Ohio: Thomson South-Western.

Haywood, Roger. (1991). *All About Public Relations*. London: McGraw-Hill.

Jefkins, F. (1998). Public Relations. 5th Edition, M+E Pitmann Publishing, London.

İşeri, Z. A. (2007). *Kriz İletişimi Sürecinde Marka Yönetimi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kapferer, J. N. (2008). “The New Strategic Brand Management: Creating and Sustaining Brand Equity Long Term”, 4. Baskı, Kogan Page.

Kocabaş, F., Elden, M., Çelebi, İ.S. (1999). Marketing PR, MediaCat Yayınları, Plaka Matbaacılık, Ankara, 2. Basım.

Keller L K (1998). Strategic Brand Management: Building, Measuring and Managing Equity (New Jersey, Prentice Hall).

Kitchen, P.J. (1997). Public Relations: Principles and Practice, London: International, Thomson.

Kotler, Philip (2005) Marketing Essentials ,Prentice Hall.

Ledingham, J. A., Bruning, S. D. (1998). Relationship management in public relations: Dimensions of an organization-public relationship, Public Relations Review, 24(1), 55-65.

Mardin, B. (1994). Değerli Dostum. (Derleyen: Gül Ukat). İstanbul: Sanimat Ltd.

Mucuk, İ. (2001) Pazarlama İlkeleri, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 13. Basım.

Nilsson, K., Bonde, S. (1999). Consumer Perception of Brand Personality A Quantitative Approach. Bachelor's Thesis Lulea Tekniska Universitet.

Odabaşı, Y. ve Barış G.(2005). Tüketici Davranışı. İstanbul: Mediacat akademi.

Peltekoğlu, F. B. (2001). Halkla İlişkiler Nedir? (2. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Randall G. (2000). Markalaştırma, İstanbul Rota Yayınları.

Ries, A. ve Trout J. (1993). "Positioning: The Battle For Your Mind", McGraw Hill Book Company.

Saçkan, M. (1994). "Pazarlamacılar da Marketing PR'ın Etkinliğini Kabul Ediyor". Marketing Türkiye. Yıl 4, Sayı 81, Eylül.

Schultz, D. E.; Tannenbaum, S. I.; Lauterborn, Robert F. (1992). Integrated Marketing Communications: Pulling It Together & Making It Work. Chicago: NTC.

Shimp, T.A., Delozier M.W., (1986). Promotion Management and Marketing Communications, The Dryden Press.

Taşkın, Ç (2018). Marka ve Marka Stratejileri, Dora Yayınları, Bursa.

T.C. Resmi Gazete. Markaların Korunması Hakkında Kanun. 27 Haziran 1995, sayı: 556

Tosun, N.B. (2004). Pazarlama Halkla İlişkileri ve Reklam, Türkmen Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul.

Tunçel, H. (2009). Halkla İlişkiler Anlayışıyla Bütünleşik Pazarlama İletişimi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 35 (1), 115-136.

Üzün, C.(2000) "Stratejik Yönetim ve Halkla İlişkiler, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları

Van Riel, C.B.M. (1995). Principles of Corporate Communication,Edinburg: Prentice Hall.

Wood, L. (2000). "Brands and Brand Equity: Definition and Management", Management Decision, Vol.38, Issue:9.